

T.C.
MARMARA UNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**TASHÎF VE MUSAHHAF HADİSLER
SAHÎH-İ BUHÂRİ VE SAHÎH-İ MÜSLİM ÖZELİNDE**

Yüksek Lisans Tezi

AZİZAH FAKHRİA ZAHRA

İSTANBUL, 2019

T.C.
MARMARA UNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**TASHÎF VE MUSAHHAF HADİSLER
SAHÎH-İ BUHÂRİ VE SAHÎH-İ MÜSLİM ÖZELİNDE**

Yüksek Lisans Tezi

AZİZAH FAKHRİA ZAHRA

Danışman: DOÇ. DR. AYŞE ESRA ŞAHYAR

İSTANBUL, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

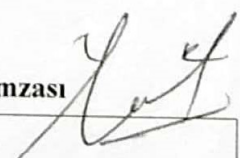
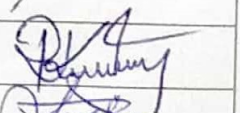
TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi AZİZAH FAKHRİA ZAHRA'nın TASHİF VE MUSAHHAF HADİSLER (SAHİH-İ BUHÂRÎ VE SAHİH-İ MÜSLİM ÖZELİNDE) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 2.05.2019 tarih ve 2019-12/8 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 14 / 06 / 2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. AYŞE ESRA ŞAHYAR	
2.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi RAHİLE YILMAZ	
3.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi SEYİT ALİ GÜŞEN	

GENEL BİLGİLER

Adı Soyadı	: Azizah Fakhria ZAHRA
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Hadis
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Ayşe Esra ŞAHYAR
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Haziran 2019
Anahtar Kelimeler	: Tashîf, Musahhaf Hadis, Sahîhayn, Buhârî, Müslim, Askerî, Hattâbî, Süyûtî

ÖZET

Tashîf, “birbirine benzeyen harflerden oluşan kelimeleri yanlış okumak, yanlış yazmak veya yanlış rivâyet etmek” anlamına gelmektedir. Hadis ilminde terim olarak senedi veya metninde tashîf bulunan hadis musahhaf adlandırılmaktadır. Bazı meşhur muhaddisler ve sika râviler de zaman zaman tashîf hatasına düşmüşlerdir. Ahmed b. Hanbel’e (v. 241/855) göre tashîften kurtulan olmamıştır. *Sahîhayn* olarak anılan Buhârî ve Müslim’in *es-Sahih*’leri İslam âlimleri tarafından Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en sahih kitaplar olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmada Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdullâh b. Saîd el-Askerî’nin (v. 382/992) *Tashîfâtül-muhaddisin*’i, Ebû Süleymân Hamd el-Hattâbî’nin (v. 388/998) *Islâhu’l-ahtâi’l-hadisiyye*’si ve Ebû’l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî’nin (v. 911/1505) *et-Tatrîf fi’t-tashîf*’i esas alınarak *Sahîhayn*’de musahhaf rivayet olup olmadığı sorusu cevaplanmaktadır. Ayrıca hadis metinlerinde meydana gelen tashîfin tespit yöntemleri, hangi durumlarda bir hatanın tashîf sayıldığı ve tashîften bütünüyle kaçınmanın imkanı hakkında bir fikir elde edilmektedir. Yetmiş altı ayrı rivâyette tespit ettiğimiz kırk bir lafız üzerinde yaptığımız bu çalışmada zikredilen örneklerin önemli bir kısmının farklı okuma biçimlerine, farklı sarf kalıplarına dayalı oldukları ve bu nedenle tartışıldıkları görülmektedir. Tashîf olduğu belirtilebilecek olan lafızlarda da herhangi bir anlam değişikliği çıkmadığı tespit edilmiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Azizah Fakhria ZAHRA
Field	: Basic Islamic Sciences
Programme	: Hadith
Supervisor	: Associate Professor Ayşe Esra ŞAHYAR
Degree Awarded and Date	: Master – June 2019
Keywords	: Tasheef, Musahhaf Hadith, al-Sahihain, Bukhari, Muslim, al-Askari, al-Khattabi, al-Suyuti, Misnarrating

ABSTRACT

Tasheef means “misread, miswrite, or misnarrate words that is composed of similar letters”. In hadith study, the term of musahhaf is used to call a hadith that contains error in either its chain of narrators (sanad) or its text (matn). Occasionally even some of the famous muhadditheen and the trustworthy narrators make mistake. Ahmad b. Hanbal (d. 241/855) said that actually there is no one that can avoid making mistake. *Sahih al-Bukhari* and *Sahih Muslim*, which are also referred as *Sahihain*, are accepted as the two most reliable books after al-Qur’an by muslim scholars. This work answers the question of whether there is musahhaf hadith or not in the *Sahihayn* according to these books: Abu Ahmad al-Hasan b. Abdullah b. Said al-Askeri’s (d. 382/992) *Tashifat al-muhaddithin*, Abu Sulayman Hamd al-Khattabi’s (d. 388/998) *Islah al-akhta’ al-hadithiyyah*, and Abu al-Fadhl Jalal al-Din al-Suyuti’s (d. 911/1505) *al-Tatrir fi al-Tashif*. The ideas such as methods of confirming tasheef, which circumstance that an error can be counted as tasheef, and the probability of avoiding tasheef are also be obtained. The significant part of the examples mentioned in this research, which we have done on forty one words that we find in seventy six separate hadiths, is results of different reading patterns and different in the use verb forms. Therefore it is debated. There is also no meaning change in the words that are classified as tasheef.

ÖNSÖZ

Sahihayn diye anılan Buhârî (v. 256/870) ve Müslim'in (v. 261/875) *es-Sahih*'leri İslâm âlimleri tarafından Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en sahih kitaplar olarak kabul edilmiştir. İki musannif de eserlerine aldıkları hadislerin sahih olması şartını ileri sürmüşlerdir. Hadis ilmine derinlemesine ilgi duyan muhaddisler büyük çaba ve titizlik göstererek Hz. Peygamber'in sözlerinin bize kadar sağlam ve sağlıklı bir şekilde ulaşmasının gayretini vermektedir. Onlar hadisin sıhhatı ve subûtü yanında hadiste bulunan kelimelerin lafızları ve muhtevalarını da incelemektedir. *Sahihayn* da en sahih hadis kitapları olarak kabul edilmesine rağmen tenkid dışı bırakılmamıştır.

Bu çalışmamızda “Tashîf ve Musahhaf Hadisler: Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim Özelinde” konu edindik ve metinde bulunan tashif iddiaları üzerinde durduk. Bu iddialar Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdullâh b. Saîd el-Askerî'nin (v. 382/992) *Tashîfâtül-muhaddisin*'i, Ebû Süleymân Hamd el-Hattâbî'nin (v. 388/998) *Islâhu'l-ahtâi'l-hadisiyye*'si ve Ebû'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *et-Tatrîf fi't-tashîf* inden kaynaklanmıştır.

Bu çalışmayı bitirmek için isimlerini teker teker zikredemeyeceğim yardımda bulunanlara şükranlarımı sunuyorum. İki şenedir danışmamım olan, bu tezi yazma sürecinde yönlendirmesiyle büyük katkı yapan, tavsiye ve çalışmam esnasında ilmi ve fikri desteği sağlayan kıymetli hocam Döç. Dr. Ayşe Esra ŞAHYAR hocama en büyük teşekkürümü sunuyorum. Değerli tavsiyeleri için Dr. Öğr. Üyesi Rahile YILMAZ ve Dr. Öğr. Üyesi Seyit Ali GÜŞEN'e teşekkür ederim. Sevgi ve hürmetle andığın bütün aileme, özellikle de her zaman hadis ilmini öğrenmeye teşvik eden babam Ridwan Hasan Akmal, annem Siti Azimah, kardeşim Muhammad Najmuddin Rasyad, ayrıca yüksek lisans boyunca derslerde ve özellikle Tükçe bakımından hiç yorulmaksızın bana yardım eden sevgili arkadaşım Betül CİHAN ÇEVİK ve zikredemeyeceğim bir çok kişiye teşekkürü bir borç bilirim. Allah onları en iyi bir şekilde mükafatlandırsın. En önemlisi bu çalışmayı tamamlayabilmeyi bana nasip eden Yüce

Rabbime sonsuz hamd ve sena ediyorum.

Umarım ki bu çalışma, hadis ilminde tashif ve musahhaf hadislerle ilgili malumatı genişletebilir ve bu alanıyla ilgilenen bütün kişilere faydalı olur.

İstanbul, 2019

Azizah Fakhria ZAHRA

İÇİNDEKİLER

GENEL BİLGİLER	ii
ÖZET	ii
GENERAL KNOWLEDGE	iii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
TABLO LİSTESİ	ix
ŞEMA LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi

GİRİŞ

1. KONU	2
2. METOD VE KAYNAKLAR	3
3. KAVRAMLAR	5
3.1 Tashîf ve Tahrif Kavramları	5
3.2 Tashîf Çeşitleri	9
3.3 Musahhaf Hadisin Hükümü ve Rivâyet Edilmesi	11
3.4 Tashîfle İlgili Eserler	14
3.4.1 <i>Tashîfâtü 'l-muhaddisîn</i>	16
3.4.2 <i>Islâhu 'l-ahtâi 'l-hadisiyye</i>	16
3.4.3 <i>et-Tatrîf fi 't-tashîf</i>	17

BİRİNCİ BÖLÜM

SAHÎH-İ BUHÂRÎ VE SAHÎH-İ MÜSLİM'DE ORTAK OLARAK BULUNAN VE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER

1. <i>TASHÎFÂTÜ'L-MUHADDİSÎN</i> 'DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER	20
1.1 “مُسْنَدُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	20
1.2 “جَمَلُوهَا” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	26
1.3 “كَثِيرٌ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	30
1.4 “لَمْ يَخْنَرْ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	39
1.5 “يُرْهِي” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	42
2. <i>ISLÂHU'L-AHTÂÎ'L-HADÎSİYYE</i> 'DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER	46
2.1 “لَا رَيْبَ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	47

2.2	“نَارُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	49
3.	<i>ET-TATRÎF FÎ’T-TASHÎF</i> ’TE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER	51
3.1	“جُؤْنِيَّةٌ” ve “حُرَيْثِيَّةٌ” Kelimeleri Kaynaklı Tashîf İddiaları	52
3.2	“يَبْدُرُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	55
3.3	“جُنَّانٌ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	58
3.4	“أَعْبُدُهُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	63
3.5	“الْحَقُّ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	67
3.6	“الرُّجَاجَةُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	72

İKİNCİ BÖLÜM

SAHÎH-İ BUHÂRÎ’DE BULUNAN VE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER

1.	<i>TASHÎFÂTÜ’L-MUHADDİSÎN</i> ’DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER	77
1.1	“لَمْ يَرَحَ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	77
1.2	“غَايَةٌ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	80
2.	<i>İSLÂHU’L-AHTÂÎ’L-HADÎSÎYYE</i> ’DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER	82
2.1	“نَفْسٌ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	82
2.2	“المُصَدِّقُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	84
2.3	“لَمْ يَرَحَ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	87
2.4	“تُضَارُونَ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	87
2.5	“تُضَامُونَ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	90
2.6	“لَا اِنْتَلَيْتَ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	92
3.	<i>ET-TATRÎF FÎ’T-TASHÎF</i> ’TE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER	96
3.1	“سَبَّأٌ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	97
3.2	“غَايَةٌ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	102
3.3	“مَدَّتْ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHÎH-İ MÜSLİM’DE BULUNAN VE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER

1.	<i>TASHÎFÂTÜ’L-MUHADDİSÎN</i> ’DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER	105
1.1	“أَعْنَدُهُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	105

1.2	“بَعْدَ الْكُورِ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	107
1.3	“تَقْصِيصٌ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	110
1.4	“حَبْلَةٌ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	111
1.5	“لَا يُنْكِحُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	113
2.	<i>İSLÂHU’L-AHTÂÎ’L-HADÎSÎYYE</i> ’DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER	116
2.1	“الْقَتْلَةُ” ve “الدَّبْحَةُ” Kelimeleri Kaynaklı Tashîf İddiaları	117
2.2	“جُيُصَّتْكَ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	118
2.3	“الْخُبْتُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	120
2.4	“المُعُولُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	122
2.5	“الْخَرَعُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	124
2.6	“المَلْجَةُ وَالْمَلْجَتَانِ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	125
3.	<i>ET-TATRÎF FÎ’T-TASHÎF</i> ’TE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER	126
3.1	“تَخَدَّمَ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	127
3.2	“سَفَلَةٌ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	128
3.3	“كَفَدَرَ النَّوْرُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	131
3.4	“بَعْدَ الْكُورِ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	133
3.5	“تَسْقِي عَلَيْهِ نَحْلًا لَنَا” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	133
3.6	“حَسَنٌ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	135
3.7	“يَحْتَفِرُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	137
3.8	“بِنْعَلَةٍ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	138
3.9	“فَمُنِعْتُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları	141
	SONUÇ	144
	EKLER	150
	BİBLİYOGRAFYA	160

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: <i>Tashîfâtü 'l-muhaddisîn</i> ' de Musahhaf Olduğu Belirtilen Hadisler Listesi	150
Tablo 2: <i>Islâhu 'l-ahtâi 'l-hadisiyye</i> ' de Musahhaf Olduğu Belirtilen Hadisler Listesi	152
Tablo 3: <i>et-Tatrîf fi 't-tashîf</i> te Musahhaf Olduğu Belirtilen Hadisler Listesi	154

ŞEMALAR LİSTESİ

Şema 1: “بِدْرِ” Rivâyetleri İsnâd Şeması	157
Şema 2: “حَسَن” Rivâyetleri İsnâd Şeması	158
Şema 3: “فَسَمِعْتُ” Rivâyetleri İsnâd Şeması	159

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen madde
b.	: Bin/ibn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
nşr.	: Neşir
s.	: Sayfa
sa.	: Sayı
trc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
ty.	: Tarih yok
v.	: Vefat tarihi
vdğ.	: Ve diğerkleri
yy.	: Yer yok

GİRİŞ

KONU, METOD, KAYNAKLAR VE KAVRAMLAR

1. KONU

Tashîf “bir sayfada birbirine benzeyen harflerden oluşan kelimeleri yanlış okumak, yanlış yazmak veya yanlış rivâyet etmek” anlamına gelmektedir. Tashîf masdarından sıfat olan musahhaf kelimesi, hadis ilminde “senedde veya metinde birbirine benzeyen harflerin yanlış okunması suretiyle nakledilen hadis” şeklinde terimleştirilmiştir.¹ Hadisi hocadan semâ’ ve kırâ’at gibi muteber bir öğrenme yoluyla değil de doğrudan doğruya kitaptan alıp nakletmek tashîfin sebeblerindendir.²

Senette bir ismi yanlış okumak sebebiyle meydana gelen tashîf, hadisçilerin zamanla doğrusunu gösterdikleri göz önüne alınırsa, pek önemli sayılmayabilir. Ancak metinde kelimelerin yanlış okunması son derece önemlidir. Çünkü metinde meydana gelen tashîf çoğu zaman manayı değiştirir. Ayrıca sünneti yanlış anlamaya, bid’at ihdâsına ve mekruh amellere de sebep olabilir.³

Sahîhayn diye anılan Buhârî (v. 256/870) ve Müslim’in (v. 261/875) *es-Sahih*’leri İslâm âlimleri tarafından Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en sahih kitaplar olarak kabul edilmiştir. İki musannif de eserlerine aldıkları hadislerin sahih olması şartını ileri sürmüşlerdir. tashîf ise aslında hadiste bir zayıflık sebebidir. Bu durumda sahih ismi verilen eserlerde musahhaf bir hadisin varlığından söz etmek bir çelişki gibi görülebilir. Fakat Buhârî’nin de Müslim’in de hocaları olan Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/855) önemli bir tespitine göre tashîften kurtulan olmamıştır.⁴ Bu ifade, zikredilen en sahih iki kitapta da musahhaf hadisin varlığı ile ilgili bir soru ortaya çıkarmıştır. Nitekim musahhaf metinleri toplayan kaynaklara baktığımızda musahhaf olduğu belirtilen bazı metinlerin aslında *Sahîhayn*’da da nakledilmiş olması dikkatimize çeker. Buna binaen *Sahîhayn*’da musahhaf olduğu ileri sürülen hadislerin

¹ İşler, Emrullah, “Tashîf”, *DİA*, XL, 128.

² Aydın, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1987, s. 264 ve 309.

³ Şahyar, Ayşe Esra Ağırakça, *Kütüb-i Sitte’den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti (Metodolojik Anlam ve Yorum)*, İstanbul: AKDEM Basın ve Yayın Ticaret Limited Şirketi, 2011, s. 261-262.

⁴ Efendioğlu, Mehmet, “Musahhaf”, *DİA*, XXXI, 230.

değerlendirilerek incelenmesinin zarureti ortaya çıkar.

Bu araştırmamızda, tashîf kavramı kapsamlı bir şekilde açıklandıktan sonra *Sahîhayn*'da metni musahhaf hadisin olup olmadığı, metinde vukû bulan tashîfî tespit yöntemleri, hangi durumlarda bir hatanın tashîf sayıldığı, tashîften kaçınmanın imkânı olup olmadığı gibi sorulara cevap vermek amaçlanmaktadır.

2. METOD VE KAYNAKLAR

Çalışmamız bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tashîf ve musahhaf hadis kavramlarına yer verilmektedir. Kavramlar tanıtılırken el-Halîl b. Ahmed'in (v. 175/791) *Kitâbü'l-'Ayn*'ı ve Cevherî'nin (v. 393/1003) *es-Sihâh*'ı gibi bazı Arapça sözlükler ve Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (v. 405/1014) *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*'i, İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) *Mukaddime*'si ile İbn Hacer'in (v. 852/1449) *Nüzhetü'n-nazar*'ı gibi usûl-i hadis eserlerinden faydalanılmıştır.

Birinci bölümde *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de ortak olarak bulunan, ikinci bölümde *Sahîh-i Buhârî*'de, üçüncü bölümde ise *Sahîh-i Müslim*'de tek başına yer alan ve musahhaf olduğu belirtilen hadisler incelenmektedir.

Her bölümde mütalaa edilen hadisler musahhaf olduğunu tespit eden kitaplara göre üç alt bölüm halinde toplanmıştır: Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdullâh b. Saîd el-Askerî'nin (v. 382/992) *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*'i, Ebû Süleymân Hamd el-Hattâbî'nin (v. 388/998) *Islâhü'l-ahtâi'l-hadîsiyye*'si ve Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *et-Tatrîf fi't-tashîf*'i. Konu başlıkları tashîf vukû bulan lafızlara göre sınıflandırılarak anlatılmış, sıralamada eser müelliflerinin sıralaması dikkate alınmıştır. Önce, hadisler isnâdıyla beraber zikredilmiştir. Daha sonra hadisin musahhaf olduğunu belirten Askerî, Hattâbî ve Süyûtî'nin görüşleri sırasıyla aktarılmıştır. Hadislerdeki tashîfin anlama ne kadar etki ettiği ve hangi nüshada yer aldığı gibi söz konusu hadisleri daha iyi anlayabilmek ve adı geçen ilim

adamlarının tashîf iddialarını daha doğru değerlendirebilmek için onların görüşlerinin yanı sıra bir takım *Sahîhayn* şerhlerine de müracaat edilmiştir. Bunlar arasında en çok yararlandıklarımız İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1449) *Sahîh-i Buhârî* üzerine yazdığı *Fethu'l-Bârî* ve Nevevî'nin (v. 676/1277) *Sahîh-i Müslim* üzerine yazdığı *el-Minhâc* adlı eserleridir.

Çalışmamıza benzerlikler göstermesi bakımından kitap, tez ve makale düzeyinde birkaç muâsır çalışma da yararlandığımız eserler arasında yer almıştır. Bu çalışmalar arasında Mülayim Bayındır'ın *Tashîf ve Hadis İlmine Etkisi* (2003), Kadir Paksoy'un *Hadiste Tashîf: Lafız ve Anlam Hataları* (2004), Fâtîme İbrâhîm Âli Halîfe'nin *et-Tashîf ve 't-tahrîf dirâse fi't-tağyîri'd-delâli* (2005), Ahmet Tahir Dayhan'ın *Hadislerde Tashîf ve Tahrîf* (2005), Muhammed Sadık Hâmidî'nin *Hadis İlminde Tashîf, Zabt ve İlgili Eserler Üzerine* (2006), Şahabettin Ergüven'in *Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri* (2007), Navid İqbal'ın *Metin Açısından Buhari Hadislerine Yönelik Tenkidler ve Bunların Değerlendirilmesi* (2018) ve Ali Albayrak'ın *Buhârî Sonrası el-Câmi'u's-Sahîh: Nüsha Farklılıklar, Hatalar, Tashihler* (2018) adlı çalışmalar belirtilebilir.

Mukayese edilmesi gerekiyorsa bu çalışmalar ile bizim çalışmamızın arasındaki başlıca fark çalışmamızın *Sahîhayn* üzerine odaklanmış olması ve Askerî, Hattâbî ile Süyûtî'nin tespitlerine göre düzenlenmesidir. Yukarıda zikredilen ilk altı çalışma tashîfi genel bir çerçevede incelemiştir. Tashîf kavramının esasını izah etmek için kaynak olarak onlardan da faydalanmaktayız. Navid İqbal'ın çalışmasına gelince çalışmamızla birkaç ortak konu içermektedir. Fakat onun çalışması Buhârî hadislerinin muhtevalarına yönelik tenkidlerden söz ederken bizim çalışmamız özellikle tashîfin olduğu ileri sürülen lafızlarla sınırlıdır. Bu yönüyle farklı bakış açısı içerdiği söylenebilir. Ali Albayrak'ın eseri ise *Sahîh-i Buhârî* ile ilgili olsa da çalışmamızla farklı konuları ele almakta olup konu başlıklarımızdan her hangi biri bu eserde yer almamıştır. Ayrıca bu eser de bizim çalışmamızın hilafına konular dilbilgisi açısından mütalaa edilmemiştir. Öte yandan nüsha farklılıklarını ele alırken bizim üzerinde çalıştığımız kelimelere dair herhangi bir bilgi içermemiştir.

3. KAVRAMLAR

Tashîf ve musahhaf hadis kavramların daha iyi anlayabilmek için bu kısımda tashîf ve tahrifin tanımı, tashîf çeşitleri, musahhaf hadisin hükmü ve tashîfle ilgili eserler üzerinde durulacaktır.

3.1 Tashîf ve Tahrif Kavramları

Mütekaddimûn alimleri tashîf ve tahrif arasında herhangi bir fark görmemişlerdir. Yazılışta nokta, hareke veya harf üzerine hata yapmak anlamında sadece tashîf terimini kullanmışlardır. Böylece tashîfe genel bir anlam vermişlerdir. Ancak müteahhirûn alimlerinden biri olan İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), yazılışta yer alan hatayı tashîf ve tahrif gibi iki ıstılaha ayırıp tashîfe daha hususi anlam yüklemektedir.⁵

Tashîf kelimesi (تَصْحِيفٌ), “صَحَّفَ” fiilinden türemiştir. Sözlükte kelimenin tarifi “صحف” maddesi altında toplanmıştır. Nahiv ve aruzu bir araya getiren meşhur dil ve edebiyat âlimi el-Halîl b. Ahmed (v. 175/791), ilk Arapça sözlük olarak bilinen *Kitâbü'l-'Ayn* adlı eserinde “sayfa” anlamına gelen “صَحِيفَةٌ” ve “çanak” anlamı taşıyan “صَحْفَةٌ” gibi kökeni “صحف” olan kelimelerden bahsetmektedir. Bu kelimelerin yanı sıra “benzer harfleri hatalı okuyup nakleden kişi” manasına gelen “مُصَحِّفٌ” ve “الصَّحْفِيُّ” kelimelerini de zikretmektedir. Başka bir ifadeyle “tashîf yapan kişi” anlamında olan “صَحْفِيٌّ” kelimesini zikretse de “تَصْحِيفٌ” ve “صَحْفٌ” kelimelerinin ıstılahi tanımlarını hiç kaydetmemiştir. Hangi hata çeşitlerinin tashîf olduğunu da izah etmemiştir.⁶

⁵ Şahyar, *Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti*, s. 261.

⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhîm Sâmerrâî), Beyrut: Müessesetü'l-'ilemi li'l-matbûât, 1988, III, 120.

Sözlükte tashîf teriminin tarifinin ilk defa dil âlimi İsmâîl b. Hammâd Cevherî (v. 393/1003) tarafından *es-Sihâh* adlı eserinde “sayfada bulunan hata” olarak zikredildiğini görmekteyiz. Ancak Cevherî, “صَحَّفَ” fiili ve ondan türemiş diğer kelimelerden söz etmemiştir.⁷ Hadis, fıkıh ve dil âlimi Sâğânî (v. 650/1252) ise, Cevherî’nin *es-Sihâh*’ına ilave olan *et-Tekmile* adlı eserinde dammeli okunuşu ile “الصَّحْفِي” kelimesinin “لَحْن/dil hataları” anlamına geldiğini kaydetmektedir. Sâğânî ilk iki harfi fetha ile okunan “الصَّحْفِي” lafzının “okumada yanlışlık veya tashîf yapan kişi” anlamı taşıdığını belirtmektedir.⁸

Başka bir Arap dili âlimi İbn Mekkî es-Sıkillî (v. 501/1108), *Teşkîfü’l-lisân* adlı eserinde tashîfin dil hatalarından biri olduğunu ifade etmektedir. İbn Mekkî, tashîfin yanı sıra ibdâl hataları, kelimenin harekelerini ve harflerini değiştirmek, i‘rabı yanlış okumak, kelimelere harf ziyade etmek, kelimelerden harf eksiltmek ve sigaları hatalı kullanmak gibi çeşitli lahn veya dil hatalarını ise tashîften ayırarak zikretmektedir. Bu durumda İbn Mekkî’nin, tashîf meselesini sadece yazılıştaki birbirine benzeyen harflerde nokta değişikliğine indirgediği söylenebilir.⁹

İbn Sîde (v. 458/1066), Fîrûzâbâdî (v. 817/1415), ez-Zebîdî (v. 1205/1791) gibi diğer dil âlimleri kendi eserlerinde tashîf ile ilgili kendilerinden öncekilerle aynı bilgileri vermekte ve hataların çeşidini sınırlandırmamaktadırlar.¹⁰

⁷ Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh tâcü’l-luga ve sıhâhi’l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Beyrut: Dârü’l-İlmi li’l-malâyîn, 1987, IV, 1384.

⁸ Sâğânî, Ebü’l-Fezail Râdiyyüddin Hasan b. Muhammed b. Hasan, *et-Tekmile ve’z-zeyl ve’s-sîle li-kitâbi taci’l-luga ve’s-sihâhi’l-Arabiyye*, (thk. Abdülalim Tahavi ve Abdülhamid Hasen), Kahire: Matbaatu dârü’l-kütüb, 1974, IV, 510.

⁹ Ergüven, Şahabettin, “Arap Dilinde Lahn’ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, c. VI, sa. 11, s. 166. Ayrıca bkz: İbn Mekkî, Ebû Hafs Ömer b. Halet es-Sıkillî el-Endelüsî, *Teşkîfü’l-lisân ve telkûhü’l-cinân*, (thk. Mustafa Abdülkâdir Ata), Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmiyye, 1990, s. 18-46.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Sîde, Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâîl, *el-Muhkem ve’l-muhitü’l-a‘zam*, (thk. Abdülhamîd Hindevî), Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmiyye, 2000, III, 159; ez-Zebîdî, Muhammed b. Abdürrezzâk el-Hüseynî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, Dârü’l-hidâye, t.y., XXIV, 6 ve Fâtîme

Hadis hafızı Hâkim en-Nisâbûrî (v. 405/1014) tashîfin hadis metninde veya senedinde vukû bulmasının mümkün olduğunu söyler. Metinde bulunan tashîf için “يَا أَبَا عُمَيْرٍ” hadisindeki “serçe” anlamına gelen “التَّغِيرَ” lafzının “deve” manası taşıyan “البَعِيرَ” lafzına dönüştürülmesini örnek olarak zikreder. Verdiği bir diğer örnek ise “لَا تَغْطُوا رَأْسَهُ” hadisinin “لَا تَغْطُوا وَجْهَهُ” şeklinde değiştirilmesidir. Senedde bulunan tashîf örneğine gelince Şu‘be’nin (v. 160/776) عُلْقَمَةَ خَالِدِ بْنِ غَرْفُطَةَ مالك بن غَرْفُطَةَ diye değiştirmesini zikretmektedir.¹¹

Kuveytli muâsır Arap dili ve edebiyatı uzmanlarından Fâtîme İbrâhîm Âli Halîfe, *et-Tashîf ve’t-tahrîf dirâse fi’t-tağyîri’d-delâlî* adlı eserinde, verdiği tashîf örneklerinden hareketle Hâkim’in tashîfi sadece harfin noktasının değiştirilmesi ile sınırlandırmadığı, yanlış anlamalar veya karışıklıktan kaynaklanan değişiklikleri de bir tashîf saydığı yönünde bir sonuca ulaşmıştır. Fâtîme İbrâhîm, Hâkim’in bu tanımını tenkid eder. Ona göre yanlış anlamalar veya karışıklıktan kaynaklanan hatalar tashîf olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü tashîf benzer harfleri yanlış okumaktan meydana gelen bir değişikliktir.¹² Oysa Hâkim tashîfi her türlü değişim için genelleştirmiş görünmektedir.

Hadis âlimi İbnü’s-Salâh (v. 643/1245), usûl-i hadîse dair *Mukaddime* adlı eserinde Hâkim gibi tashîfin hadis metninde veya senedinde yer alabileceğini söylemektedir. Tashîf hatalarını görme, işitme, telaffuz etme ve anlamaya bağlı gibi kısımlara tashîf çeşitlerine de ayırmaktadır. Fakat İbnü’s-Salâh, hataları tashîf ve tahrif gibi iki başlık halinde sınıflandırmamıştır.¹³ İbnü’s-Salâh’ın belirttiği tashîf çeşitleri bir sonraki kısımda izah edilecektir. İbnü’s-Salâh da Hâkim gibi herhangi değişimi tashîf saymaktadır.

İbrâhîm Âli Halîfe, *et-Tashîf ve’t-tahrîf dirâse fi’t-tağyîri’d-delâlî*, Kuveyt: Câmiatü’l-Kuveyt, 2005, s. 49.

¹¹ Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah İbnü’l-Beyyî’ Muhammed, *Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs*, (thk. Muazzam Hüseyin), Medine: el-Mektebetü’l-ilmiyye, 1977, s. 146-149.

¹² Fâtîme İbrâhîm, *et-Tashîf ve’t-tahrîf dirâse fi’t-tağyîri’d-delâlî*, s. 47.

¹³ İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbnü’s-Salâh fi ulûmi’l-hadîs*, Beyrut: Dârü’l-fikri’l-mu’âsır, 1986, s. 283.

Böylece İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1449) dönemine kadar ilk asırlarda tashîf teriminin anlamca geniş tutulduğu görülmektedir. Ayrıca “metinde vâki olan hatalar” anlamına gelen tashîf terimi, yakın manaları taşıyan “tahrif”, “galat”, “lahn”, “vehm”, “tebdîl”, “tağyîr” ve “hata” ıstılahlarıyla birbirinin yerine kullanılmıştır. Bazı eserlerde tahrif kelimenin kullanılması ıstılahî manada böyle bir ayırım yapıldığı gösterilmemiştir.¹⁴

Hadis âlimi ve hafızı İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) tashîfin anlamı konusunda kendisinden önceki âlimlerin görüşlerinden farklı bir görüş ileri sürer. İbn Hacer yazılışta yer alan hatayı tashîf ve tahrif gibi iki terime ayırmaktadır. Tashîfî yazılışları ج, ح ve خ harfleri gibi birbirine benzeyen harflerde nokta değişikliği, tahrifi ise kelimenin şeklinde gerek hareke gerekse harf yâni ذ harfinden ذ harfine değişim gibi hat değişikliği olarak tanımlamıştır. Tashîf vukû bulan hadis musahhaf, tahrif bulunan hadis ise muharref olarak adlandırılır.¹⁵ Ancak İbn Hacer, yazılış hatalarını tashîf ve tahrif olarak ayırmış olmakla birlikte pratikte bu ayırımı kendisinin de uymadığı ve iki ıstılahı birbirinin yerine kullandığı görülmektedir.¹⁶

İbn Hacer öncesinde tahrif terimi sadece Kur’ân ilimleri alanında kullanılmıştır. Elimizdeki sözlüklerde “حَرْفٌ” kelimesinden türeyen tahrifin anlamı izah edilirken hep “يُحَرِّفُونَ” ayeti¹⁷ ile istidlâlde bulunulmuştur. Burada tahrif “mana değişikliği” anlamına gelmektedir. Genelde birden fazla manası olan kelimelerde anlam tercihinde bulunurken tahrif yapıldığı söylenir. Bu durum tahrif-i kelâm olarak adlandırılır. Müfessirlere göre tahrif kelimenin şeklini değil, ancak tefsirini değiştirmektir.¹⁸ Cevherî, *es-Sihâh*’ın ح

¹⁴ Bayındır, Mülâyim, **Tashîf ve Hadis İlmine Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2003, s. 113.

¹⁵ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ahli'l-eser**, y.y., 2008, s. 115.

¹⁶ Üstürî Cemâl, **et-Tashîf ve eseruhu fî'l-hadis ve'l-fıkıh ve cühudü'l-muhaddisin ve mekafetuhu**, Riyad: Dâru taybe, 1997, s. 38.

¹⁷ en-Nisâ, 4/46 ve el-Mâide, 5/13.

¹⁸ el-Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, III, 210-211; Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, **Tehzîbü'l-luga**, (thk. Abdüsselam Muhammed Hasan), Kahire: ed-Dârü'l-Mısıryye, 1964, V, 14; İbn Side, **el-Muhkem ve'l-muhitü'l-a'zam fî'l-luga**, III, 230.

ف maddesi altında tahrifin kelâm ve kalem gibi iki çeşidi olduğunu söylemektedir. Tahrif-i kalem yazıda vukû bulan değişikliktir. Fakat Cevherî tahriften bahsederken konuyu Kur’ân ilimleri bağlamında ele almamıştır.¹⁹ Fâtîme İbrâhîm’in tespitine göre tahrif-i kalemi ilk zikreden Cevherî’dir.²⁰

Bu çalışmamızda sadece tashîf terimi kullanılacaktır. Çünkü çalışmamızda esas aldığımız Askerî’nin *Tashîfâtü’l-muhaddisîn*’i, Hattâbî’nin *Islâhu’l-ahtâi’l-hadisiyye*’si ve Süyûtî’nin (v. 911/1505) *et-Tatrîf fi’t-tashîf* inde söz konusu müellifler, hataları tashîf ve tahrif diye iki ayrı kısma ayırmamışlardır. Bu nedenle karışıklıktan uzakta kalmak amacıyla biz de bir ayırım yapmayacağız.

3.2 Tashîfin Çeşitleri

İbnü’s-Salâh, tashîfin hadisin isnâdında ve metninde vukû bulmak üzere ikiye ayrıldığını söylemektedir. Ayrıca tashîf-i basarî ve tashîf-i sem’î gibi ikili bir tashîf ayırımı daha yapmaktadır. Ona göre tashîfin üçüncü bir kısmı ise tashîf-i lafzî ve tashîf-i ma’nevî gibi ikili bir ayırım içermektedir.²¹

İsnâdda tashîf râvinin adı, lakabı, babasının adı veya nisbesinin hatalı nakledilmesidir. İbnü’s-Salâh, Yahyâ b. Ma’în’in (v. 233/848) naklettiği bir isnâdda العَوَّام بن مُرَاجِم (el-‘Avvâm b. Murâcim) adlı râviyi العَوَّام بن مُزَاحِم (el-‘Avvâm b. Muzâhim) şekline tashîf yapmasını örneklerden biri olarak vermektedir. Metinde tashîf ise hadis metninin hatalı kaydedilmesi veya telaffuz edilmesidir. Örnek olarak İbn Lehîa (v. 174/790) Mûsâ b. Ukbe’den (v. 141/758) dinlemeden doğrudan doğruya kitabından hadis aldığından dolayı “Hz. Peygamber mescidde bir hücre hazırladı” anlamına gelen “اِحْتَجَرَ فِي الْمَسْجِدِ حُجْرَةً” metnini “Hz. Peygamber mescidde

¹⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1343.

²⁰ Fâtîme İbrâhîm, *et-Tashîf ve’t-tahrîf dirâse fi’t-tağyîri’d-delâlî*, s. 34.

²¹ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 283.

hacamat yaptırdı” manasında olan “اِخْتَجَمَ فِي الْمَسْجِدِ” şeklinde nakletmiştir.²²

Tashîf-i basarî hatalı görmekten kaynaklanan tashîftir. Bu durumda râvî yazılıştâ birbirine benzeyen harfleri hatalı okuyup nakletmiştir. Hatalar, râvinin rivâyetleri bizzat hocalarından değil kitap veya sahifelerden almasının bir sonucudur. Hocadan dinlemeden kitaptan nakleden kişilere sahafî denir. Râvî hocasıyla doğrudan görüşmediğinden elyazısının zor okunması, garîb kelimeleri anlamaması, mürekkebin dağılması veya solması gibi çeşitli sebeplerden dolayı okumada tashîf gerçekleşmiş olabilir. Tashîf-i sem‘î ise hatalı işitmeye bağlı tashîftir. İsnâdda yer alan râvinin adının veya metindeki kelimenin doğru işitilmemesi nedeniyle başka bir ad veya kelime ile karıştırılmasıdır. Tashîf-i lafzî ise hatalı telaffuzdan meydana gelen tashîftir.

İbnü’s-Salâh’ın son zikrettiği çeşit olan tashîf-i ma‘nevî ise lafızda farklılık olmaksızın anlam açısından meydana gelen değişikliktir. İbnü’s-Salâh’ın bu düşüncesiyle, “يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ” ayeti üzerine müfessirlerin sözlerinden etkilendiği söylenebilir. Müfessirlerin bir kısmı bu ayetle kastedilen mananın Yahudilerin Tevrat’ın lafzını, diğer bir kısmı ise lafzını değil ancak manasını değiştirmeye çalıştıklarını söylemektedirler.

Tashîf-i ma‘nevî terimi hatalı anlamadan kaynaklanan tashîf için de kullanılır. Bazı kelimelerin birden fazla manası vardır. Râvî bunlardan birini ileri sürer ve rivâyeti de bu mana üzerine bina eder. Eğer ileri sürdüğü mana doğru değilse tashîf olur. Tashîf-i ma‘nevî konusunda en meşhur örnek “صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى الْعَنْزَةِ بِالنَّاسِ رَكْعَتَيْنِ” hadisidir. Hadisteki “الْعَنْزَةُ” lafzının anlamı “mızrak”tır. Fakat Muhammad b. Müsennâ el-Anezî bu lafızla Aneze kabilesinin kastedildiğini zannetmiştir. Aslında bu rivâyet Hz. Peygamber’in arazide namaz kıldırırken mızrağı sütre olarak kullandığını anlatır. Halbuki rivâyetin muhtevası “Hz. Peygamber’in Aneze kabilesine doğru namaz kılması veya onlara dua etmesi” şeklinde değiştirilmiştir.

²² İbnü’s-Salâh, a.g.e., s. 279-280.

Hadis âlimlerine göre yazılışları aynı fakat anlamı farklı olan kelimelerin tashîf konusuna dahil edilmesi sebebiyle isnâdda bulunan mü'telif ve muhtelif²³ meseleleri de tashîf başlığı kapsamında olmaktadır.²⁴ Ahmet Tahir Dayhan, *Hadislerde Tashîf ve Tahrîf* adlı doktora tezinde cem' ve tefrîk ilim dalının da tashîfin senede etkisi olduğunu belirtmektedir.²⁵

3.3 Musahhaf Hadisin Hükümü

Usûl âlimlerine göre musahhaf hadis durumu açısından sahih, hasen ve zayıf gibi üç kısma ayrılır. Hadisin tashîften önce haline göre hüküm verilir ve bu haliyle ihticâc edilir. Tashîften önce sahih ise musahhaf hadisin hükümü sahihtir. Tashîften önce hasen ise o hadis hakkında hasen hükümü verilir. Eğer hadiste bulunan hata mahzurlu ise hadis mu'allel, münker, merdûd gibi zayıf hadis kategorisine dahil edilir.

Tashîf konusu râvi değerlendirmesi esnasında zabt başlığı altında mütalaa edilmektedir. Bir râvi, adalet cihetinden sağlam olmakla beraber zabt bakımından dikkatli ise ve nadir hata yaparsa, yaptığı tashîf ona hâlel getirmez, bununla cerh edilmez ve rivâyetleri kabul edilebilir. Nitekim Şu'be (v. 160/776), Süfyân es-Sevrî (161/778), Mâlik b. Enes (v. 179/795), Vekî' (v. 197/812), Abdurrahmân b. Mehdî (198/813-14), Yahyâ b. Maîn (v. 233/848) ve Ali b. Medinî (v. 234/848-49) gibi muhaddislerden bazı büyük hadis hafızı ve sika râviler de hata yapmışlardır. Az ya da nadir hatadan dolayı onların rivâyetleri

²³ Yazılış bakımından aynı veya birbirine yakın (mü'telif) fakat okunuşu farklı (muhtelif) olan râvinin isim, künye, lakap ve nisbeleriyle ilgili terimdir. Bu konu ricâlü'l-hadis ilminin bir koludur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Sandıkçı, Kemal, "Mü'telif ve Muhtelif", *DİA*, XXXII, 191-192.

²⁴ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 283. Ayrıca bkz: Cemâl, *et-Tashîf*, s. 45-54, Fâtîme İbrâhîm, *et-Tashîf ve't-tahrîf dirâse fi't-tağyîri'd-delâli*, s. 46 ve Kadir Paksoy, "Hadiste Tashîf: Lafız ve Anlam Hataları", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2014, c. IV, sa. 4, s. 100-109.

²⁵ Farklı şahısları tek bir kişi olarak değerlendirme cem' olarak terimleşilmektedir. Adları yanlış okuma sonucunda tek bir şahsı farklı kişiler olarak algılama ise tefrîk olarak adlandırılır. Dayhan, Ahmet Tahir, *Hadislerde Tashîf ve Tahrîf*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005, s. 180.

reddedilmemiştir.

Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) tashîften kurtulan olmadığını söylemektedir. Müslim b. el-Haccac (v. 261/875) da râvilerin hıfzı ve naklinde hata ve dikkatsizlik vukû bulmasının her zaman mümkün olduğunu ifade etmektedir. Hadis ve fıkıh âlimi İbn Hibbân (v. 354/965) da sika râvinin nadir hata yapması sebebiyle mutlak manada cerhinin gerekmediği ve tüm rivâyetlerinin zayıf sayılmadığı görüşünü benimsemektedir. Ancak râvi dikkatsiz ise ve çok fazla tashîf yaparsa zabt açısından zafiyetine hükmedilir ve mecrûh (cerh edilen) ravilerden sayılır.²⁶

Hadis hafızı ve tarihçi Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071) usûl-i hadisin ilk ve en önemli eserlerinden biri *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* adlı eserinde hataya işaret ederek musahhaf hadis nakletmek konusunda isnâdlarıyla beraber birçok rivâyeti örnek olarak vermektedir. Örneklerden bazıları şunlardır:

1. Ebû Hüreyre (v. 58/678) şöyle nakletti: “ إِذَا قُلْتَ لِأَخِيكَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ: أَصَبْتُ , فَقَدْ لَعِيتَ ”. Ebü’z-Zinâd (v. 130/748) “لَعِيتَ” lafzının Ebû Hüreyre’nin sözü olduğunu fakat kelimenin doğrusunun “لَعَوْتُ” olduğunu söylemektedir.²⁷ Ebü’z-Zinâd hem hataya işaret etmiş hem de hatayı düzeltmeden, olduğu gibi nakletmiştir.
2. Abdullah b. Amr (v. 65/684-685) kanalıyla gelen «خُيِّرْتُ بَيْنَ الشَّفَاعَةِ أَوْ نَصْفِ أُمَّتِي فِي الْجَنَّةِ , فَاخْتَرْتُ الشَّفَاعَةَ , لِأَنَّهَا أَعَمُّ وَأَكْفَى , أَتَرَوْنَهَا لِلْمُتَّقِينَ؟ لَا وَلَكِنَّهَا لِلْمُتَلَوِّثِينَ الْخَطَّاءُونَ» hadisinin

²⁶ Cemâl, **et-Tashîf**, s. 82 ve Paksoy, “Hadiste Tashîf: Lafız ve Anlam Hataları”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, s. 109-110.

²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit, **el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye**, (thk. Ebû Abdullah es-Sûrikî ve İbrâhîm Hamdî el-Medenî), Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ty., s. 183. غ’in bazı fethalı bazı kesralı okunuşu olan “لَعِيتَ” rivâyeti için bkz: Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî, **Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, (thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Naîm el-Araksûsî, İbrâhîm ez-Zeybek, Adil Mürşid), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1999, XII, 285 ve Müslim, Cuma, 12. “لَعَوْتُ” rivâyeti için ise bkz: Muvatta‘, Cuma, 6; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XIII, 115; Buhârî, Cuma, 36 ve Müslim, Cuma, 11.

senedinde adı Ziyâd b. Hayseme (v. 141-150/758-767 arasında) olan râvi, bu hadisin hatalı olduğunu fakat kendisine böyle nakledildiğini söyler.²⁸ Bu örnekte de Ziyâd, hatayı belirtmiş ancak olduğu gibi de aktarmıştır.

3. Ebû Ma'mer (v. 61/681) "Ben hatalı bir hadisi duydum. Bu hadisi de dinlediğim gibi hatalı şekilde naklettim" demiştir.
4. İbn Sîrîn (v. 110/729) bir akranından rivâyette bulunurken onun yaptığı hatayı da olduğu gibi rivâyet etmiştir.²⁹
5. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'den (v. 281-290/894-903 arasında) nakledildiğine göre babası Ahmed b. Hanbel hadisteki tashîfi çok fahiş bulduğunda lafzı değiştirmiş, fakat hafif bulduğunda ise olduğu gibi bırakmıştır.

Hatîb bu örnekleri zikrettikten sonra konu hakkında kendi görüşünü belirtmektedir. Ona göre eğer hadis lafzındaki hata anlama hâlel getirirse ve râvi lafzın doğrusunu biliyorsa kendisine rivâyet edildiği gibi nakletmek zorunda değildir ve lafzı doğru şekliyle aktarmalıdır. Özellikle metni bilinen hadislerde böyle hareket edilmelidir.³⁰ Bu durumda Hatîb'in Ahmed b. Hanbel'in görüşüne yakın olduğu görülmektedir.

Hattâbî'nin *Islâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye* adlı eseri üzerine yaptığı tahkik çalışmasında Hüseyin İsmâîl Hüseyin el-Cemel, Hatîb'in yukarıda zikredilen örneklerinden hareketle musahhaf hadis rivâyet etmek konusunda âlimlerin üç ayrı görüşü olduğunu ifade etmektedir. Âlimlerin birinci kısmı, tashîf vukû bulmasına rağmen râvinin rivâyeti duyduğu ve kendisine nakledildiği şekilde aktarmak zorunda olduğu görüşünü benimsemiştir (Yukarıda belirtilen üç ve dört numaralı örneklerde olduğu gibi). Âlimlerin bir kısmının görüşü ise hadis lafzında bulunan hata anlamı tam tersine çevirecek kadar çok ciddi ise ve râvi lafzın doğrusunu biliyorsa kendisine rivâyet edildiği gibi nakletmek zorunda değildir ve lafzı doğru haliyle

²⁸ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 185. Bu rivâyet *Sünen-i İbn Mâce*'de "وَلَكِنَّهَا لِلْمُذْنِبِينَ الْخَطَّائِينَ الْمُتَكَلِّفِينَ" lafzıyla nakledilmiştir. Bkz: İbn Mâce, Zühd, 37.

²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, **a.g.e.**, s. 186.

³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **a.g.e.**, s. 187.

aktarmalıdır (Yukarıda yer alan beş numaralı örnekte olduğu gibi). Konuyla ilgili üçüncü görüş ise hatalı olmasına rağmen râvinin rivâyeti duyduğu ve kendisine nakledildiği şekilde aktarmak zorunda olduğudur. Fakat rivâyeti naklettikten sonra râvi, hata hakkında uyarmalıdır (Yukarıdaki bir ve iki numaralı örneklerde olduğu gibi).³¹

Lübnanlı muâsır hadis âlimi Subhî es-Sâlih (v. 1986), tashîf vâki olan rivâyetler hakkında “bu hadis sahihtir veya hasendir ancak falan râvi şu lafızda tashîf ederek şu şekilde yapmıştır” gibi bir ifadenin kullanıldığını ve zayıf rivâyet için, ister musahhaf olsun, ister olmasın, “bu hadis zayıftır” denilmesi gerektiğini söylemektedir.³²

3.4 Tashîfle İlgili Eserler

Tashîf konusunun ele alındığı eserlerin sayısı bir hayli fazladır. Başlıca eserler arasında şunlar zikredilebilir: Hamza el-İsfahânî’nin (v. 360/971) *et-Tenbîh ‘alâ hudûsi’t-tashîf*’i, Askerî’nin (v. 382/992) *Tashîfâtü’l-muhaddisîn*’i ve Şerhu mâ yeka’u fîhi’t-tashîf ve’t-tahrîf’i, Ali b. Ömer ed-Dârekutnî’nin (v. 385/995) *Tashîfü’l-muhaddisîn*’i, Hattâbî’nin (v. 388/998) *Islâhu’l-ahtâi’l-hadîsiyye*’si, Safedî’nin (v. 764/1363) *Tashîhu’t-tashîf ve tahrîrû’t-tahrîf*’i ve Süyûtî’nin (v. 911/1506) *et-Tatrîf fî’t-tashîf*’i.³³ Her ne kadar Askerî’nin *Şerhu mâ yeka’u fîhi’t-tashîf ve’t-tahrîf*’i ve Safedî’nin *Tashîhu’t-tashîf ve tahrîrû’t-tahrîf*’i gibi bazı eser adlarında tahrif kelimesi kullanılmış olsa da bir terim anlamında değil, sözlük anlamı ile kullanılmıştır.

³¹ Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhim, **Islâhu’l-ahtâi’l-hadîsiyye**, (thk. Hüseyin İsmâîl Hüseyin el-Cemel), Beyrut: Müessesetü’l-kütübi’s-sekafiyye, 1988, s. 7-8 (Muhakkik mukaddimesi).

³² Subhî es-Sâlih, **Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları**, (trc. M. Yaşar Kandemir), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1973, s. 223.

³³ *et-Tenbîh ‘alâ hudûsi’t-tashîf* Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn’in tahkikiyle (Bağdat, 1967-68), *Şerhu mâ yeka’u fîhi’t-tashîf ve’t-tahrîf* Abdülaziz Ahmed’in tahkikiyle (Kahire, 1963) ve *Tashîhu’t-tashîf ve tahrîrû’t-tahrîf* Fuat Sezgin tarafından (Frankfurt, 1405/1985) neşredilmiştir. Dârekutnî’nin *Tashîfü’l-muhaddisîn* adlı eseri ise günümüze ulaştığı bilinmemektedir.

Yukarıda zikredilen usûl-i hadise dair eserlerin yanı sıra Muhammed b. Hüseyin el-Ezdî'nin (v. 374/985) *Men vâfeka ismuhu isme ebîhi*, Dârekutnî'nin *el-Mü'telif ve'l-muhtelif* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) *el-Müttefik ve'l-müfterik* (*el-Mü'telif tekmiletu'l-muhtelif*)³⁴ gibi mü'telif ve muhtelif'e dair telif edilen kitaplar da özellikle senetteki tashîfle ilgili eserler arasında sayılmaktadır.³⁵

Fakat bu başlık altında sadece bu çalışmada esas alınan üç eserin kronolojik sırayla tanıtımı yapılacaktır. Bunlar Askerî'nin *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*'i, Hattâbî'nin *Islâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye*'si ve Süyûtî'nin *et-Tatrîf fi't-tashîf*'idir. Bu üç eseri esas almamızın sebebi ise tashîf konusunda bunların en meşhur kitaplardan olması ve bu kitapların pek çok hadis metinlerinden tashîf örnekleri vermesidir. Ayrıca bu kitapların naşirleri hadisin hangi hadis kitaplarında geçtiğini detaylı bilgi vermektedir. Diğer kitaplar ise Hamza el-İsfahânî'nin *et-Tenbîh 'alâ hudûsi't-tashîf*'inde dil ve edebiyat alimlerin, lügat ve şiir râvilerinin rivayetlerinde yaptıkları hatalarından bahsetmektedir.³⁶ Askerî de *Şerhu mâ yeka'u fihî't-tashîf ve't-tahrîf* adlı eserinde şiirlerde bulunan Tashîf örnekleri zikretmektedir. Safedî'nin (v. 764/1363) *Tashîhu't-tashîf ve tahrîrû't-tahrîf* adlı eserinde ise lügat, sarf, nahiv ve i'rab yanlışlıkları; tashîf ve tahrif şeklinde hatalar; ayrıca mana ve kullanım hataları mütalaa edilmektedir.³⁷

³⁴ *Men vâfeka ismuhu isme ebîhi* Ezdî'nin bir diğer eseri *Tesmiyetü men vâfeka ismühû isme ebîhi mine's-sahâbe ve't-tâbi'in ve men ba'dehüm mine'l-muhaddisîn* ile birlikte (Kuveyt, 1408/1988), *el-Mü'telif ve'l-muhtelif* Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir tarafından (Beyrut, 1406/1986) ve *el-Müttefik ve'l-müfterik* Muhammed Sadık Aydın Hamidî tarafından (Dimaşk, 1997) neşredilmiştir.

³⁵ Efendioğlu, "Musahhaf", **DİA**, XXXI, 229-230; Paksoy, "Hadiste Tashîf: Lafız ve Anlam Hataları", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, s. 111-114 ve Muhammed Sadık Hâmîdî, "Hadis İlminde Tashîf, Zabt ve İlgili Eserler Üzerine", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, IV, sa. 2, s. 169.

³⁶ İşler, Emrullah, "Tashîf", **DİA**, XL, 128.

³⁷ Durmuş, İsmail, "Safedî", **DİA**, XXXV, 450.

3.4.1 *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*

Ebû Ahmed Hasan b. Abdullah el-Askerî (v. 382/992) tarafından telif edilen ve aslında müellifin bir diğer eseri *Kitâbü't-tashîf ve't-tahrîf*'in bir parçası olan bu çalışma, Kur'ân-ı Kerim'in ve rivâyetlerin yazılışında vukû bulan tashîf ile bu tashîfleri nesilden nesile aktaranları içermektedir. İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fî ġarîbi'l-hadîs*'inin kenarında ve ayrıca *Tashîfâtü'l-muhaddisîn* adıyla müstakil olarak yayımlanmıştır.³⁸

Bu eser Mahmûd Ahmed Mire tarafından tahkik edilmiş olup iki cilt olarak neşredilmiştir.³⁹ Birinci cildi hadislerin metninde, iki kısma ayrılan ikinci cildi ise mü'telif ve muhtelif kapsamında râvi adlarında ortaya çıkan hatalara odaklanmıştır. Muhaddis ve aynı zamanda Arap dili ve edebiyatı âlimi Askerî, hadislerde bulunan tashîfleri dilbilgisi açısından izah etmektedir.

Sadece harfin noktalamasında ve harekelemesindeki değişiklikleri değil, ibareye harf ziyade edilmesi, ibareden harf eksilmesi, lafzın tamamen değiştirilmesi gibi meseleler de tashîfe dahil edilmektedir. Bu sebeple Arap dircisi İbn Mekkî'nin (v. 501/1108) belirttiği lahn çeşitleri *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*'de Askerî tarafından tashîf sayılır. Nitekim Askerî tashîf, tahrîf, vehm, hata, galat gibi ıstılahların her birini “tashîf” anlamında birbirinin yerine kullanmıştır. Verdiği örnekler ve izahlarından Askerî'nin tashîfin geniş bir anlamı ve çeşitli biçimleri olduğu görüşünü benimsediği görülmektedir.

3.4.2 *Islâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye*

Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî'nin, *Islâhu galati'l-muhaddisîn* adıyla da basılan eseri esasen *Garîbü'l-hadîs* adlı bir başka eserinin son bölümü olarak

³⁸ Arslan, Ahmet Turan, “Hasan b. Abdullah Askerî”, *DİA*, III, 490-491.

³⁹ Kahire, 1982

yazılmıştır. Tam adı *Islâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye elletî yervîha'n-nâsü muharrefeten ev melhûneten* olan eseri Hüseyin İsmâîl Hüseyin el-Cemel tarafından tahkik edilerek tek cilt halinde (Beyrut, 1988) neşredilmiştir.⁴⁰ *Islâhu galati'l-muhaddisîn* ve *Islâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye* baskıları arasında ciddi bir fark yoktur. Fakat *Islâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye* adı olan baskının düzenli dipnotlara sahip olduğu için bu baskıyı daha tercih ettik. *Islâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye* ve *Garîbü'l-hadîs*'te bulunan bilgiler arasında da fark yoktur.

Bu eserde Hattâbî, hadis metinlerinde bazı muhaddisler tarafından tashîf yapıldığını söylediği yüz kırk kadar örnek verip Kur'ân ayetleri, başka hadisler veya Arap şiirleriyle istişhad ederek hataları tashih etmektedir. Bu tashîfler genellikle harfin harekelemesinde vukû bulan hatalardır. Hattâbî, bir Arap dili âlimi olarak bu hataları incelerken bunların basitçe yanlış harekeleme değil i'rabı yanlış okuma, yanlış siga kullanma ve yanlış vezin uygulama gibi daha ciddi dilbilgisi meselelerinden kaynaklandığını göstermeye çalışmıştır. Böylece Hattâbî'ye göre de tashîfin geniş bir anlamı kapsadığı anlaşılabılır.

3.4.3 *et-Tatrîf fi't-tashîf*

Bu eser Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî tarafından telif edilmiş ve 'Ali Hüseyin el-Bevvâb tarafından tahkik edilerek tek cilt halinde neşredilmiştir.⁴¹ Süyûtî, hadis metinlerinde ortaya çıkmış yüz yirmi beş kadar tashîf örneği sunmaktadır. Bu örnekler sahabe müsnedine göre tasnif edilmiştir. Önce erkek sahâbî isimleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Ebû Hüreyre gibi künyesiyle tanınan sahabe ise daha sonra yer alır. Akabinde kadın sahâbî isimleri alfabetik olarak düzenlenmiştir. Eserde zikredilen erkek sahabenin toplam sayısı otuz iki, kadın sahabenin sayısı ise beştir. Eserin en son bölümünde sahabe müsnedi dışında İbn

⁴⁰ Karacabey, Salih, "Hattâbî", *DİA*, XVI, 489-491.

⁴¹ Riyad, 1988.

Kuteybe'nin (v. 276/889) *Garîbü'l-hadis*, Askerî'nin (v. 382/992) *Tashîfâtü'l-muhaddisîn* ve *Şerhu mâ yeka'u fîhi't-tashîf ve't-tahrîf*, İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) *Garîbü'l-hadis* ve Ezherî'nin (v. 370/980) *Tehzîbü'l-luga* adlı eserleri gibi diğer kitaplardan alınan hadisler toplanmıştır.

Süyûtî, hatalı olan kelimenin doğrusunu gösterirken hadis, fıkıh ve dil âlimi Kâdî İyâz (v. 544/1149) gibi önceki âlimlere sıkça atıfta bulunmakta ve bazen onların görüşlerini aktarmakla yetinmektedir. Hatta ele aldığı konuların birçoğu Askerî'nin bahsettiği konularla da çakışmaktadır. Süyûtî'nin faydalandığı başlıca eserler arasında şunlar zikredilebilir: Kâdî İyâz'ın *Şerhu Sahîhi Müslim* ve *Meşârikü'l-envâr*'ı; Nevevî'nin (v. 676/1277) *el-Minhac*'ı; Ebû Ubeyd (v. 224/838), Hattâbî ve İbn Cevzî'nin (v. 597/1201) gibi garîbü'l-hadis eserleri; Hatîb el-Bağdâdî'nin *Tarîhu Bağdâd*'ı ve Zehebî'nin (v. 748/1348) *Tezkiretü'l-huffâz*'ı gibi terâcim kitapları. Süyûtî'nin zaman zaman Askerî'nin *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*'i ve *Şerhu mâ yeka'u fîhi't-tashîf ve't-tahrîf*'i ile Hattâbî'nin *Islâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye*'ne atıfta bulunduğu da görülmektedir.

Süyûtî'nin sunduğu örnekler genellikle İbn Hacer'in tahrif olarak adlandırdığı değişikliklerdir. Ancak Süyûtî, İbn Hacer'den sonra gelmesine rağmen İbn Hacer'in tashîf ve tahrif ayırımını benimsememiştir. Askerî ve Hattâbî gibi tashîfin manasını genelleştirdiği görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

***SAHÎH-İ BUHÂRÎ* VE *SAHÎH-İ MÜSLİM*'DE ORTAK OLARAK
BULUNAN VE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER**

Bu bölüm, Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdullâh b. Saîd el-Askerî'nin (v. 382/992) *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*'i, Ebû Süleymân Hamd el-Hattâbî'nin (v. 388/998) *Islâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye*'si ve Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *et-Tatrîf fi't-tashîf*indeki açıklamalara dayanarak *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de ortak olarak bulunan ve musahhaf oldukları iddia edilen hadislerle ilgili açıklamalar içermektedir. Hadislerin açıklamaları, bulunduğu kitaplara göre üç alt bölüm halinde toplanmıştır.

Hadislerdeki tashîfin anlama etki edip etmediği ve hangi nüshada yer aldığı gibi söz konusu hadisleri daha iyi anlayabilmek ve zikredilen âlimlerin tashîf iddialarını daha doğru değerlendirebilmek için onların görüşlerinin yanı sıra *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* üzerine yazılmış *Fethu'l-Bârî* ve *el-Minhâc fi şerhi Sahîhi Müslim*/Şerhu Sahîhi Müslim başta olmak üzere muhtelif şerhlerden yararlanılarak ilgili değerlendirmelere de yer verilmektedir.

1. TASHÎFÂTÜ'L-MUHADDİSÎN'DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER

Tashîfâtü'l-muhaddisîn'de Askerî tarafından musahhaf olduğu iddia edilen ve *Sahîhayn*'da bulunan toplam yirmi iki hadis bulunmaktadır. Bu yirmi iki hadisteki tashîf; مِسْك (misk), جَمَلُهَا (cemelûha), كَثِير (kesîr), لَمْ يَخْنِزْ (lam yahniz) ve يُزْهِى (yuzhiye) gibi beş ayrı kelime de karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu hadislerin her biri musahhaf kelimelere göre sınıflandırılarak anlatılacaktır.

1.1 “مِسْك” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“مِسْك” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları *Sahîhayn*'da dört ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadislerin ilki *Sahîh-i Buhârî*'de Hayz bölümünde on üçüncü bâbta yer almaktadır. Rivâyet şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ صَفِيَّةَ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ امْرَأَةً سَأَلَتِ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ غُسْلِهَا مِنَ الْمَحِيضِ، فَأَمَرَهَا كَيْفَ تَغْتَسِلُ، قَالَ: «خُذِي فِرْصَةً مِنْ مَسْكِ، فَتَطْهَرِي بِهَا» قَالَتْ: كَيْفَ أَنْتَظَرُ؟ قَالَ: «تَطْهَرِي بِهَا»، قَالَتْ: كَيْفَ؟ قَالَ: «سُبْحَانَ اللَّهِ، تَطْهَرِي» فَاجْتَبَدْتُهَا إِلَى، فَقُلْتُ: تَتَّبَعِي بِهَا أَثَرَ الدَّمِ

Yahyâ (b. Maîn) (v. 233/848) → İbn Uyeyne (v. 198/814) → Mansûr b. Safiyye (v. ?) isnâdıyla, Mansûr'un annesinin (v. ?) Hz. Âişe'den (v. 58/678) rivâyet ettiğine göre, bir kadın Hz. Peygamber'e hayızdan sonra nasıl yıkanabileceğini sordu. Peygamber de ona: “**Miske bulanmış bir yün veya pamuk parçası al da onunla temizlen**” dedi. Kadın: “Nasıl temizleneyim ki?” dedi. Hz. Peygamber: “*Onunla temizlen*” buyurdu. Kadın tekrar: “Nasıl?” diye sorunca: “*Subhânallah! Temizlen işte!*” buyurdu. (Hz. Âişe diyor ki) Bunun üzerine ben kadını kenara çektim ona: “Miske bulanmış yün parçasıyla kan izlerini temizle” dedim.⁴²

Söz konusu kelimeyi, Müslim (v. 261/875) *es-Sahîh* adlı eserinde yine Hayz bölümünde mîm'in kesrası ile “مِسْك” şeklinde nakletmektedir. Rivâyet şöyle aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ النَّاقِدُ، وَابْنُ أَبِي عُمَرَ، جَمِيعًا عَنْ ابْنِ عُيَيْنَةَ، قَالَ عَمْرُو: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ صَفِيَّةَ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: سَأَلَتِ امْرَأَةٌ النَّبِيَّ ﷺ. كَيْفَ تَغْتَسِلُ مِنْ حَيْضَتِهَا؟ قَالَ: فَذَكَرْتُ أَنَّهُ عَلَّمَهَا كَيْفَ تَغْتَسِلُ. ثُمَّ تَأْخُذُ فِرْصَةً مِنْ مَسْكِ فَتَطْهَرُ بِهَا. قَالَتْ: كَيْفَ أَنْتَظَرُ بِهَا؟ قَالَ: «تَطْهَرِي بِهَا سُبْحَانَ اللَّهِ» وَاسْتَتَرَ - وَأَشَارَ لَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ بِيَدِهِ عَلَى وَجْهِهِ - قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: وَاجْتَدَبْتُهَا إِلَى وَعَرَفْتُ مَا أَرَادَ النَّبِيُّ ﷺ. فَقُلْتُ: تَتَّبَعِي بِهَا أَثَرَ الدَّمِ وَقَالَ ابْنُ أَبِي عُمَرَ فِي رَوَاتِهِ، فَقُلْتُ: تَتَّبَعِي بِهَا أَثَرَ الدَّمِ

Amr b. Muhammed en-Nâkıd (v. 232/847) ve İbn Ebû Ömer (v. 243/858) → İbn Üyeyne (v. 198/814) → Mansûr (v. ?) → Mansûr'un annesi (v. ?) isnâdıyla nakledildiğine göre Hz. Âişe (v. 58/678) söyle demiştir: “Bir kadın, Hz. Peygamber'e hayızdan sonra nasıl yıkanabileceğini sordu. Hz. Peygamber kadına **miske bulanmış** bir yün veya pamuk parçası

⁴² Buhârî, Hayz, 13.

alacağını ve onunla temizleneceğini anlattı. Kadın: “Nasıl temizleneyim ki?” dedi. Hz. Peygamber: “*Onunla temizlen! Subhânallah!*” buyurmuş ve yüzünü saklamıştı.” (Süfyân eliyle yüzünü kapayarak Hz. Peygamber’in yüzünü nasıl saklanmış olduğunu bize işaret etti ve şöyle dedi:) Hz. Âişe dedi ki: “Ben kadını yanıma çektim Hz. Peygamber’in söylediklerini ona açıkladım, yani o parçayı kan izine sürersin dedim (فَقُلْتُ: تَتَّبِعِي بِهَا أَثَرَ الدَّمِّ).” Fakat İbn Ebû Ömer’in rivâyetinde lafız, “kan izlerine sürersin, dedim” (فَقُلْتُ: تَتَّبِعِي بِهَا أَثَارَ الدَّمِّ) şeklinde yer almaktadır.⁴³

Buhârî ve Müslim rivâyetlerinde isnâdın aslı aynıdır. Ancak İbn Uyeyne’den sonra senedlerin değiştiği görülmektedir. Yahyâ vasıtası ile Buhârî’ye ulaşan rivâyette مسك kelimesindeki م harfi fetha ile okunurken Amr b. Muhammed en-Nâkıd ve İbn Ebû Ömer kanalı ile Müslim’e intikal eden rivâyette م harfinin kesra ile okunduğu görülmektedir.

Tashîfâtü’l-muhaddisîn’in müellifi olan Askerî ise bu rivâyeti Basralı bir şeyh → Rebî’ b. Süleymân (v. 270/884) → Şâfiî (v. 204/820) → Süfyân b. Uyeyne (v. 198/814) → Mansûr b. Abdurrahman el-Hacebî (v. ?) → Safiyye bint Şeybe (v. ?) → Hz. Âişe (v. 58/678) isnâdıyla nakletmektedir. Her üç isnâd Süfyân b. Uyeyne’de birleşmektedir. Askerî’nin rivâyetinde ise İbn Uyeyne’den nakleden kişi Şâfiî’dir. Şâfiî rivâyetinde de söz konusu مسك kelimesi م harfinin kesrası ile “مِنْ مِسْكٍ” şeklinde yer almıştır. Böylece Müslim rivâyetiyle Askerî rivâyetinin “مسك” kelimesinin okunuşu bakımından aynı olduğu dikkat çeker.

Askerî rivâyetin birkaç vecihten rivâyet edildiğini belirtmektedir. Ona göre “مِسْكٌ” ve “مِسْكٌ” lafızlarının farklı anlamları vardır. “مِسْكٌ” lafzı “deri” anlamına gelirken “مِسْكٌ” lafzı “güzel koku” anlamındadır.⁴⁴

Sahîh-i Müslim şârihi Kâdî İyâz (v. 544/1149) da Askerî gibi kelimenin “مِسْكٌ” şeklinin “güzel koku” anlamına geldiğini ifade etmektedir. Kâdî İyâz’a göre “مِسْكٌ” kelimesi,

⁴³ Müslim, Hayz, 60.

⁴⁴ Askerî, Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdullah b. Saîd, *Tashîfâtü’l-muhaddisîn*, (thk. Mahmûd Ahmed Mire), Kahire: el-Matbaatü’l-Arabiyyeti’l-hadise, 1982, I, 121.

mîm harfinin hem fethası ile hem de kesrası ile nakledilmiştir. Ancak çoğunluğun rivâyeti fetha ile dir.⁴⁵

İbn Hacer (v. 852/1449), Buhârî'nin (v. 256/870) “مَسْكٌ” rivâyetine karşı olmasa bile “مَسْكٌ” rivâyetini daha doğru bulduğunu ifade etmektedir.⁴⁶ *Sahîh-i Buhârî* nüshalarına baktığımızda da bu hususta nüshaların farklılıkları olduğunu görmekteyiz. Bazı nüshalarda mim harfi fetha ile, bazı nüshalarda kesra ile nakledilmişken bazı nüshalarda ise her iki türlü okunuşun da caiz olduğunu ifade etmek üzere her iki hareke birden kullanılmıştır. Fethalı olan kelime *Sahîh-i Buhârî*'nin Asîlî nüshasında bulunmaktadır.⁴⁷

Bu durumda Askerî hangi kelimelerin doğru ve yanlış olduğunu kesin ve açıkça belirtmemiş olmakta, kelimenin birkaç vechinin bulunduğunu ve bu vecihlerden hangisinin daha uygun olduğunu göstermektedir. Bu itibarla her ne kadar Askerî kesralı okunuşu tercih etse de çoğunluğun fetha ile okuması, *sahîh-i buhârî*'nin bazı nüshalarında fethanın bulunması tashîf olarak yorumlanmamalıdır. Sadece görüş farklılıklarının muhtelif nüshalara yansımaları olarak düşünölmelidir. Çünkü her bir nüsha farklılığının hatadan kaynaklandığı söylenemez.⁴⁸

Hadis âlimi ve fakih olan Nevevî de (v. 676/1277) Buhârî gibi söz konusu kelimedeki mim harfinin kesra ile okunmasını tercih etmiştir. Nevevî bu husustaki gerekçesini hadisin bir başka rivâyetine dayandırır. Söz konusu rivâyetle kelime “مَمْسَكَةٌ” olarak gelmiştir. “مَمْسَكَةٌ” kelimesi “güzel koku” anlamında ve “مِنْ مَسْكٍ” ile eş anlamlıdır.⁴⁹ Askerî söz konusu hadisin bazen “مَمْسَكَةٌ” lafzıyla rivâyet edildiğini belirtmektedir. “مَمْسَكَةٌ” lafzı bulunan rivâyet

⁴⁵ Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsubî, *Meşârikü'l-envâr ala sıhahî'l-asar*, (thk. Salih Ahmed eş-Şami), Dimaşk: Dârü'l-kalem, 2012, III, 225.

⁴⁶ İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid, vb.), Dimaşk: er-Risaletü'l-alemiyye, 2013, II, 116.

⁴⁷ Kâdî İyâz, *Meşârikü'l-envâr*, III, 225.

⁴⁸ Albayrak, Ali, *Buhârî Sonrası el-Câmi'u's-Sahîh: Nüsha Farklılıkları, Hatalar, Tashihler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2018, s.38.

⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 116.

ise *Sahîh-i Buhârî*'de Hayz bölümünün on dördüncü bâbında yer almıştır. Rivâyet şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِإِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ، حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ امْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ قَالَتْ لِلنَّبِيِّ ﷺ: كَيْفَ أَغْتَسِلُ مِنَ الْمَحِيضِ؟ قَالَ: «خُذِي فِرْصَةً مُمَسَّكَةً، فَتَوَضَّئِي ثَلَاثًا» ثُمَّ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ اسْتَحْبَا، فَأَعْرَضَ بَوَجهِهِ، أَوْ قَالَ: «تَوَضَّئِي بِهَا» فَأَخَذْتُهَا فَجَذَبْتُهَا، فَأَحْبَرْتُهَا بِمَا يُرِيدُ النَّبِيُّ ﷺ

Müslim b. İbrâhîm (v. 222/837) → Vüheyb (b. Hâlid) (v. 165/781) → Mansûr b. Safiyye (v. ?) → annesi (Safiyye bint Şeybe (v. ?) isnâdıyla Hz. Âişe'den (v. 58/678) şöyle nakledilmiştir: “Ensâr'dan bir kadın Hz. Peygamber'e: “Hayızdan nasıl yıkanayım?” diye sordu. Hz. Peygamber: “*Miske bulanmış bir yün veya pamuk parçası al da uzuvlarını üçer defa yıkayarak temizlen*” buyurdu. Akabinde Hz. Peygamber utanarak yüzünü çevirdi.

Yâhud da Hz. Peygamber “*Bu parça ile temizlen*” buyurmuştur. (Hz. Âişe diyor ki) Bunun üzerine ben o kadını kendime doğru çektim, Hz. Peygamber'in söylediklerini ona açıkladım.”⁵⁰

“مُمَسَّكَةً” lafzı ile rivâyet, *Sahîh-i Müslim*'de yine Hayz bölümünde yer almaktadır. Rivâyet şu şekildedir:

وَحَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ الدَّارِمِيُّ، حَدَّثَنَا حَبَّانُ، حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ، حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ امْرَأَةً سَأَلَتْ النَّبِيَّ ﷺ: كَيْفَ أَغْتَسِلُ عِنْدَ الطُّهْرِ؟ فَقَالَ: خُذِي فِرْصَةً مُمَسَّكَةً فَتَوَضَّئِي بِهَا ثُمَّ دَكَّرْ نَحْوَ حَدِيثِ سُفْيَانَ

Ahmed b. Saîd ed-Dârimî (v. 253/867) → Habbân (v. 216/831) → Vüheyb (v. 165/781) → Mansûr (v. ?) → Mansûr'un annesi (v. ?) isnâdıyla Hz. Âişe'den (v. 58/678) şöyle aktarılmıştır: “Bir kadın Hz. Peygamber'e: “Temizlikte nasıl yıkanayım?” diye sordu. Hz. Peygamber: “*Miske bulanmış bir yün veya pamuk parçası al da yıkayarak temizlen*”

⁵⁰ Buhârî, Hayz, 14.

buyurdu.” Sonra (Vüheyb), Süfyân (v. 198/814) hadisinin da benzeri bir rivâyet nakletmiştir.⁵¹

Buhârî ve Müslim’in *es-Sahîh*’leri ile Mâlik’in (v. 179/795) *el-Muvatta*’nda bulunan garîb kelimeleri izah etmek ve hatalı yazılmış kelimeleri düzeltmek amacıyla alfabetik olarak telif edilen *Meşârikü’l-envâr* adlı kitabında, Kâdî İyâz, “مُمَسَّكَة” kelimesini İbn Kuteybe’den (v. 276/889) naklen aktarmaktadır. Buna göre İbn Kuteybe, “مُمَسَّكَة” kelimesinin “avret yerlerini temizlemek için taşınan şey” anlamına geldiğini izah etmektedir. Kâdî İyâz’a göre “مُمَسَّكَة” kelimesi “misk kokusu sürülen şey” anlamı taşımaktadır. “مُمَسَّكَة” kelimesinin مَسَكَ fiilinden türetilmiş, “yüne tutturulmuş deri parçası” anlamına geldiği de söylenmiştir.⁵²

Sahîhayn’da “مُمَسَّكَة” rivâyetinin “مِنْ مَسْكٍ” rivâyetinden sonra zikredilmesi “مِنْ مَسْكٍ” lafzının manasını kuvvetlendirmek ve tefsir etmek “مُمَسَّكَة” rivâyetinin nakledilmiş olabileceğini düşündürür. مَسْك kelimesinin iki okunuşu vardır ve her okunuşu farklı anlamlara gelmektedir. Eğer sadece “مِنْ مَسْكٍ” rivâyeti nakledilmiş olsaydı kelimenin “deri parçası” manasına geldiği düşünülebilirdi. Oysa, “مُمَسَّكَة” lafzı da nakledilerek kelimenin “misk” anlamına geldiği vurgulanmış gibidir.

İbn Kuteybe de kelimenin “deri parçası” anlamını reddetmiştir. Ona göre deri parçasının diğer kumaşlardan hiçbir farkı yoktur.⁵³ Ancak “مُمَسَّكَة” rivâyeti dikkate alınırsa kelimenin “miske bulanmış kumaş parçası” anlamı taşıdığı ortaya çıkar. Çünkü “مُمَسَّكَة” kelimesi “مِنْ مَسْكٍ” kelimesiyle eş anlamlıdır.

Her ne kadar “مَسْكٍ” anlamı doğru olsa da “مِنْ مَسْكٍ” lafzının da bir tashîf olmadığı söylenebilir. Buhârî her iki rivâyeti de nakletmiş, kendi kanaatinin ise “مَسْكٍ” istikametinde olduğuna işaret etmiş gibidir. Bu durumda her ne kadar مَسْك şeklinde fethalı rivâyeti aktarmış olsa da Buhârî’nin kanaatiyle Askerî’nin kanaati örtüşmüş olmaktadır. Ancak Buhârî farklı

⁵¹ Müslim, Hayz, 60.

⁵² Kâdî İyâz, *Meşârikü’l-envâr*, III, 225.

⁵³ Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b.Musa el-Hanefî, *Umdetü’l-kârî şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Kahire: Şerike mektebe ve matbaa Mustafa el-Babi el-Halebi ve evlâduhu, 1972, III, 190.

rivayetleri de göz ardı etmediği için “مَسْكٌ” okunuşlarını vermeyi ihmal etmemiştir.

1.2 “جَمَلُهَا” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“جَمَلُهَا” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları dört ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadislerin ikisi *Sahîh-i Buhârî*’de Buyû’ bölümünde, biri Enbiyâ bölümünde, diğeri *Sahîh-i Müslim*’de Mûsâkât bölümünde yer almaktadır.

Sahîh-i Buhârî’de hadislerin ilki şöyle nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ دِينَارٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي طَاوُسٌ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: بَلَغَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَنَّ فُلَانًا بَاعَ خَمْرًا، فَقَالَ: قَاتِلَ اللَّهُ فُلَانًا، أَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «قَاتِلَ اللَّهُ الْيَهُودَ خَرِمَتْ عَلَيْهِمُ الشُّحُومُ، فَجَمَلُوهَا فَبَاغَوْهَا»

Humeydî (v. 219/834) → Süfyân (b. Uyeyne) (v. 198/814) → Amr b. Dinâr (v. 126/743) → Tâvus (v. 106/725) isnâdıyla rivâyet edildiğine göre, İbn Abbas (v. 68/687-688) şöyle demiştir: “Ömer b. el-Hattâb’a (v. 23/644) bir kimsenin şarâb sattığı haberi ulaştı. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Allah o kimseyi kahretsin! O, Hz. Peygamber’in “Allah Yahudileri kahretsin. Onlara iç yağları haram kılındığı halde onlar bu yağları **erittiler** ve sattılar” buyurduğunu bilmiyor mu?” dedi.”⁵⁴

İkinci rivâyet ise Câbir b. Abdullah’dan (v. 78/697) şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ: سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، يَقُولُ عَامَ الْفَتْحِ وَهُوَ بِمَكَّةَ: «إِنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ حَرَّمَ بَيْعَ الْخَمْرِ، وَالْمَيْتَةِ وَالْخَنْزِيرِ وَالْأَصْنَامِ»، فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ شُحُومَ الْمَيْتَةِ، فَإِنَّهَا يُطْلَى بِهَا السُّفْنُ، وَيُدْهَنُ بِهَا الْجُلُودُ، وَيَسْتَصْبَحُ بِهَا النَّاسُ؟ فَقَالَ: «لَا، هُوَ حَرَامٌ»، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ

⁵⁴ Buhârî, Buyû’, 103.

اللَّهُ ﷺ عِنْدَ ذَلِكَ: «قَاتَلَ اللَّهُ الْيَهُودَ إِنَّ اللَّهَ لَمَّا حَرَّمَ شُحُومَهَا جَمْلُوهَا، ثُمَّ بَاعُوهَا، فَأَكَلُوا ثَمَنَهُ»، قَالَ أَبُو عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ
الْحَمِيدِ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ، كَتَبَ إِلَيَّ عَطَاءٌ، سَمِعْتُ جَابِرًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ

Kuteybe (b. Saîd) (v. 240/856) → Leys (b. Sa'd) (v. 175/791) → Yezîd b. Ebû Habîb (v. 128/745) → Atâ b. Ebû Rebâh'ın (v. 114/732) Câbir b. Abdullah'tan (v. 78/697) rivâyet ettiğine göre, Câbir, Hz. Peygamber'in, Mekke Fethi senesinde Mekke'de iken, şöyle dediğini işitmiştir: “Şüphesiz Allah ve Rasûlü şarâbın, leşin, domuzun, putların satışını haram kıldı”. Hz. Peygamber’e: “Ey Allah’ın Rasûlu! Murdar ölen hayvanın iç yağları hakkında ne dersiniz? Murdar ölen hayvanların iç yağları ile gemiler cilalanır, deriler yağlanır, onunla insanlar (mum yapıp) aydınlanır?” diye soruldu. Hz. Peygamber: “Hayır, murdar yağı satmayınız. Bu satış haramdır” buyurdu. Akabinde Hz. Peygamber “Bu satış haramdır” sözünü söylediği zaman: “Allah Yahudilere lanet etsin! Allah murdar ölen hayvanın iç yağlarını haram kıldığı zaman onlar bu yağı **erittiler**, sonra onu sattılar da parasını yediler” dedi.

Ebû Âsım (v. 212/828) dedi ki: Bize Abdülhamîd (v. ?) → Yezîd b. Ebû Habîb isnâdıyla nakledilmiştir. Yezîd b. Ebû Habîb, Atâ b. Ebû Rebâh'ın bu hadîsi yazıp Mekke'den kendisine bir mektupla gönderdiğini belirtmiş ve rivâyeti naklederken “Ben Câbir'den işittim, o da Hz. Peygamber'den işitmiştir” diye nakletmiştir.⁵⁵

Câbir b. Abdullah'dan gelen rivâyetteki “جَمْلُوهَا” kelimesi, *Sahîh-i Buhârî*'nin Ebu'l-Vakt nüshasında “أَجْمَلُوهَا” şeklinde gelmiştir.⁵⁶

Bu rivâyet *Sahîh-i Müslim*'de Musâkât bölümünde de aynı isnâdla ve “أَجْمَلُوهَا” lafzı ile şöyle nakledilmiştir:

⁵⁵ Buhârî, Buyû', 112. Buhârî'nin bu isnâdı verme nedeni Yezîd ile Atâ arasındaki kitâbetin ve Atâ ile Câbir arasındaki semânın ortaya çıkması sebebiyle olmalıdır.

⁵⁶ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm Cu'fî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Bulak: el-Matbaatü'l-kübra'l-emiriyye, 1314, III, 84.

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ عَامَ الْفَتْحِ وَهُوَ بِمَكَّةَ: «إِنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ حَرَّمَ بَيْعَ الْخَمْرِ، وَالْمَيْتَةِ، وَالْخَنْزِيرِ، وَالْأَصْنَامِ»، فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ شُحُومَ الْمَيْتَةِ، فَإِنَّهُ يُطْلَى بِهَا السُّفُنُ، وَيُدْهَنُ بِهَا الْجُلُودُ، وَيَسْتَصْبَحُ بِهَا النَّاسُ، فَقَالَ: «لَا، هُوَ حَرَامٌ»، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عِنْدَ ذَلِكَ: «قَاتَلَ اللَّهُ الْيَهُودَ، إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمَّا حَرَّمَ عَلَيْهِمْ شُحُومَهَا أَجْمَلُوهَا، ثُمَّ بَاعُوهَا فَأَكَلُوا ثَمَنَهَا»

Kuteybe b. Saîd (v. 240/856) → Leys (v. 175/791) → Yezîd b. Ebû Habîb (v. 128/745) → Atâ b. Ebû Rebah'ın (v. 114/732) Câbir b. Abdullah'tan (v. 78/697) naklettiğine göre, Câbir, Hz. Peygamber'in, Mekke Fethi senesinde Mekke'de iken, şöyle dediğini işitmiştir: “Şüphesiz Allah ve Rasûlü şarâbın, leşin, domuzun, putların satışını haram kıldı”. Hz. Peygamber’e: “Ey Allah’ın Rasûlü! Murdar ölen hayvanın iç yağları hakkında ne dersiniz? Murdar ölen hayvanların iç yağları ile gemiler cilalanır, deriler yağlanır, onunla insanlar (mum yapıp) aydınlanır?” diye soruldu. Hz. Peygamber: “Hayır, murdar yağı satmayınız. Bu satış haramdır” buyurdu. Bundan sonra Hz. Peygamber “Bu satış haramdır” sözünü söylediği zaman: “Allah Yahudilere lanet etsin! Allah murdar ölen hayvanın iç yağlarını haram kıldığı zaman onlar bu yağı *erittiler*, sonra onu sattılar da parasını yediler” dedi.⁵⁷

Askerî yukarıdaki zikredilen hadislerde bazen tashîf yapıldığını ifade etmektedir. Askerî’ye göre birinci ve ikinci rivâyette bulunduğu gibi “eritmek” anlamına gelen “جَمَلَ” lafzı doğru lafızdır. Ancak bazı rivâyetlerde “جَمَلُوهَا” lafzının yerinde “جَمَلُوهَا”, “حَمَلُوهَا”, “حَمَلُوهَا” veya “أَجْمَلُوهَا” lafzı nakledilmiştir. Bu lafızların bazıları Askerî tarafından tashîf sayılmaktadır.

Câbir b. Abdullah rivâyetinde yer alan “أَجْمَلُوهَا” lafzı ile ilgili olarak Askerî, *Garîbü’l-hadîs* adlı eserin müellifi Ebû Ubeyd’in (v. 224/838) görüşünü aktarmaktadır. Ebû Ubeyd’e göre Kûfe lehçesinde “eritmek” anlamında şu üç kelime kullanılmıştır: “جَمَلَ”, “أَجْمَلَ” ve “أَجْمَلُ”.⁵⁸ Nevevî de “أَجْمَلُوهَا” lafzının “eritmek” anlamına geldiğini söylemektedir.⁵⁹ Buna

⁵⁷ Müslim, Musâkât, 71.

⁵⁸ Askerî, *Tashîfâtü’l-muhaddisîn*, I, 190.

⁵⁹ Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc fi şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccac*, Beyrut: Dârü

göre “أَجْمَلُوهَا” lafzının bir tashîf olmadığı, kelimenin Kûfe lehçesi ile ifade edildiği söylenebilir.

Askerî'nin tashîf saydığı lafızlardan “حَمَلُوهَا” lafzı *Sahîh-i Buhârî*'de Enbiyâ bölümünde karşımıza çıkmaktadır. Rivâyet şu şekilde aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَاتَلَ اللَّهُ فُلَانًا، أَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ، قَالَ: «لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ، حُرِّمَتْ عَلَيْهِمُ الشُّحُومُ فَجَمَلُوهَا، فَبَاغَوْهَا» تَابَعَهُ جَابِرٌ، وَأَبُو هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ

Alî b. Abdullah Medînî (v. 234/848-849) → Süfyân (b. Uyeyne) (v. 198/814) → Amr b. Dinâr (v. 126/743) → Tâvus (v. 106/725) isnâdıyla rivâyet edildiğine göre, İbn Abbas (v. 68/687-688) şöyle demiştir: “Ben Hz. Ömer’in şöyle dediğini işittim: “Allah fulân kimseyi kahretsin! O, Hz. Peygamber’in: “*Allah Yahudilere lanet etsin! Onlara yağlar haram kılındı da onlar bu yağlar erittiler/iyileştirdiler ve sattılar*” buyurduğunu bilmedi mi?” dedi.” Bu hadisi Hz. Peygamber’den rivâyet etmekte İbn Abbâs’a Câbir ile Ebû Hüreyre mutâbaat etmişlerdir.⁶⁰

Fethu’l-Bârî’de İbn Hacer, “جَمَلَ” kelimesi ile ilgili pek bilgi vermemiştir. İbn Hacer sadece “جَمَلَ” kelimesinin “eritmek” anlamına gelen bir fiil olduğunu ve “الْجَمِيلُ” kelimesinin “eritilmiş iç yağı” anlamına geldiğini kısaca anlatmıştır.⁶¹

“جَمَلُوهَا” kelimesinin tashîfi konusunda Askerî, “حَمَلُوهَا” ve “أَجْمَلُوهَا” lafzının yanlış olduğunu belirtmektedir. “جَمَلُوهَا” lafzının ise bir şartla kabul edilebildiğini ifade etmektedir. Askerî’ye göre eğer “جَمَلَ” kelimesi, “قَتَلَ” kelimesinin (katale) kelimesinden geldiği gibi, sadece mübalağa anlamında kullanılırsa kabul edilebilir. Çünkü her iki kelime “eritmek”

ihyai’t-türasi’l-Arabi, 1972, XI, 7.

⁶⁰ Buhârî, Ahâdis-i Enbiyâ’, 50.

⁶¹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VII, 254.

anlamına gelecektir. Sadece şeddeli olan lafızda “çokluk” anlamı vardır. Fakat “جَمَلٌ” kelimesi “iyileştirmek” anlamına gelirse, konu ile alakası olmadığı için bir tashîf kabul edilir.⁶²

“مِسْكٌ” kelimesinden kaynaklı tashîf iddiaları konusunda ilk zikredilen hadis gibi, bu konudaki “جَمَلُوهَا” kelimesini içeren hadis de birkaç vecihten rivâyet edilmiştir. Ancak Askerî’nin beyanı esas alındığında “جَمَلُوهَا” kelimesini içeren rivâyetin musahhaf hadis olmadığı anlaşılır. *Sahîh-i Buhârî* baskılarına baktığımızda da baskılar arasında farklılıklar olduğunu görmekteyiz. Bazı baskılarda mim harfi şeddeli (جَمَلٌ), bazı baskılarda ise şeddesiz (جَمَل) nakledilmiştir.

1.3 “كَبِيرٌ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“كَبِيرٌ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları yedi ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadislerin altısı *Sahîh-i Buhârî*’de ayrı bölümlerde, biri *Sahîh-i Müslim*’de bulunmaktadır. *Sahîh-i Buhârî*’deki hadislerin biri Cenâiz bölümünde, biri Vesâya bölümünde, biri Nafakât bölümünde, ikisi Merdâ bölümünde, diğeri Ferâiz bölümünde yer almaktadır. Bu hadislerin ilki şu şekilde rivâyet edilmiştir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَعُودُنِي عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ مِنْ وَجَعٍ اشْتَدَّ بِي، فَقُلْتُ: إِنِّي قَدْ بَلَغَ بِي مِنَ الْوَجَعِ وَأَنَا دُو مَالٍ، وَلَا يَرْتِي إِلَّا ابْنَةُ، أَفَأَتَصَدَّقُ بِثُلُثِي مَالِي؟ قَالَ: «لَا» فَقُلْتُ: بِالشَّطْرِ؟ فَقَالَ: «لَا» ثُمَّ قَالَ: «الثُّلُثُ وَالثُّلُثُ كَبِيرٌ - أَوْ كَثِيرٌ - إِنَّكَ أَنْ تَذَرَ وَرَثَتَكَ أَغْنِيَاءَ، خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ، وَإِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أُجِرْتَ بِهَا، حَتَّى مَا تَجْعَلَ فِي فِي امْرَأَتِكَ» فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَخْلَفَ بَعْدَ أَصْحَابِي؟ قَالَ: «إِنَّكَ لَنْ تُخْلَفَ فَتَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا إِلَّا أَرْدَدْتَ بِهِ دَرَجَةً وَرَفْعَةً، ثُمَّ لَعَلَّكَ أَنْ تُخْلَفَ حَتَّى يَنْتَفِعَ بِكَ أَقْوَامٌ، وَيُضَرَّ بِكَ آخَرُونَ، اللَّهُمَّ أَمْضِ لِأَصْحَابِي هِجْرَتَهُمْ، وَلَا تَرُدَّهُمْ عَلَى أَعْقَابِهِمْ، لَكِنَّ الْبَائِسُ

⁶² Askerî, *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*, I, 190.

سَعْدُ ابْنُ حَوْلَةَ «يَرْثِي لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ مَاتَ بِمَكَّةَ

Abdullah b. Yûsuf (v. 218/833) → Mâlik b. Enes (v. 179/795) → İbn Şihâb (v. 124/742) → Âmir b. Sa'd b. Ebû Vakkâs (v. 104/722) isnâdıyla Sa'd b. Ebû Vakkâs (v. 55/675) şöyle nakletmiştir: “Veda Haccı yılında (Mekke’de) tutulduğum şiddetli bir hastalığımda Hz. Peygamber beni ziyaret etti. Ben: “Yâ Rasûlallah! Hastalığım epey şiddetlendi. Ben servet sahibi bir kişiyim. Bir tek kızımdan başka da mirasçım olmayacak. Servetimin üçte ikisini sadaka vereyim mi?” diye sordum. Hz. Peygamber: “Hayır” buyurdu. “Yarısını sadaka olarak bağışlayayım mı?” dedim. Hz. Peygamber yine: “Hayır” dedi. Sonra Rasûlullah şöyle buyurdu: “*Üçte birini tasadduk et. Üçte bir de büyüktür/fazladır yâhud çoktur. Senin mirasçılarını zengin bırakman, muhtaç ve halka el açar halde fakir bırakmandan hayırlıdır. Ey Sa’d! Sen Allah rızâsını gözeterek harcayacağın her bir nafakadan muhakkak ecir alacaksın. Hattâ yemek yerken eşinin ağzına koyacağın bir lokmadan dolayı da sevâba nail olacaksın*”. Yine ben: “Yâ Rasûlallah! (Siz Medine’ye döneceksiniz de) ben arkadaşlarımdan geride mi kalacağım?” diye sordum. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Sen geride kalmayacaksın. Bilakis, sâlih amel işleyeceksin ve bu amellerle derecen artacak, merteben de yükselecektir. Zannediyorum ki, sen uzun zaman yaşatılacaksın. Hattâ senden bir takım kavimler faydalanacak; diğer bir kısmı da senin vasıtanla zarara uğrayacaklardır. Allah’ım! Ashabımın hicretlerini tamamla, onları geri çevirme! Lâkin hâli üzüntü veren Sa’d ibn Havle’dir.*” Hz Peygamber Sa’d b. Havle’ye, Mekke’de ölmüş olmasından dolayı üzülmekteydi.⁶³

Yukarıda zikredilen rivâyet “كَبِيرٌ أَوْ كَثِيرٌ” lafzı ile nakledilmiştir. İbn Hacer, bu lafzın isnâdda bulunan bir râvînin şüphesinden kaynaklanmış olduğunu söylemektedir. İbn Hacer’e göre, râvî, kelimeyi ب harfî veya ث harfî ile rivâyet etmekten emin olmadığı için “كَبِيرٌ أَوْ كَثِيرٌ” lafzı ile nakletmiştir. Ancak İbn Hacer “كَثِيرٌ” lafzının daha sağlam olduğunu ve çoğunluğun

⁶³ Buhârî, Cenâiz, 36.

rivâyetinin “كثير” kelimesi ile nakledildiğini ifade etmektedir.⁶⁴ Şek içermeksizin “كثير” lafzı olan rivâyetler *Sahîh-i Buhârî*’de Vesâya, Nafakât ve Merdâ bölümünde yer almıştır. Vesâya bölümündeki rivâyet şu şekilde aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: جَاءَ النَّبِيُّ ﷺ يُعَوِّدُنِي وَأَنَا بِمَكَّةَ، وَهُوَ يَكْرَهُ أَنْ يَمُوتَ بِالْأَرْضِ الَّتِي هَاجَرَ مِنْهَا، قَالَ: «يَرْحَمُ اللَّهُ ابْنَ عَمْرَاءَ»، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوْصِي بِمَا لِي كَلِّهِ؟ قَالَ: «لَا»، قُلْتُ: فَالشَّطْرُ، قَالَ: «لَا»، قُلْتُ: التُّلْتُ، قَالَ: «فَالْتُلْتُ، وَالتُّلْتُ كَثِيرٌ، إِنَّكَ أَنْ تَدَعَ وَرَثَتَكَ أَغْنِيَاءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَدْعَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ فِي أَيْدِيهِمْ، وَإِنَّكَ مَهْمَا أَنْفَقْتَ مِنْ نَفَقَةٍ، فَإِنَّهَا صَدَقَةٌ، حَتَّى اللَّقْمَةُ الَّتِي تَرْفَعُهَا إِلَى فِي امْرَأَتِكَ، وَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَرْفَعَكَ، فَيَنْتَفِعَ بِكَ نَاسٌ وَيُضَرَّ بِكَ آخَرُونَ»، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ يَوْمَئِذٍ إِلَّا ابْنَةٌ

Ebû Nu‘aym (v. 219/834) → Süfyân (v. 198/814) → Sa‘d b. İbrâhîm (v. 125/742) → Âmir b. Sa‘d b. Ebû Vakkâs (v. 104/722) isnâdına göre, Sa‘d b. Ebû Vakkâs (v. 55/675) şöyle demiştir: “Ben Mekke’deyken, Hz. Peygamber beni ziyaret etti. Sa‘d, vaktiyle hicret ettiği bu topraklarda ölmeyi istemiyordu. Hz. Peygamber: “Allah, Sa‘d b. Afrâ’ya merhamet versin!” diye duâ etti. Ben de: “Yâ Rasûlallah! Ben servetimin hepsini vasiyet etmek istiyorum” dedim. Hz. Peygamber: “Hayır (öyle yapma)” buyurdu. Ben: “Yarısını vasiyet edeyim” dedim. Rasûlullah yine: “Hayır” diye beni men’ etti. Bu defa ben: “Servetimin üçte birini vasiyet edeyim” dedim. Rasûlullah: “Üçte bir mi? Üçte bir de **çoktur**. Çünkü ey Sa‘d! Senin, mirasçılarını zengin bırakman, onları insanlara avuç açarak dilenir, fakir hâlde bırakmandan hayırlıdır. Senin ailenin geçimi için yaptığın her harcama sadakadır. Hatta hanımının ağzına vereceğin bir tek lokma da bir sadakadır. Ey Sa‘d, Allah’tan ümit ederim ki, Allah seni bu hastalıktan iyileştiresin, senin vesilenle birçok insanlar faydalansın ve yine senin vasitanla diğer birçokları da zarar görsün” buyurdu.” Hz. Peygamber’in böyle söylediği günlerde Sa‘d ibn Ebû Vakkâs’ın mirasçı olarak yalnız bir tek kızı vardı.⁶⁵

⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VIII, 515.

⁶⁵ Buhârî, Vesâya, 2.

Râvi tereddüdü olmaksızın sadece “كَثِيرٌ” lafzının yer aldığı diğer rivâyet Nafakât bölümündedir. Rivâyet şöyledir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ سَعْدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُعَوِّدُنِي وَأَنَا مَرِيضٌ بِمَكَّةَ، فَقُلْتُ: لِي مَالٌ، أَوْصِي بِمَا لِي كُلِّهِ؟ قَالَ: «لَا» قُلْتُ: فَالْشَّطْرُ؟ قَالَ: «لَا» قُلْتُ: فَالْثُلُثُ؟ قَالَ: «الْثُلُثُ وَالْثُلُثُ كَثِيرٌ، أَنْ تَدَعَ وَرَثَتَكَ أَعْيَاءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَدْعَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّمُونَ النَّاسَ فِي أَيْدِيهِمْ، وَمَهُمَا أَنْفَقْتَ فَهُوَ لَكَ صَدَقَةٌ، حَتَّى اللَّقْمَةُ تَرْفَعُهَا فِي فِي امْرَأَتِكَ، وَلَعَلَّ اللَّهَ يَرْفَعَكَ، يَنْتَفِعَ بِكَ نَاسٌ، وَيُصْرُّ بِكَ آخَرُونَ»

Muhammed b. Kesîr (v. 223/838) → Süfyân (v. 198/814) → Sa’d b. İbrâhîm (v. 125/742) → Âmir b. Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın (v. 104/722) rivâyet ettiğine göre Sa’d b. Ebû Vakkâs (v. 55/675) şöyle demiştir: Ben Mekke’de hasta iken, Hz. Peygamber beni ziyaret etti. Ben kendisine: “Benim servetim var; servetimin hepsini vasiyet edeyim mi?” diye sordum. Hz. Peygamber: “Hayır (vasiyet etme)” buyurdu. Ben: “Yarısını?” dedim. Hz. Peygamber: “Hayır!” buyurdu. Ben: “Üçte birini?” dedim. Hz. Peygamber: “Üçte bir mi? Üçte bir de çoktur. Senin vârislerini zengin bırakman, onları muhtâc ve insanlara el açar hâlde bırakmandan hayırlıdır. Sen her ne infâk edersen, o senin için bir sadakadır. Hattâ (yemek yerken) hanımının ağzına vereceğin bir lokmaya varıncaya kadar sevâp alırsın. Ümîd ederim ki, Allah seni yükseltir. Senin vesilenle birtakım insanlar faydalanır ve diğerleri de zarar görür” buyurdu.”⁶⁶

Marda bölümünde yer alan rivâyet ise şu şekildedir:

حَدَّثَنَا الْمُكَلَّبِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، أَخْبَرَنَا الْجُعَيْدُ، عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ سَعْدٍ، أَنَّ أَبَاهَا، قَالَ: تَشَكَّيْتُ بِمَكَّةَ شَكْوًا شَدِيدًا، فَجَاءَنِي النَّبِيُّ ﷺ يُعَوِّدُنِي، فَقُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، إِنِّي أَتْرُكُ مَالًا، وَإِنِّي لَمْ أَتْرُكْ إِلَّا ابْنَةً وَاحِدَةً، فَأُوصِي بِثُلَاثِي مَالِي وَأَتْرُكُ الثُّلُثُ؟ فَقَالَ: «لَا» قُلْتُ: فَأُوصِي بِالنِّصْفِ وَأَتْرُكُ النِّصْفَ؟ قَالَ: «لَا» قُلْتُ: فَأُوصِي بِالثُّلُثِ وَأَتْرُكُ لَهَا الثُّلُثَيْنِ؟ قَالَ: «الْثُلُثُ، وَالْثُلُثُ كَثِيرٌ» ثُمَّ

⁶⁶ Buhârî, Nafakât, 1.

وَضَعَ يَدَهُ عَلَى جَبْهَتِهِ، ثُمَّ مَسَحَ يَدَهُ عَلَى وَجْهِهِ وَبَطْنِي، ثُمَّ قَالَ: «اللَّهُمَّ اشْفِ سَعْدًا، وَأَنْعِمْ لَهُ هِجْرَتَهُ» فَمَا زِلْتُ أَجِدُ بَرْدَهُ عَلَى كَبِدِي - فِيمَا يُجَالُ إِلَيَّ - حَتَّى السَّاعَةِ

Mekkî b. İbrâhîm (v. 214-215/829-830) → Cu'ayd (v. ?) → Aişe bint Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın (v. 117/735) rivâyet ettiğine göre babası Sa'd b. Ebû Vakkâs (v. 55/675) şöyle demiştir: “Ben Mekke’de çok şiddetli bir hastalığa yakalandım. Hz. Peygamber beni ziyareti etmek üzere geldi. Ben Hz. Peygamber’e: “Ey Allah’ın Peygamberi! Ben (ölürsem) büyük bir servet bırakıyorum. Hâlbuki ben bir tek kız evladından başka mirasçı bırakmadım. Ben servetimin üçte ikisini vasiyet edip üçte birini kızıma bırakıyorum” dedim. Hz. Peygamber: “Hayır. (Üçte ikinin hepsini vasiyet etme)” buyurdu. Ben: “Öyleyse servetimin yarısını vasiyet edeyim de yarısını (miras) bırakayım!” dedim. Hz. Peygamber yine: “Hayır!” buyurdu. Ben: “Üçte birini vasiyyet edeyim de kızıma üçte ikisini bırakayım” dedim. Hz. Peygamber: “Üçte bir (kâfidir), üçte bir de **çoktur**” buyurdu. Sonra elini Sa’d’ın alınına koydu. Sonra elini yüzüm ve karnım üzerine sürüp meshetti. Sonra: “Allah’ım! Sa’d’a şifâ ver ve onun hicretini tamam eyle!” diye duâ etti. Ben hala ciğerim üzerinde O’nun elinin soğukluğunu hissediyorum.”⁶⁷

Marda bölümünde yer alan diğer rivâyet şöyledir:

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، أَخْبَرَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: جَاءَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَعُودُنِي مِنْ وَجَعٍ اشْتَدَّ بِي، زَمَنَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فَقُلْتُ: بَلِّغْ بِي مَا تَرَى، وَأَنَا دُو مَالٍ، وَلَا يَرِثُنِي إِلَّا ابْنَتُهُ لِي، أَفَأَتَصَدَّقُ بِثُلُثِي مَالِي؟ قَالَ: «لَا» قُلْتُ: بِالشَّطْرِ؟ قَالَ: «لَا» قُلْتُ: الثُّلُثُ؟ قَالَ: «الثُّلُثُ كَثِيرٌ، أَنْ تَدَعَ وَرَثَتَكَ أَغْنِيَاءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ، وَلَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أُجِرْتَ عَلَيْهَا، حَتَّى مَا تَجْعَلَ فِي فِي امْرَأَتِكَ»

Mûsa b. İsmâîl (v. 223/838) → Abdülazîz b. Abdullah b. Ebû Seleme (v. 164/780) → Zührî (v. 124/742) → Âmir b. Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın (v. 104/722) naklettiğine göre, babası

⁶⁷ Buhârî, Marda, 13.

Sa'd b. Ebû Vakkâs (v. 55/675) şöyle demiştir: “Veda Haccı zamanında (Mekke’de) yakalandığım şiddetli bir hastalıktan dolayı Rasûlullah beni ziyaret etti. Ben: “(Yâ Rasûlallah!) Bendeki bu hastalık, görmekte olduğun şu müzmin dereceye ulaştı. Ben servet sahibiyim. Bana bir tek kızımdan başkası da mirasçı olmayacaktır. Bu durumda ben servetimin üçte ikisini sadaka vereyim mi?” dedim. “Hayır” buyurdu. Ben: “Yarısını sadaka vereyim mi?” dedim. Rasûlullah yine: “Hayır” buyurdu. Ben: “Üçte bir (olur mu)?” dedim. Rasûlullah: “Üçte bir de **çoktur**. Senin mirasçılarını zengin olarak bırakman, onları muhtaç ve insanlara ellerini açar bir hâlde bırakmandan hayırlıdır. Allah rızasını dileyerek için yapacağın her harcamaya karşılık muhakkak sana ecir verilecektir. Hatta hanımının ağzına koyacağın lokmadan da sana sevâp verilecektir” buyurdu.”⁶⁸

Sahîh-i Buhârî’deki altıncı rivâyette ise “كَثِيرٌ” lafzı yerine “كَبِيرٌ” lafzı gelmiştir. Rivâyet Ferâiz bölümünde yer alıp şöyle aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَامِرُ بْنُ سَعْدٍ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: مَرَضْتُ بِمَكَّةَ مَرَضًا، فَأَشْفَيْتُ مِنْهُ عَلَى الْمَوْتِ، فَأَتَانِي النَّبِيُّ ﷺ يَعُودُنِي، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ لِي مَالًا كَثِيرًا، وَلَيْسَ يَرِثُنِي إِلَّا ابْنَتِي، أَفَأَتَصَدَّقُ بِثُلُثِي مَالِي؟ قَالَ: «لَا» قَالَ: قُلْتُ: فَالْشَّطْرُ؟ قَالَ: «لَا» قُلْتُ: الثُّلُثُ؟ قَالَ: «الثُّلُثُ كَبِيرٌ، إِنَّكَ إِنْ تَرَكْتَ وَلَدَكَ أَغْنِيَاءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تُتْرَكَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّمُونَ النَّاسَ، وَإِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً إِلَّا أُجِرْتَ عَلَيْهَا، حَتَّى اللَّقْمَةُ تَرْفَعُهَا إِلَى فِي امْرَأَتِكَ» فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَأُخَلِّفُ عَنْ هَجْرَتِي؟ فَقَالَ: «لَنْ تُخَلِّفَ بَعْدِي، فَتَعْمَلْ عَمَلًا تُرِيدُ بِهِ وَجْهَ اللَّهِ، إِلَّا أَزِدَدْتَ بِهِ رِفْعَةً وَدَرَجَةً، وَلَعَلَّ أَنْ تُخَلِّفَ بَعْدِي حَتَّى يَنْتَفِعَ بِكَ أَقْوَامٌ وَيُضَرَّ بِكَ آخَرُونَ، لَكِنَّ الْبَائِسَ سَعْدُ ابْنِ خَوْلَةَ» يَرِثُنِي لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ مَاتَ بِمَكَّةَ، قَالَ سُفْيَانُ: «وَسَعْدُ ابْنُ خَوْلَةَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي عَامِرٍ بْنِ لُؤَيٍّ»

Humeydî (v. 219/834) → Süfyân (v. 198/814) → Zührî (v. 124/742) → Âmir b. Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın (v. 104/722) naklettiğine göre Sa'd b. Ebû Vakkâs (v. 55/675) şöyle demiştir: “Ben Mekke’de şiddetli bir hastalığa yakalandım. Hemen hemen ölüme yaklaşmışım. Bu

⁶⁸ Buhârî, Marda, 16.

sırada Hz. Peygamber beni ziyarete geldi. Ben: “Yâ Rasûlallah! Benim çok servetim vardır. Bana kızımdan başka vâris olacak kimse de yoktur. Bu durumda ben servetimin üçte ikisini sadaka yapayım mı?” diye sordum. “Hayır” buyurdu. Ben: “Yarısını?” dedim. Rasûlullah yine: “Hayır” buyurdu. Ben: “Üçte birini?” sordum. Rasûlullah: “Üçte bir de **büyükdür/fazladır**. Senin çocuğunu zengin olarak bırakman, muhtaç ve insanlara elini açar bir hâlde bırakmandan hayırlıdır; Şüphesiz sen infâk edeceğin her bir nafakadan sevâba nail kılınacaksın. Hattâ eşinin ağzına vereceğin lokmadan da sevâba nail kılınacaksın” buyurdu. Ben yine: “Yâ Rasûlallah! Ben hicretimden geride mi kalacağım?” dedim. Rasûlullah: “Hayır; sen asla bizden geri kalmazsın. (Şayet burada kalır da) Allah’ın rızâsını isteyerek herhangi bir amel yaparsan, elbette onunla merteben yükselecek, derecen artacaktır. Öyle ümid ediyorum ki, sen benim ardımdan uzun zaman yasayaçaksın, hattâ senden birtakım kavimler faydalanacaklar; diğer bir kısmı da zarar görecektir. Lâkin hâli üzüntü veren Sa’d ibn Havle’dir” buyurdu.”

Rasûlullah, Sa’d b. Havle Mekke’de öldüğü için ona acımıştır. Sufyân b. Uyeyne, Sa’d b. Havle’nin Âmir ibn Lueyy oğullarından bir adam olduğunu söylemiştir.⁶⁹

Sahîh-i Müslim’de ise rivâyet Vasiyet bölümünde “كَثِيرٌ” lafzıyla yer almış ve şöyle nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى التَّمِيمِيُّ، أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ غَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ عَادِي رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ مِنْ وَجَعٍ أَشْفَيْتُ مِنْهُ عَلَى الْمَوْتِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، بَلِّغْنِي مَا تَرَى مِنَ الْوَجَعِ، وَأَنَا ذُو مَالٍ، وَلَا يَرِثُنِي إِلَّا ابْنَةٌ لِي وَاحِدَةٌ، أَفَأَتَصَدَّقُ بِثُلُثِي مَالِي؟ قَالَ: «لَا»، قَالَ: قُلْتُ: أَفَأَتَصَدَّقُ بِشَطْرِهِ؟ قَالَ: «لَا، الثُّلُثُ، وَالثُّلُثُ كَثِيرٌ، إِنَّكَ أَنْ تَذَرَ وَرَثَتَكَ أَغْنِيَاءَ، خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ، وَلَسْتَ تُنْفِقُ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ، إِلَّا أُجِرْتَ بِهَا، حَتَّى اللَّقْمَةُ تَجْعَلَهَا فِي فِي امْرَأَتِكَ»، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أُخَلِّفُ بَعْدَ أَصْحَابِي، قَالَ: «إِنَّكَ لَنْ تُخَلِّفَ فَعَمَلَ عَمَلًا تَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ، إِلَّا أَرَدَدْتَ بِهِ دَرَجَةً وَرَفْعَةً، وَلَعَلَّكَ تُخَلِّفُ حَتَّى يُنْفَعَ بِكَ أَقْوَامٌ، وَيُضَرَّ بِكَ آخَرُونَ، اللَّهُمَّ أَمْضِ لِأَصْحَابِي هِجْرَتَهُمْ وَلَا تَرُدَّهُمْ

⁶⁹ Buhârî, Ferâiz, 6.

عَلَى أَعْقَابِهِمْ، لَكِنَّ الْبَائِسُ سَعْدُ بْنُ حَوْلَةَ»، قَالَ: «رَأَيْتُ لَهُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مِنْ أَنْ تُؤْتِيَ مَكَّةَ»

Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî (v. 226/841) → İbrâhîm b. Sa'd (v. 185/801) → İbn Şihâb (v. 124/742) → Âmir b. Sa'd (v. 104/722) isnâdıyla rivâyet edildiğine göre, babası (Sa'd b. Ebû Vakkâs) (v. 55/675) şöyle demiştir: “Veda Haccı yılında ölümüne kadar götüren şiddetli bir hastalığımda Hz. Peygamber beni ziyaret etti. Ben: “Ey Allah’ın Peygamberi, gördüğün gibi hastalığım çok şiddetlendi. Ben servet sahibi bir kişiyim. Bir tek kızımdan başka da mirasçım olmayacak. Servetimin üçte ikisini sadaka olarak bağışlayayım mı?” diye sordum. Hz. Peygamber: “Hayır” buyurdu. Ben: “Yarısını sadaka vereyim mi?” dedi. Hz. Peygamber: “Hayır, üçte birini tasadduk et ve üçte bir de **çoktur**. Senin mirasçılarını zengin bırakman, muhtaç ve insanlara el açar hâlde, fakir bırakmandan hayırlıdır. Sen Allah rızâsını gözeterek harcayacağın her bir nafakadan muhakkak ecir alacaksın. Hattâ yemek yerken eşinin ağzına koyacağın bir lokmadan dolayı da sevâba nail olacaksın” buyurdu. Ben: “Yâ Rasûlallah! (Siz Medine’ye döneceksiniz de) ben arkadaşlarımdan geride mi kalacağım?” diye sordum. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Sen geride kalmayacaksın. Bilakis, sâlih amel işleyeceksin ve bu amellerle derecen artacak, merteben de yükselecektir. Zannediyorum ki, sen uzun zaman yaşatılacaksın. Hattâ senden bir takım kavimler faydalanacak; diğer bir kısmı da senin vasıtanla zarara uğrayacaklardır. Allah’ım! Ashabımın hicretlerini tamamla, onları geri çevirme! Lâkin hâli üzüntü veren Sa’d ibn Havle’dir.” Hz Peygamber Sa’d b. Havle’ye, Mekke’de ölmüş olmasından dolayı üzülmekteydi.⁷⁰

Bu rivâyet *Sahîhayn*’da yedi ayrı tarikten nakledilmiştir. Bu tariklerden Abdullah → Malik → Zührî isnâdında şek olduğu, sadece Humeydî → Süfyân → Zührî tarikinde “كَبِير” lafzının yer aldığını, diğer beş tarikin “كَثِير” lafzı ile nakledildiğini görmekteyiz. *Sahîh-i Buhârî*’nin Ferâiz bölümünde yer alan “كَبِير” lafzının *Sahîh-i Buhârî* nüshalarında farklılığı olmamıştır.

⁷⁰ Müslim, Vasiyet, 5.

“كَبِير” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları konusunda Askerî, yukarıdaki zikredilen rivâyetlerin “كَبِير” ve “كَثِير” lafızlarıyla iki vecihten nakledildiğini belirtmiştir. Ancak Askerî “كَبِير” lafzının daha sağlam olduğunu kabul etmiştir.⁷¹ Askerî *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn* adlı eserinde söz konusu rivâyetlere benzer iki rivâyeti kısaltarak aktarmaktadır. Askerî'nin naklettiği hadislerin ilki şöyledir:

أَخْبَرَنِي أَبُو يَعْلَى يَعْقُوبُ ابْنُ إِسْحَاقَ الدَّهْلِي، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَرْبُوعٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَكِيمِ ابْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عُمَيْرٍ، عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: مَرِضْتُ، فَأَتَانِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعُودُنِي فَقُلْتُ: أَوْصِي بِمَا لِي كُلِّهِ؟ قَالَ: لَا، قُلْتُ: فَالْصَّغِيرُ؟ قَالَ: لَا، قُلْتُ: فَالْكَبِيرُ؟ قَالَ: «الْكَبِيرُ، وَالثَّلَاثُ كَبِيرٌ»

Ebû Ya'lâ Yâkub b. İshâk ez-Zehebî (v. ?) → Muhammed b. Yezî' (v. ?) → Abdülhakîm b. Mansûr (v. ?) → Abdûlmelik b. Ümeyr (v. 136/753) → Mus'ab b. Sa'd (v. 103/721) naklettiğine göre, babası Sa'd v. Ebû Vakkâs (v. 55/675) şöyle demiştir: “Ben hasta iken Hz. Peygamber beni ziyaret etti. Ben Hz. Peygamber’e dedim ki: “Ben tüm servetimi vasiyet edeyim mi?” Hz. Peygamber: “Hayır” dedi. Ben: “Yarısını?” dedim. Hz. Peygamber yine: “Hayır” dedi. Ben: “Üçte birini?” deyince Hz. Peygamber: “Üçte bir mi? Üçte bir de büyüktür/fazladır” buyurdu.”

Askerî'nin aktardığı ikinci rivâyet ise şöyledir:

حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ يَعْقُوبَ الْإِمَامُ بِوَاسِطَةٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: فَقُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، أَتَصَدَّقُ بِشَطْرِ مَالِي؟ قَالَ: لَا، فَقُلْتُ: بِثُلْثِ مَالِي؟ قَالَ: الثَّلَاثُ وَالثَّلَاثُ كَبِيرٌ.

Yûsuf b. Ya'kûb (v. ?) → Muhammed b. Hâlid b. Abdullah (v. ?) → İbrâhîm b. Sa'd (v. 185/801) → Zuhri (v. 124/742) → Âmir b. Sa'd (v. 104/722) isnâdıyla Sa'd b. Ebû Vakkâs

⁷¹ Askerî, *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*, I, 201.

(v. 55/675) şöyle demiştir: “Ben Hz. Peygamber’e dedim ki: “Servetimin yarısını sadaka vereyim mi?” Hz. Peygamber: “*Hayır!*” buyurdu. Ben: “Peki ya servetimin üçte birini?” sordum. Hz. Peygamber: “*Üçte bir ve üçte bir de büyüktür/fazladır*” diye cevap verdi.”

Her iki hadis de “كَبِيرٌ” lafzı bulunmaktadır. Askerî, bu rivâyetlere dayanarak “كَبِيرٌ” lafzının daha sağlam olduğunu ve daha yaygın rivâyet edildiği gibi bir sonuca ulaşmıştır. O halde Askerî’nin görüşü İbn Hacer’in görüşünün tersidir. Nevevî ise rivâyetin “كَثِيرٌ” ve “كَبِيرٌ” olarak iki vecihten geldiğini ve ikisinin de sahih kabul edildiğini ifade etmektedir.⁷²

Her ne kadar Askerî “كَبِيرٌ” lafzını tercih etse de *Sahîhayn*’da “كَثِيرٌ” lafzının bulunması tashîf olarak düşünülmemelidir. Çünkü Askerî her iki lafzın sahih kabul edildiğini de belirtmektedir.⁷³ Ayrıca Buhârî ve Müslim’in isnâdlarıyla Askerî’nin isnâdları kıyaslandığında Şeyhayn’ın isnâdları daha güçlüdür. Bu sebeple “كَثِيرٌ” lafzı tercihe şayan olmalıdır.

Öte yanda İbn Hacer, rivâyetinde yer alan “الثُّلُثُ كَثِيرٌ” lafzının manasını uzunca izah etmektedir. İbn Hacer’e göre, “الثُّلُثُ كَثِيرٌ” lafzı birden fazla anlama gelmektedir. Bu anlamlardan birkaçı “servetin tümü ve yarısı gibi daha önce zikredilen miktarlar, servetin üçte biri miktarından daha az”, “fazla sevâp kazanacağı için servetin üçte biri miktarıyla sadaka yapması yeterli” ve “fazla, az değil” olmuştur. Ayrıca Şafî’ye göre bu zikredilen manalar “الثُّلُثُ كَثِيرٌ” lafzının ilk anlamlarıdır. Söz konusu “كَثِيرٌ” lafzının bir ölçü olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴ Dolayısıyla “كَثِيرٌ” lafzı anlamca da tercihe şayan görülebilir.

1.4 “لَمْ يَخْزَ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“لَمْ يَخْزَ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları üç ayrı hadiste karşımıza

⁷² Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XI, 79.

⁷³ Askerî, *Tashîfâtü’l-muhaddisîn*, I, 201-202.

⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VIII, 515.

çıkılmaktadır. Bu hadislerin biri *Sahîh-i Buhârî*’de Enbiyâ bölümünde birinci bâbta, biri yirmi beşinci bâbta, diğeri *Sahîh-i Müslim*’de Radâ’ bölümünde yer almaktadır. Hadislerin ilki şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، حَوْهَ يَعْنِي «لَوْلَا بَنُو إِسْرَائِيلَ لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ، وَلَوْلَا حَوَاءُ لَمْ تَحْنُ أَنْتِ زَوْجَهَا»

Bişr b. Muhammed (v. 224/838-39) → Abdullah b. el-Mübarek (v. 181/797) → Ma‘mer (v. 153/770) → Hemmâm (v. 132/750) → Ebû Hüreyre (v. 58/678), Hz. Peygamber’in “Eğer İsrail oğulları olmasaydı et **kokmazdı**, Havva olmasaydı kadın cinsi, eşine hıyanet etmezdi” buyurduğunu rivâyet etti.⁷⁵

İkinci rivâyet ise şu şekildedir:

حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لَوْلَا بَنُو إِسْرَائِيلَ لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ، وَلَوْلَا حَوَاءُ لَمْ تَحْنِ أَنْتِ زَوْجَهَا الدَّهْرَ»

Abdullah b. Muhammed el-Cu‘fi (v. 229/844) → Abdürrezzâk (v. 211/826-27) → Ma‘mer (v. 153/770) → Hemmâm (v. 132/750) → Ebû Hüreyre (v. 58/678) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Eğer İsrâîl oğulları olmasaydı et **kokmazdı**, Havva olmasaydı kadın cinsi asla eşine hıyanet etmezdi.”⁷⁶

Sahîh-i Müslim’deki rivâyet ise şu şekilde nakledilmiştir:

⁷⁵ Buhârî, Enbiyâ, 1. Rivâyet metni ile ilgili tartışmalar için bkz: Bünyamin Erul, **Hadislerin Dili : İlk Hadis Belgesi Hemmam’ın Sahifesi**, Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2009, s. 286-288; Yavuz Köktas, **Modern Zamanlarda Hadisi Savunmak**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017, s. 227-228; İhsan Şenocak, **Sünneti Reddeden Kur’an Müslümanlığı**, İstanbul: Hüküm Kitap, 2017, s. 51-52 ve Navid İqbal, **Metin Açısından Buhari Hadislerine Yönelik Tenkidler ve Bunların Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2018, s. 229-232. Biz konumuzla doğrudan ilgili olmadığı için bu rivâyetin anlamı ve metni bakımından sahîh olup olmadığı meselesine girmedik.

⁷⁶ Buhârî, Enbiyâ, 25.

وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَحْبَبَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، قَالَ: هَذَا مَا حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَذَكَرَ أَحَادِيثَ مِنْهَا، وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَوْلَا بَنُو إِسْرَائِيلَ، لَمْ يَخْبَثِ الطَّعَامُ، وَلَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ، وَلَوْلَا حَوَاءُ لَمْ تَخْنُ أَنْثَى زَوْجَهَا الدَّهْرَ»

Muhammed b. Râfî' (v. 245/859) → Abdürrezzâk (v. 211/826-27) → Ma'mer (v. 153/770) → Hemmâm (v. 132/750) isnâdıyla nakledildiğine göre Ebû Hüreyre (v. 58/678) Hz. Peygamber'den naklen birtakım hadisleri zikretmiştir. Hadislerden biri şudur: “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Eğer İsrâîl oğulları olmasaydı yemek/buğday bozulmaz, et de kokmazdı, Havva olmasaydı kadın cinsi asla eşine hıyanet etmezdi.*”⁷⁷

Yukarıda zikredilen rivâyetlerin isnâdı Ma'mer b. Râşid'de birleşmektedir. Ondan menkul her üç rivâyette nun harfi fethalı olarak “لَمْ يَخْنَزْ” lafzı bulunmaktadır. Ancak Askerî doğru lafzın يَخْنَزُ – خَنْزٌ veya يَخْنَزُ – خَنْزٌ vezninden gelen “لَمْ يَخْنَزْ” lafzı olduğunu ve nun harfinin kesralı olduğunu tespit etmektedir.⁷⁸

Nevevî, “يَخْنَزُ” kelimesinin geçmiş zaman şeklinin “خَنْزٌ” olduğunu izah etmekte ve lafzın “kötü kokmak” veya “bozulmak” anlamında olduğunu söylemektedir.⁷⁹ İbn Hacer ise rivâyeti “لَمْ يَخْنَزْ” lafzı ile aktarmış olsa bile lafızda bulunan nun harfinin hem fetha hem kesra okunuşu olduğunu belirtmekte ve lafzın anlamı konusunda Nevevî ile aynı bilgi vermektedir.⁸⁰ Ancak görebildiğimiz kadarıyla *Sahîh-i Buhârî*'nin muhtelif nüshalarında da söz konusu lafzın nun harfi fetha ile olup farklı bir okunuşu bulunmamaktadır.

Askerî, hangi lafzın doğru ve yanlış olduğunu kesin ve açıkça belirtmemiş olsa bile “لَمْ يَخْنَزْ” lafzının bazı râviler tarafından harfleri ters çevirilerek nakledilmiş olduğunu ifade etmektedir. Bazı râviler, kelimeyi “لَمْ يَخْنَزْ” lafzı yerine يَخْنَزُ – خَنْزٌ vezninden gelen “لَمْ يَخْنَزْ”

⁷⁷ Müslim, Radâ', 63.

⁷⁸ Askerî, *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*, I, 223.

⁷⁹ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, X, 63.

⁸⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 17.

lafzıyla aktarmışlardır. Fakat Askerî, “bozuk” anlamında, hem “خَنَزَ” hem “خَنَزَ” kelimesinden türemiş “يَخْنَزُ” ve “يَخْرُنُ” lafzı kullanılabildiği sonucuna ulaşmıştır.⁸¹

Sahîh-i Buhârî’nin şerhlerinden biri olan *Umdetü’l-kârî*’nin müellifi Bedreddin Aynî (v. 855/1451), “لَمْ يَخْنَزْ” lafzından farklı okunuşları ile ilgili bahseder. Aynî, bazı rivâyetlerde lafzın يَخْنَزُ - يَخْنَزُ - يَخْنَزُ kelimesinden türetilmiş “لَمْ يَخْنَزْ” şeklinde, bazı rivâyetlerde يَخْنَزُ - يَخْنَزُ - يَخْنَزُ kelimesinden türetilmiş “لَمْ يَخْنَزْ” şeklinde nakledilmişken bazı rivâyetlerde “لَمْ يَخْنَزْ” lafzı yerine يَخْرُنُ - يَخْرُنُ vezninden gelen “لَمْ يَخْرُنُ” lafzıyla harfler ters çevirilerek aktarıldığını kaydeder. Fakat harfleri ters çevirilse bile her iki kelime “bozuk” anlamına gelmekte mana değişmemektedir.⁸² Aynî’nin verdiği bilgiler dikkate alındığında “لَمْ يَخْنَزْ” lafzının bir tashîf olmadığı belirtilebilir.

1.5 “يُزْهِى” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“يُزْهِى” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları dört ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Rivâyetlerin ikisi *Sahîh-i Buhârî*’de Buyû’ bölümünde ardı ardına yer alırken diğer ikisi *Sahîh-i Müslim*’de Buyû’ ve Musâkât bölümlerinde bulunmaktadır. Bu hadislerin ilki *Sahîh-i Buhârî*’de Buyû’ bölümünde seksen beşinci bâbta olup şöyle aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا ابْنُ مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ الطَّوِيلُ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، هَيَّ أَنْ تُبَاعَ

مَرَّةً النَّحْلُ حَتَّى تَزْهُو» قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: «يَعْنِي حَتَّى تَحْمَرَ»

İbn Mukâtîl (v. 226/841) → Abdullah b. el-Mübarek (v. 181/797) → Humeyd et-Tavîl (v. 143/760) isnâdıyla Enes b. Mâlik’in (v. 93/711-712) şöyle dediğini nakledilmiştir: “Hz. Peygamber, meyvesi **alacalanıncaya** kadar hurma ağacının meyvelerinin satılmasını

⁸¹ Askerî, *Tashîfâtü’l-muhaddisîn*, I, 224.

⁸² Buna benzer bir durumla ilgili olarak Aynî, “جَنَدَ” lafzı yerine “جَنَبَ” lafzıyla nakledilmiş bir rivâyeti örnek vermiş ve her iki kelimenin aynı anlamı (çekmek) taşıdığını belirtmiştir. Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XII, 367.

yasakladı.” Ebû Abdullah (Buhârî) dedi ki: (“حَتَّى تَرُوهُ” lafzı) “kızarıncaya kadar” demektir.⁸³

İkinci rivâyet ise aynı bölümde seksen altıncı bâbta yer almış olup şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْهَيْثَمِ، حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ مَنْصُورٍ الرَّازِيُّ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا حُمَيْدٌ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: «أَنَّهُ هَيَّ عَنْ بَيْعِ الثَّمَرَةِ حَتَّى يَبْدُوَ صَلَاحُهَا، وَعَنِ النَّخْلِ حَتَّى يَرُوهَا»، قِيلَ: وَمَا يَرُوهَا؟ قَالَ: «يَحْمَرُّ أَوْ يَصْفَرُّ»

Alî b. Heysem (v. ?) → Mualla b. Mansûr er-Râzî (v. 211/826) → Hüseyim (v. 183/799) → Humeyd (v. 143/760) isnâdıyla nakledildiğine göre, Enes b. Mâlik (v. 93/711-12), Hz. Peygamber’in, olgunlaşmaya yüz tutuncaya kadar meyvenın satışını ve yine **alacalanıncaya** kadar meyveli hurma ağacını satmayı yasakladığını nakletmiştir. “يَرُوهَا” lafzının manâsi nedir?” denilince “Kızarması veya sararmasıdır” dedi.⁸⁴

Üçüncü rivâyet *Sahîh-i Müslim*’de Buyû’ bölümünde şu şekilde aktarılmıştır:

حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ السَّعْدِيُّ، وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ هَيَّ عَنْ بَيْعِ النَّخْلِ حَتَّى يَرُوهَا، وَعَنِ السُّنْبُلِ حَتَّى يَبْيَضَ، وَيَأْمَنَ الْعَامَةُ» هَيَّ الْبَائِعُ وَالْمُشْتَرِي

Alî b. Hucr es-Sa’dî (v. 244/858-59) ve Züheyr b. Harb (v. 234/849) → İsmâîl (v. 193/809) → Eyyûb (v. 131/749) → Nâfi (v. 117/735) isnâdıyla İbn Ömer’den (v. 73/692) rivâyet ettiğine göre, “Hz. Peygamber, **alacalanıncaya** kadar hurmayı ve dânesi beyazlaşp afetten emin oluncaya kadar başağı satmayı yasaklamıştır.” Hz. Peygamber, bundan hem

⁸³ Buhârî, Buyû’, 85.

⁸⁴ Buhârî, Buyû’, 86. Burada soru soran ve sorulan kişilerin adı söylenmemiştir. Ancak İsmâîl b. Ca’fer’in rivâyet ettiğine göre soran kişi Humeyd ve diğer talebelerdir (قَالَ lafzı yerine قُلْنَا lafzı bulunmaktadırlar). Sorulan kişi ise Enes’tir. *Sahîh-i Müslim*’de bulunan rivâyette de benzer bir şekilde, soran kişi Humeyd’dir ve sorulan kişi Enes’tir. Müslim’de قُلْنَا lafzı yerine قُلْتُ lafzı yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VII, 221.

satıcıyı hem müşteriye menetmiştir.⁸⁵

Dördüncü rivâyet ise Musâkât bölümünde olup şöyle nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي أُيُوبَ، وَقُتَيْبَةُ، وَعَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ، «أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ هَيَّ عَنْ بَيْعِ ثَمَرِ النَّحْلِ حَتَّى تَزْهُوَ»، فَقُلْنَا لِأَنَسٍ: مَا زَهُوْهَا؟ قَالَ: «تَحْمُرُ وَتَصْفُرُ، أَرَأَيْتَكَ إِنْ مَعَ اللَّهِ الثَّمَرَةُ بِمَ تَسْتَحِلُّ مَالَ أَخِيكَ؟»

Yahyâ b. Eyyûb (v. 234/848), Kuteybe (v. 240/855) ve Alî b. Hucr (v. 244/858-59) → İsmâîl b. Ca'fer (v. 180/796) → Humeyd (v. 143/760) isnâdıyla nakledildiğine göre, Enes (v. 93/711-12), Hz. Peygamber'in **alacalanıncaya** kadar meyveli hurma ağacını satmayı yasakladığını aktarılmıştır. Biz Enes'e: “زَهُوْهَا” lafzının anlamı nedir?” sorduk. Enes dedi ki: “Kızarması veya sararmasıdır. Ne dersin? Allah, meyvenin yetişmesine mani olursa, kardeşinin malını kendine ne karşılığında helal sayacaksın?”⁸⁶

Bütün rivâyetlerin isnâdları Humeyd'de birleşmektedir. Rivâyetlerdeki “تَزْهُو” ve “يَزْهُو” lafzı “زَهَا” kelimesinden türemiş olup hadisin metninde Enes b. Mâlik tarafından “alacalanmak”, “kızarmak” veya “sararmak” olarak tanımlanmıştır. Ancak Askerî ve diğer âlimlerin “تَزْهُو” ve “يَزْهُو” lafzı konusunda farklı görüşleri vardır.

Askerî'ye göre söz konusu hadis “تَزْهُو” veya “تَزْهَى” lafzı ile rivâyet edilirse, ikisi de tashîf eseridir ve yanlıştır. Ona göre hurma ağacının meyveleri için bu kelimeyi kullanmak doğru değildir. Çünkü يَزْهُو – زَهَا kelimesinden türetilmiş “تَزْهُو” lafzı “meyvesi görünmek veya ortaya çıkmak” anlamını taşımaktadır. Ayrıca Askerî, يَزْهُو – زَهَا kelimesinin “büyümek” anlamına geldiğini belirtmekte ve bir ağaç, bir bitki hatta bir adam için kullanılmasını uygun görmektedir. Askerî, يَزْهَى – أَزَهَا kelimesinden gelen “يَزْهَى” lafzının doğru lafız olduğunu ve

⁸⁵ Müslim, Buyû', 50.

⁸⁶ Müslim, Musâkât, 15.

daha yaygın rivâyet edildiğini söylemektedir.⁸⁷

Söz konusu hadislerle benzer rivâyetler *Sahîh-i Müslim*'de de yer almaktadır ve *Sahîh-i Buhârî*'deki rivâyetler gibi “تَزْهُو” ve “يَزْهُو” lafızlarıyla nakledilmiştir.⁸⁸ Nevevî'ye göre bu lafızlar sahih şekillerdir. Nevevî, lafızların kökü ve anlamı üzerinde görüş farklılıklarını açıklarken Asmaî (v. 216/831) ve İbnü'l-A'râbî (v. 231/846) gibi çeşitli dil âlimlerinin görüşlerini aktarmaktadır. Bazı âlimler söz konusu lafzın “زَهَا”, bazı âlimler ise “أَزْهَى” kelimesinden türediğini belirtmektedir.

Dil ve edebiyat âlimi el-Halîl (v. 175/191), “أَزْهَى” lafzının “olgunlaşmaya yüz tutmak” anlamı taşıdığını ifade etmektedir. Asmaî'ye göre ise hurma meyvesi için “أَزْهَى” kelimesi yerine “زَهَا” lafzı kullanmak daha uygundur. Asmaî, dilci Ebû Zeyd'in (v. 215/830) görüşünü naklen aktarmış, Ebû Zeyd'e göre “أَزْهَى” ve “زَهَا” lafızlarının iki ayrı kelime olduğunu belirtmiştir.

İbnü'l-A'râbî'ye göre “زَهَا” kelimesi “meyvesi görünmek veya ortaya çıkmak” anlamına gelirken “أَزْهَى” lafzı ise “kızarmak veya sararmak” anlamı taşır. Bu görüş, Askerî tarafından desteklenmiştir. Hattâbî (v. 388/998) ise Askerî gibi söz konusu rivâyetin “أَزْهَى”dan türediğini, bu nedenle “يَزْهَى” lafzıyla nakledilmesini uygun görmektedir. Dil âlimi Cevherî (v. 400/1009'dan önce) ise “أَزْهَى” ve “زَهَا” kelimelerinin eş anlamlı olduğunu tespit etmektedir.⁸⁹

Garîbü'l-hadîse dair *en-Nihâye* adlı eserin müellifi İbnü'l-Esîr (v. 606/1210), Askerî ile aynı görüştedir. Fakat İbnü'l-Esîr, “alacalanmak” anlamında hem “يَزْهُو” hem “يَزْهَى” kelimesini kullananlar olduğunu ancak “يَزْهُو” lafzını tamamen reddeden veya “يَزْهَى” lafzını

⁸⁷ Askerî, *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*, I, 236-238.

⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Müslim, *Buyû'*, 50 ve *Musâkât*, 15.

⁸⁹ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, X, 177-178.

tamamen inkar edenin bulunduğunu da söylemektedir.⁹⁰

Fethu'l-Bârî'de İbn Hacer, زَهَا – يَرْهُو kelimesinin “meyvesi ortaya çıkmak” ve زَهَا – يَرْهُو kelimesinin “kızarmak” veya “sararmak” anlamı olduğunu söylemektedir.⁹¹ *Sahîh-i Buhârî*'de زَهَا – يَرْهُو kelimesinden türetilmiş “تَرْهُي” lafzı içeren rivâyet de Buyû' bölümünde seksen yedinci bâbta yer almaktadır.⁹²

Söz konusu kelime iki türlü okunabildiği için Buhârî ve Müslim'in rivâyetleri musahhaf hadis olarak kabul edilmemelidir. Şeyhayn kendilerine gelen en sahih isnâdı muhafaza etmiştir. Söz konusu kelimenin iki türlü okunuşu olduğunu bilmiş ve farklı rivâyetleri de göz ardı etmemiş olmalıdırlar. Bu sebeple *Sahîhayn*'da farklı rivâyetlerde yer almış olsa bile kelimenin her iki şekilde de (“تَرْهُو” ile “يَرْهُو” ve “تَرْهُي”) nakledildiğini görmekteyiz.

2. ISLÂHU'L-AHTÂÎ'L-HADÎSİYYE'DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER

Islâhu'l-ahtâî'l-hadîsiyye'de Hattâbî (v. 388/998) tarafından musahhaf olduğu iddia edilip aynı zamanda *Sahîhayn*'da yer alan toplam dört hadis bulunmaktadır. Bu dört hadisteki tashîf; لَارِيَه (li erebihi) ve نَار (nâru) kelimelerinde karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu hadislerin her biri musahhaf kelimelere göre sınıflandırılarak anlatılacaktır.

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdat Mecdüddin Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Rıdvan Mamu), Dimaşk: Müessesetü'r-risâle, 2013, 551.

⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 221.

⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî, Buyû', 87.

2.1 “لَارِبِهِ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“لَارِبِهِ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları iki ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Hadislerin ilki *Sahîh-i Buhârî*’de Savm bölümünde yirmi üçüncü bâbta yer alıp şöyle rivâyet edilmiştir:

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ «يُقْبَلُ وَيُبَاشِرُ وَهُوَ صَائِمٌ، وَكَانَ أَمْلَكُكُمْ لِارِبِهِ»، وَقَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ {مَارِبٌ}: «حَاجَةٌ»، قَالَ طَاوُسٌ: {غَيْرُ أُولَى الْإِرْبَةِ}: «الْأَمْعَى لَا حَاجَةَ لَهُ فِي النِّسَاءِ»

Süleyman b. Harb (v. 224/839) → Şu‘be (v. 160/776) → Hakem (v. 113/731 veya sonra) → İbrâhîm (v. 96/714) → Esved’in (v. 75/694) rivâyet ettiğine göre Hz. Âişe (v. 58/678) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber oruç tutarken (hanımlarını) öper ve onlara dokunurdu. O, **nefsine** en hâkim olanınızdı.” Buhârî dedi ki: “İbn Abbâs (v. 68/687-88): “مَارِبٌ” kelimesinin,⁹³ “hacet” anlamına geldiğini” söylemiştir. Tâvûs (v. 105/725) da: “غَيْرُ أُولَى الْإِرْبَةِ” ibaresinin,⁹⁴ “kadınlara ihtiyâcı olmayan budala kişi” anlamına geldiğini” söylemiştir.”⁹⁵

İkinci hadis ise *Sahîh-i Müslim*’de Siyâm bölümünde olup şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَأَبُو كُرَيْبٍ - قَالَ يَحْيَى: أَخْبَرَنَا، وَقَالَ الْأَخْرَانِ: - حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، وَعَلْقَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، حَدَّثَنَا شُجَاعُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي زَائِدَةَ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ مُسْلِمٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ «يُقْبَلُ وَهُوَ صَائِمٌ، وَيُبَاشِرُ وَهُوَ صَائِمٌ، وَلَكِنَّهُ أَمْلَكُكُمْ لِارِبِهِ»

Yahyâ b. Yahyâ (v. 226/840), Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (v. 235/849) ve Ebû Kureyb (v.

⁹³ Kelime, Tâhâ sûresi 18. ayette geçmektedir.

⁹⁴ Kelime, en-Nûr sûresi 3. ayette geçmektedir.

⁹⁵ Buhârî, Savm, 23.

247/861) → Ebû Muâviye (v. 183/799) → A‘meş (v. 148/765) → İbrâhim (v. 96/714) → Esved (v. 75/694) ve Alkame (v. 62/682) → Hz. Âişe (v. 58/678) isnâdıyla ve Şucâ‘ b. Mahled (v. 235/849) → Yahyâ b. Ebû Zaîde (v. 183/799 veya 184/800) → A‘meş (v. 148/765) → Müslim (v. 100/718) → Mesrûk (v. 62/681 veya 63/682) → Hz. Âişe (v. 58/678) isnâdıyla rivâyet edildiğine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: “Hz. Peygamber oruç tutarken (hanımlarını) öperdi, oruç olduğu halde (hanımlarına) dokunurdu. O, **nefsine** en hâkim olanınızdı.”⁹⁶

Hattâbî, rivâyetin daha ziyade “لَرْبِه” lafzıyla aktarıldığını söyler, ancak “hacet” anlamında olan ra’nın fethalı okunuşu ile “أَرْب” lafzını, hemze’nin kesrası ve ra’nın sükûnu ile “إَرْب” lafzını kullanmaktan daha uygun görür. Gerekçesi şudur: Her iki kelimedede “hacet” anlamı vardır ancak “إَرْب” “organ” anlamına da gelir. Bunun için “أَرْب” lafzını kullanmak daha doğrudur.⁹⁷

İbn Hacer de rivâyeti “لَرْبِه” lafzıyla nakletmiş olsa bile onun kanaati de “لَرْبِه” lafzının daha sağlam olduğudur. Kelimenin anlamı konusunda İbn Hacer de Hattâbî ile aynı bilgileri aktarır. Fakat İbn Hacer’e göre “لَرْبِه” rivâyeti daha meşhurdur. İbn Hacer, Buhârî’nin kanaatine de dikkat çeker ve Buhârî’nin, Kur’an ayetleri ve tefsirine işaret ederek⁹⁸ “لَرْبِه” lafzını tercih ettiğini ileri sürer.⁹⁹

Bu durumda ilgili rivâyetin *Sahîhayn*’da musahhaf hadis varlığı hususunda örnek olamayacağını belirtebiliriz. Nitekim Hattâbî de kesin bir şekilde söz konusu lafzın tashîf olduğunu söylememektedir. Sadece kelimenin daha sağlam şeklini göstermektedir. Bu durumda Hattâbî ve Buhârî’nin kanaatlerinin örtüştüğü söylenebilir.

⁹⁶ Müslim, Siyâm, 65. Rivâyet ettiğinde Yahyâ b. Yahyâ “أَخْبَرَنَا” tabirini, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ve Ebû Kureyb ise “حَدَّثَنَا” tabirini kullanmıştır.

⁹⁷ Hattâbî, *Islâhu’l-ahtâi’l-hadîsiyye*, s. 20.

⁹⁸ Buhârî’nin ilgili hadisinden zikrettiği hem “مَرْب” hem “لَرْبِه” lafızları “أَرْب” kelimesinden türemiştir.

⁹⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VI, 346.

2.2 “نَارُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“نَارُ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları iki ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Hadislerin ilki *Sahîh-i Buhârî*’de Eşribe bölümünde yirmi sekizinci bâbta yer almaktadır. Rivâyet şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «الَّذِي يَشْرَبُ فِي إِنَاءٍ الْفِضَّةِ إِنَّمَا يُجْرَجُ فِي بَطْنِهِ نَارَ جَهَنَّمَ»

İsmâîl (v. 226/841) → Mâlik b. Enes (v. 179/795) → Nâfi‘ (v. 117/735) → Zeyd b. Abdullah b. Ömer (v. ?) → Abdullah b. Abdurrahmân b. Ebû Bekir es-Sıddîk (v. 70/690’dan sonra) → Hz. Peygamber’in eşi Ümmü Seleme’nin (v. 62/681) naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kim gümüş kaptan su içerse, sanki karnına cehennem ateşi doldurmuş gibi olur.*”

İkinci hadis ise *Sahîh-i Müslim*’de Libâs bölümünde yer almış ve şöyle aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «الَّذِي يَشْرَبُ فِي آتِيَةِ الْفِضَّةِ، إِنَّمَا يُجْرَجُ فِي بَطْنِهِ نَارَ جَهَنَّمَ»

Yahyâ b. Yahyâ (v. 226/840) → Mâlik b. Enes (v. 179/795) → Nâfi‘ (v. 117/735) → Zeyd b. Abdullah (v. ?) → Abdullah b. Abdurrahman b. Ebû Bekir (v. 70/690’dan sonra) → Hz. Peygamber’in eşi Ümmü Seleme’nin (v. 62/681) naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kim gümüş kaptan su içerse, sanki karnına cehennem ateşi doldurmuş gibi olur.*”¹⁰⁰

Buhârî ve Müslim’de yer alan bu hadislerin isnâdlarının asılları aynıdır. Isnâdlar

¹⁰⁰ Müslim, Libâs, 1.

arası tek fark İsmâîl yerine Yahyâ b. Yahyâ'nın gelmiş olmasıdır. Her iki hadis i'rabı mansûb "نَار" lafzı içermektedir. Âlimler, "نَار" kelimesinin irabı üzerinde tartışmaktadır. Bazı âlimler "نَار" lafzının irabının merfû, bazı âlimler mansub olduğunu ifade etmektedir. Hattâbî'ye göre en yaygın ve doğru olan, merfû olan "نَار" lafzıdır. Hattâbî, "يُجْرَجُ" fiilinin "الْجَرْجَرَةُ" kelimesinden türemiş olduğunu izah eder. "الْجَرْجَرَةُ" ise devenin su yutarken boğazından çıkardığı sestir. Rivâyette yer alan "يُجْرَجُ" kelimesi, karındaki ateşin sesini betimlemede kullanılmaktadır ve "نَار" onun failidir.¹⁰¹ Aslında ateşin sesi yoktur ve gerçekte içen kişinin karnında ateş yoktur. Hadiste "يُجْرَجُ" kelimesi mecazî anlamda kullanılmıştır. Sanki ateşin sesi, bir kimsenin su yutarken boğazından çıkardığı ses gibidir. Burada mecaz kullanılarak gümüş kaptan su içen birinin hak edeceği cezanın neye benzediği vasıflandırılmış olmaktadır.¹⁰²

Lügat âlimi İbn Sîd (v. 521/1127), "نَار" kelimesinin irabının merfû olduğunu söyler ve bu durumu söz konusu kelimenin "إِنَّ"nın haberi olduğunu, "مَا" harfinin ise "إِنَّ"nın isim mevsûlu olduğunu belirterek açıklar. Söz konusu kelimenin mansub olduğu görüşüne katılanlar ise, "مَا" harfinin sadece bir ek olması sebebiyle "إِنَّمَا"yı bir harf kabul ederler. Bu nedenle onlar "نَار" lafzını, "يُجْرَجُ" fiilinin etkisinde bulunan mefûl sayarlar. Onlar, "إِنَّمَا صَنَعُوا" ayeti'nin¹⁰³ irabını esas almışlardır. Oysa farklı kıraatlere göre ayetteki "كَيِّدٌ" lafzı hem ref hem nasb olarak okunabilmektedir.¹⁰⁴

¹⁰¹ Hattâbî, **İslâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye**, s. 106-107. Ayrıca bkz; Hattâbî, **Garîbü'l-Hadîs**, (thk. Abdulkarîm İbrâhîm al-Gurbâvî), Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1982, III, 263-264.

¹⁰² Aynî, **Umdetü'l-kârî**, XVII, 332.

¹⁰³ Tâhâ, 20/69.

¹⁰⁴ Ayetin irabı ile ilgili tartışmalar ve kıraat farklılıkları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, **Tefsirü't-Taberî / Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an**, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî) Riyad: Dârü âlemi'l-kütüb, 2003, XVI, 111; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an**, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2006. XIV, 102; Muhammed Tantâvî, **et-Tefsirü'l-vasit li'l-Kur'ani'l-Kerim: Tefsiru suveri Meryem, Taha, el-Enbiya, el-Hac**, (göz.geç. Abdurrahman el-Adevî), Kahire: Dârü'l-ma'ârif, 1992, IX, 125 ve <http://quran.ksu.edu.sa/tafseer/qortobi/sura20-aya69.html> (30 Ekim 2018). Ayrıca bkz: İbn Hacer, **Fethu'l-bârî**, XVII, 344.

Diğer tarafta, İbn Hacer, en yaygın lafzın “نَار” olduğunu söylemektedir. Çünkü “يُجْرَجِرُ” fiili “yutmak” veya “doldurmak” anlamına gelir. Faili gümüş kaptan su içen kişi ve mefûlu ise cehennemın ateşidir. Bu sebeple “نَار” kelimesinin irabı mansub olmaktadır.¹⁰⁵

Sahîh-i Müslim’de söz konusu rivâyete benzer bir başka rivâyet daha yer almaktadır.¹⁰⁶ *Sahîh-i Müslim* şerhinde Nevevî (v. 676/1277), mansub olan “نَار” lafzının en meşhur ve sahih okuyuş olduğunu ifade etmektedir. Onun delili ise *Sahîh-i Müslim*’de yer alan Osman b. Mürre’nin ve *Müsnedu Ebî Avâne*’de bulunan Mûsa b. Ukbe’nin rivâyetleridir. Osman b. Mürre’nin rivâyeti, “فَإِنَّمَا يُجْرَجِرُ فِي بَطْنِهِ نَارًا مِنْ جَهَنَّمَ”, Mûsa b. Ukbe’nin ise “إِنَّمَا يُجْرَجِرُ فِي بَطْنِهِ نَارًا” şeklindedir.¹⁰⁷ Nevevî, bu rivâyetlere dayanarak “نَار” kelimesinin mefûl, irabının da mansub olduğunu tespit etmektedir.¹⁰⁸

Söz konusu kelimenin irabının mansub olduğu, zikredilen başka rivâyetler tarafından kuvvetlendirilmiştir. Bu sebeple “نَار” kelimesinin bir tashîf olmadığı anlaşılmalıdır. Üstelik “نَار” lafzı çoğu şârihlerle bazı garibü’l-hadis ve lûgat âlimleri tarafından sahih şekil olarak kabul edilmektedir.

3. *ET-TATRÎF FÎ’T-TASHÎF*’TE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER

et-Tatrîf fî’ t-tashîf’te Süyûtî (v. 911/1505) tarafından musahhaf olduğu iddia edilen ve *Sahîhayn*’da yer alan on iki hadis bulunmaktadır. Bu on iki hadisteki tashîf; جُونِيَّة (cevniyye) ile حُرَيْثِيَّة (hureysiyye), بَيْدَر (bi bedrin), جُنَّان (cunnatânî), أَعْبَدَه (a‘budehu), الْحَقَّ (el-hakk) ve الرُّجَاجَةَ (ez-zuccâce) gibi yedi ayrı kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu hadislerin her biri musahhaf kelimelere göre sınıflandırılarak anlatılacaktır.

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XVII, 344.

¹⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Müslim, *Libâs*, 2.

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ebû Avane, Yakub b. İshak b. İbrâhim el-İsferayini, *Müsnedü Ebî Avane*, (thk. Eymen b. Arif ed-Dımaşki), Beyrut: Dârü’l-ma’ârif, 1998, V, 217.

¹⁰⁸ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XIV, 28.

3.1 “جُونِيَّة” ve “حُرَيْثِيَّة” Kelimeleri Kaynaklı Tashîf İddiaları

“جُونِيَّة” ve “حُرَيْثِيَّة” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları iki ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Biri, *Sahîh-i Buhârî*’de Libâs bölümünde yirmi ikinci bâbta, diğeri *Sahîh-i Müslim*’de Libâs bölümünde yer almaktadır. Buhârî rivâyeti şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: "لَمَّا وَلَدْتُ أُمَّ سُلَيْمٍ، قَالَتْ لِي: يَا أَنَسُ، انْظُرْ هَذَا الْعُلَامَ، فَلَا يُصِيبَنَّ شَيْئًا حَتَّى تَعْدُو بِهِ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ يُخَبِّرُكَ، فَعَدَوْتُ بِهِ، فَإِذَا هُوَ فِي حَائِطٍ، وَعَلَيْهِ خَمِيصَةٌ حُرَيْثِيَّةٌ، وَهُوَ يَسُمُّ الظَّهْرَ الَّذِي قَدِمَ عَلَيْهِ فِي الْفَتْحِ

Muhammed b. el-Müsennâ (v. 252/866) → Muhammed b. Ebû ‘Adî (v. 194/810) → İbn Avn (v. 151/768) isnâdıyla Muhammed’in (b. Sîrîn) (v. 110/729) naklettiğine göre Enes b. Mâlik (v. 93/711-12) şöyle demiştir: “Ümmü Süleym doğurduğu zaman bana: “Ey Enes! Bu çocuğa bak. Sen yarın sabah çiğnem yapması için Hz. Peygamber’e onu götürünceye kadar ona bir şey verilmesin!” dedi. Sabahleyin o çocuğu bahçede Hz. Peygamber’e götürdüm. Hz. Peygamber üzerinde **hureysî** bir hamîsa/giysi vardı ve fetih sırasında gelen develere damga vuruyordu.”¹⁰⁹

Müslim rivâyeti ise şu şekilde aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: لَمَّا وَلَدْتُ أُمَّ سُلَيْمٍ قَالَتْ لِي: يَا أَنَسُ انْظُرْ هَذَا الْعُلَامَ، فَلَا يُصِيبَنَّ شَيْئًا حَتَّى تَعْدُو بِهِ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ يُخَبِّرُكَ، قَالَ: فَعَدَوْتُ فَإِذَا هُوَ فِي الْحَائِطِ، وَعَلَيْهِ خَمِيصَةٌ حُرَيْثِيَّةٌ وَهُوَ يَسُمُّ الظَّهْرَ الَّذِي قَدِمَ عَلَيْهِ فِي الْفَتْحِ

Muhammed b. el-Müsennâ (v. 252/866) → Muhammed b. Ebû ‘Adî (v. 194/810) →

¹⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî, Libâs, 22.

İbn Avn (v. 151/768) isnâdıyla Muhammed'in (b. Sîrîn) (v. 110/729) naklettiğine göre Enes b. Mâlik (v. 93/711-12) şöyle demiştir: "Ümmü Süleym doğurduğu zaman bana: "Ey Enes! Bu çocuğa bak. Sen yarın sabah çiğnem yapması için Hz. Peygamber'e onu götürünceye kadar ona bir şey verilmesin!" dedi. Sabahleyin o çocuğu bahçede Hz. Peygamber'e götürdüm. Hz. Peygamber üzerinde **huveytî** bir hamîsa/giysi vardı ve fetih sırasında gelen develere damga vuruyordu."¹¹⁰

Buhârî ve Müslim rivâyetleri aynı isnâdla nakledilmiştir. Metinler arasındaki tek fark Müslim'deki "حُوَيْيَّة" lafzı yerine Buhârî'de "حُرَيْيَّة" lafzının gelmiş olmasıdır.

Süyûtî'nin aktardığına göre, Nevevî, Müslim rivâyetlerinde söz konusu lafzın, "حُوَيْيَّة", "حُوَيْيَّة", "حُرَيْيَّة", "حُوَيْيَّة", "حُوَيْيَّة", "حُوَيْيَّة" ve "حُوَيْيَّة" şekillerinde yer aldığını tespit etmiştir.¹¹¹ Fakat *Şerhu Sahîhi Müslim*'deki Nevevî'nin tespit ettiği lafızlar ile, Süyûtî'nin aktardığı lafızlar arasında birkaç farklılık vardır. Nevevî, *Sahîh-i Müslim*'in râvilerinin söz konusu lafzı, "حُوَيْيَّة", "حُوَيْيَّة", "حُوَيْيَّة", "حُوَيْيَّة", "حُوَيْيَّة", "حُوَيْيَّة", "حُوَيْيَّة" ve "حُوَيْيَّة" gibi şekillerde tespit ettiğini kaydetmektedir. Nevevî'ye göre en meşhur olan "حُوَيْيَّة" lafzıdır. "حُوَيْيَّة" lafzı, *et-Tahrîr fî şerhi Müslim*'in müellifi Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-İsbahânî'ye (v. 520/1126) göre "الْحُوَيْت" olan bir kabile adına dayandırılmıştır.¹¹²

Söz konusu rivâyet konusunda en yaygın görüş, Kâdî İyâz'ın görüşüdür. Onun görüşü, hem Nevevî hem İbn Hacer hem de Süyûtî tarafından aktarılır. Kâdî İyâz "حُوَيْيَّة" ve "حُرَيْيَّة" lafzından başka lafızların tashîf olduğunu söylemektedir. "حُرَيْيَّة" lafzı adı "حُرَيْت" olan Kudâalı bir erkeğin adına dayandırılmıştır.

Kâdî İyâz'ın tespitine göre kelimenin zabtında *Sahîh-i Buhârî*'nin nüshaları arasında farklılıklar vardır. Bazı râvileri söz konusu lafzı, "Hayber" adına atfederek "حَيْبَرِيَّة" şeklinde

¹¹⁰ Müslim, Libâs, 109.

¹¹¹ Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *et-Tatrîf fi't-tashîf*, (thk. Alî Hüseyin el-Bevvâb), Riyad: Dârü'l-fâiz, 1988, s. 21.

¹¹² Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XIV, 102-103.

nakletmiştir. “حَبِيرِيَّة” lafzı, İbnü’s-Seken (v. 353/964) rivâyetinde bulunmaktadır. Ayrıca Sahîhayn’da söz konusu lafız, “küçük” ya da “kısa” anlamına gelen “حَوْتِيَّة” şeklinde de yer almıştır. *Sahîh-i Müslim*’in Uzrî nüshasında ise rivâyet, “الْخَمِيصَةَ الْمَكْفُوفَ الْهَدْبَ” anlamına gelen “حَوْتِيَّة” lafzı ile nakledilmiştir. Fârisî nüshasında ise lafız, “حَوْتِيَّة” şeklinde bulunmaktadır. Tespit edilenlerden “جَوْنِيَّة” lafzı, Ezd’den “الْجَوْن” kabilesinin adından gelmiştir veya hamîsa’nın beyaz, siyah veya kırmızı rengi olduğundan “جَوْنِيَّة” olarak adlandırılmıştır. Çünkü Araplar bu renklere “جَوْن” demişlerdir. Diğer lafızların manaları ise bilinmemiştir.¹¹³ *En-Nihâye*’de İbnü’l-Esîr (v. 606/1210) ise “جَوْنِيَّة” lafzının en meşhur ve sağlam olduğunu ifade eder. “حَرِيَّة” lafzının anlamını ise bulamamıştır.¹¹⁴

İbn Hacer, “حَوْتِيَّة” denilme sebebinin hamîsanın deseninin balina vücudunda bulunan genişletilmiş hatlara benzemesi olduğunu kaydetmiştir. “جَوْنِيَّة” lafzı ise, hamîsanın siyah renginde olduğunu gösterir. Buhârî’nin rivâyetindeki “حَرِيَّة” lafzının da “siyah” anlamı vardır ve bu lafız, “جَوْنِيَّة” lafzını tefsir etmiştir. *Sahîh-i Buhârî*’nin Sağânî nüshasındaki hâşiyede ise “حَرِيَّة” lafzının tashîf ve doğru olan lafzın “حَوْتِيَّة” olduğu kaydedilmiştir. Hadis âlimi İsmâîlî’nin (v. 371/982) rivâyetinde lafız, “حَوْتِيَّة” şeklinde nakledilmiştir.¹¹⁵ Günümüzde *Sahîh-i Müslim* baskılarında söz konusu lafız bazen “حَوْتِيَّة”¹¹⁶, bazen “جَوْنِيَّة”¹¹⁷ ve bazen “حَوْتِيَّة”¹¹⁸ şeklinde yer almıştır.

¹¹³ Kâdî İyâz, *Meşârikü’l-envâr*, I, 447-448.

¹¹⁴ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, s. 253 ve Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XIV, 103.

¹¹⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XVIII, 59-60.

¹¹⁶ Müslim, Ebü’l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbü’rî b. el-Haccac, *Sahîhü Müslim*, (thk. Halil Me’mûn Şîhâ), Beyrut: Dârü’l-ma’rife, 2010, s. 1001.

¹¹⁷ Müslim, *Sahîhü Müslim / el-Müsnedü’s-Sahîh el-muhtasar mine’s-sünen bi-nakli’l-adli ani’l-adli ila Resulillah*, (nşr. Ebü Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Riyad: Darü’t-talia, 2006, II, 1017.

¹¹⁸ Müslim, *Sahîhü Müslim*, (i’dad: Muhammed Salih Haşim), Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1994, VII, 270.

3.2 “بَذْرٌ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“بَذْرٌ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları iki ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Biri *Sahîh-i Buhârî*’de Ezân bölümünde yüz altmışıncı bâbta, diğeri *Sahîh-i Müslim*’de Libâs bölümünde yer almaktadır. Hadislerin ilki şu şekilde aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، زَعَمَ عَطَاءٌ، أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، زَعَمَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "مَنْ أَكَلَ ثُومًا أَوْ بَصَلًا، فَلْيَعْتَزِلْنَا - أَوْ قَالَ: فَلْيَعْتَزِلْ مَسْجِدَنَا - وَلْيَتَّقِ فِي بَيْتِهِ"

وَأَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَتَى بِقَدْرٍ فِيهِ خَضِرَاتٌ مِنْ ثُبُولٍ، فَوَجَدَ هَا رِيحًا، فَسَأَلَ فَأُخْبِرَ بِمَا فِيهَا مِنَ الثُّبُولِ، فَقَالَ: «قَرِّبُوهَا». إِلَى بَعْضِ أَصْحَابِهِ كَانَ مَعَهُ، فَلَمَّا رَأَاهُ كَرِهَ أَكْلَهَا، قَالَ: «كُلْ فَإِنِّي أَنَا جِي مِنْ لَا تُنَاجِي» وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ: عَنْ ابْنِ وَهْبٍ أَنَّ بَذْرٌ - وَقَالَ ابْنُ وَهْبٍ: يَغْنِي طَبَقًا فِيهِ خَضِرَاتٌ - وَلَمْ يَذْكُرِ اللَّيْثُ، وَأَبُو صَفْوَانَ، عَنْ يُونُسَ، قِصَّةَ الْقَدْرِ فَلَا أَذْرِي هُوَ مِنْ قَوْلِ الزُّهْرِيِّ أَوْ فِي الْحَدِيثِ

“Saîd b. Ufeyr (v. 226/841) → İbn Vehb (v. 197/813) → Yûnus (v. 139/756) → İbn Şihâb (v. 124/742) → Atâ (v. 114/732) → Câbir b. Abdullah’ın (v. 78/697) naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kim sarımsak yada soğan yerse bizden veya mescidimizden uzak dursun, namazı evinde kılsın.*”

Hz. Peygamber’in huzuruna içerisinde yeşil sebzeler bulunan bir **tencere** getirildi. Bunlardan hoş olmayan bir koku duyup bunların ne olduğunu sorunca içerisindeki sebzelerin neler olduğu ona söylendi. Bunun üzerine sahâbîlerinden birine işaret ederek: “*Bunu ona götürün!*” buyurdu. Fakat o da sebzeleri yemekten kaçındı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, o sahâbîye: “*Sen ye! Çünkü ben, senin yakın durup konuşmadıklarınla (meleklerle) yakın duruyorum, onlarla konuşuyorum*” buyurdu.”

Bu rivâyeti Ahmed b. Sâlih (v. 248/862), İbn Vehb’den “بَذْرٌ/yuvarlak bir kap getirildi” şeklinde nakletmiştir. İbn Vehb: “بَذْرٌ” sözü ile içerisinde yeşil sebzeler bulunan bir tabak kastedildiğini söyledi. Ancak Leys b. Sa’d ile Ebû Safvân, Yûnus’tan aktarırken “الْقَدْرُ”

kıssasını/rivâyetin Hz. Peygamber’e yemek getirildiğine dair kısmını nakletmemişlerdir. Ben (Buhârî), bunun Zührî’nin sözlerinden mi veya bu hadîsin lafzından mı olduğunu bilmiyorum.¹¹⁹

İkinci hadis ise şöyledir:

وَحَدَّثَنِي أَبُو الطَّاهِرِ، وَحَرَمَلَةُ، قَالَا: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَطَاءُ بْنُ أَبِي رَاحٍ، أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: فِي رِوَايَةِ حَرَمَلَةَ، وَزَعَمَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: «مَنْ أَكَلَ ثُومًا أَوْ بَصَلًا، فَلْيَعْتَزِلْنَا أَوْ لِيَعْتَزِلْ مَسْجِدَنَا، وَلْيَتَعَدَّ فِي بَيْتِهِ» وَإِنَّهُ أَيْ بِقَدْرِ فِيهِ خَضِرَاتٌ مِنْ بُثُولٍ، فَوَجَدَ لَهَا رِيحًا، فَسَأَلَ فَأُخْبِرَ بِمَا فِيهَا مِنَ الْبُثُولِ، فَقَالَ: «فَرِّبُوهَا» إِلَى بَعْضِ أَصْحَابِهِ، فَلَمَّا رَأَاهُ كَرِهَ أَكْلَهَا، قَالَ: «كُلْ فَإِنِّي أَنَا جِي مَنْ لَا تُنَاجِي»

Ebü’t-Tâhir (v. 250/864) ve Harmele (v. 243/857) → İbn Vehb (v. 197/813) → Yûnus (v. 139/756) → İbn Şihâb (v. 124/742) → Atâ b. Ebû Rebâh (v. 114/732) isnâdıyla aktarıldığına göre Câbir b. Abdullah (v. 78/697) şöyle demiştir (Harmale’nin rivâyetinde “قَالَ” lafzı yerine “زَعَمَ” lafzıyla nakledilmiştir): “Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kim sarımsak yada soğan yerse bizden veya mescidimizden uzak dursun, namazı evinde kılsın.*” Hz. Peygamber’in huzuruna içerisinde yeşil sebzeler bulunan bir **tencere** getirildi. Bunlardan hoş olmayan bir koku duyup bunların ne olduğunu sorunca içerisindeki sebzelerin neler olduğu ona söylendi. Bunun üzerine sahâbîlerinden birine işaret ederek: “*Bunu ona götürün!*” buyurdu. Fakat o da sebzeleri yemekten kaçındı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, o sahâbîye: “*Sen ye! Çünkü ben, senin yakın durup konuşmadıklarınla (meleklerle) yakın duruyorum, onlarla konuşuyorum*” buyurdu.”¹²⁰

Buhârî ve Müslim’in rivâyetleri İbn Vehb’te birleşmekte ve ikisi de “قَدَّرَ” lafzı içermektedir. Süyûtî, Kâdî İyâz’ın sözlerini naklederek “قَدَّرَ” kelimesinin isnâddaki râvilerden kaynaklanan bir tashîf olduğunu belirtmektedir. Kâdî İyâz’a göre “بَدَّرَ” şekli sahihtir ve

¹¹⁹ Buhârî, Ezân, 160.

¹²⁰ Müslim, Mesâcid, 73.

İ'tisâm bölümünde Buhârî, söz konusu rivâyeti Ahmed b. Sâlih'ten بِبَذْرٍ lafzıyla nakletmektedir.¹²¹ Rivâyet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، أَخْبَرَنِي عَطَاءُ بْنُ أَبِي رِيَاحٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَكَلَ ثُومًا أَوْ بَصَلًا فَلْيَعْتَزِلْنَا، أَوْ لِيَعْتَزِلْ مَسْجِدَنَا، وَلْيَقْعُدْ فِي بَيْتِهِ»، وَإِنَّهُ أُتِيَ بِبَذْرٍ، قَالَ ابْنُ وَهْبٍ: يَعْنِي طَبَقًا، فِيهِ خَضِرَاتٌ مِنْ بُقُولٍ، فَوَجَدَ لَهَا رِيحًا، فَسَأَلَ عَنْهَا فَأُخْبِرَ بِمَا فِيهَا مِنَ الْبُقُولِ، فَقَالَ: «قَرَّبُوهَا»، فَقَرَّبُوهَا إِلَى بَعْضِ أَصْحَابِهِ كَانَ مَعَهُ، فَلَمَّا رَأَاهُ كَرِهَ أَكْلَهَا قَالَ: «كُلْ فَإِنِّي أَنَا حَيٌّ مِنْ لَا تُنَاجِي»، وَقَالَ ابْنُ عُفَيْرٍ، عَنْ ابْنِ وَهْبٍ: يَقْدَرُ فِيهِ خَضِرَاتٌ، وَلَمْ يَذْكُرِ اللَّيْثُ، وَأَبُو صَفْوَانَ، عَنْ يُونُسَ قِصَّةَ الْقَدْرِ فَلَا أَذْرِي هُوَ مِنْ قَوْلِ الزُّهْرِيِّ أَوْ فِي الْحَدِيثِ

Ahmed b. Sâlih (v. 248/862) → İbn Vehb (v. 197/813) → Yûnus (v. 139/756) → İbn Şihâb (v. 124/742) → Atâ b. Ebû Rebâh (v. 114/732) → Câbir b. Abdullah'ın (v. 78/697) naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kim sarımsak yada soğan yerse bizden veya mescidimizden uzak dursun namazı evinde kılsın.*”

Hz. Peygamber'in huzuruna **yuvarlak bir kap** getirildi. İbn Vehb dedi ki: “tabak” olduğu kastedilir ve içerisinde yeşil sebzeler vardır. Bu yemeğin kokusu vardı ve Hz. Peygamber bunların ne olduğunu sorunca içerisindeki sebzelerin neler olduğu ona söylendi. Bunun üzerine sahâbîlerinden birine işaret ederek: “*Bunu ona götürün!*” buyurdu. Fakat o da sebzeleri yemekten kaçındı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, o sahâbîye: “*Sen ye! Çünkü ben, senin yakın durup konuşmadıklarınla (meleklerle) yakın duruyorum, onlarla konuşuyorum*” buyurdu.

İbn Ufeyr, İbn Vehb'den bu lafzı “يَقْدَرُ فِيهِ خَضِرَاتٌ/içerisinde yeşil sebzeler bulunan tencere” şeklinde aktarmıştır. Ancak hadisin diğer râvileri Leys b. Sa'd ile Ebû Safvân, Yûnus'tan aktarırken “الْقَدْرُ” kıssasını/rivâyetin Hz. Peygamber'e yemek getirildiğine dair kısmını nakletmemişler. Ben (Buhârî), bunun Zührî'nin sözlerinden mi veya bu hadîsin

¹²¹ Süyûtî, *et-Tatrîf fi't-tashîf*, s.23 ve Kâdî İyâz, *Meşârikü'l-envâr*, I, 225-226.

lafzından mı olduğunu bilmiyorum.¹²²

Süyûtî, “بُذْر” kelimesinin “tabak” anlamına geldiğini ve şekli bedre (dolunay) benzetildiği için “بُذْر” olarak adlandırıldığını izah eder.¹²³ *Sahîh-i Müslim* şerhinde Nevevî, aynı bilgi verip “بُذْر” lafzının âlimler tarafından doğru şekil olarak kabul edildiğini kaydeder.¹²⁴ İbn Hacer ve Aynî ise, sadece kelimelerin anlamını anlatmaktadır. Onlara göre, “قَنْز” kelimesi “tencere” anlamına gelir, “بُذْر” ise “tabak” anlamındadır.¹²⁵ Fakat İbn Vehb lafzın “tabak” anlamına geldiğini izah ettiği için şârihler, “بُذْر” lafzı ile nakleden Ahmad b. Sâlih rivâyetini tercih etmişlerdir.¹²⁶

Benzer bir rivâyet, *Sünen-i Ebû Dâvud*’da da yer almaktadır. Rivâyet, Ahmed b. Sâlih rivâyeti gibi aynı isnâdla ve “بُذْر” lafzı ile gelmektedir.¹²⁷ Tüm isnâdların İbn Vehb’te birleştiği görülmektedir. Isnâdlara göre, varsa da bir değişiklik ve tashîf İbn Vehb’e ait olabilir. Zira İbn Vehb’e mutâbaat eden Leys ve Ebû Safvân tariklerinde “قَنْز” kelimesi yer almamıştır. Ancak Buhârî, tashîfin Zühri’ye ait olabileceğinden şüphelenmiştir.

Bu bilgilerden hareketle rivâyeti Buhârî ve Müslim’in kendilerine nakledildiği şekilde aktardıkları, değişiklik veya tashîfin onlardan önceki tabakalardan birinde gerçekleşmiş olduğu anlaşılır. Ancak bu durumda Buhârî, rivâyetin durumunu fark etmiş gereken bilgileri de vermiştir.

3.3 “جَنَان” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“جَنَان” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları üç ayrı hadiste karşımıza

¹²² Buhârî, *İ’tisâm*, 24.

¹²³ Süyûtî, *et-Tatrîf fi’t-tashîf*, s.23.

¹²⁴ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, V, 51-52.

¹²⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, III, 545; XXIV, 177 ve Aynî, *Umdetü’l-kârî*, V, 222.

¹²⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, III, 546.

¹²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ebû Dâvud, *Etime*, 41.

çıkılmaktadır. Biri *Sahîh-i Buhârî*'de Zekât bölümünde yirmi sekizinci bâbta, biri Talâk bölümünde yirmi dördüncü bâbta, diğeri *Sahîh-i Müslim*'de Zekât bölümünde yer almaktadır. Rivâyetlerin ilki şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ، حَدَّثَنَا ابْنُ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَثَلُ الْبَخِيلِ وَالْمَتَّصِدِّ، كَمَثَلِ رَجُلَيْنِ، عَلَيْهِمَا جُبَّتَانِ مِنْ حَدِيدٍ»

وَحَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ حَدَّثَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «مَثَلُ الْبَخِيلِ وَالْمُنْفِقِ كَمَثَلِ رَجُلَيْنِ عَلَيْهِمَا جُبَّتَانِ مِنْ حَدِيدٍ مِنْ تُدْبِيهِمَا إِلَى تَرَاقِيهِمَا، فَأَمَّا الْمُنْفِقُ فَلَا يُنْفِقُ إِلَّا سَبْعَتِ أَوْ وَفَرَّتْ عَلَى جِلْدِهِ، حَتَّى تُخْفِيَ بَنَانَهُ وَتَعْفُو أَثَرَهُ، وَأَمَّا الْبَخِيلُ فَلَا يُرِيدُ أَنْ يُنْفِقَ شَيْئًا إِلَّا لَرَفَتْ كُلُّ حَلْقَةٍ مَكَانَهَا، فَهُوَ يُوسِّعُهَا وَلَا تَتَّسِعُ» تَابَعَهُ الْحَسَنُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ طَاوُسٍ، فِي الْجَبَّتَيْنِ،

Mûsa (v. 223/838) → Vüheyb (v. 165/781) → Abdullah b. Tâvûs (v. 132/749) → babası (Tâvûs (v. 106/725) → Ebû Hüreyre (v. 58/678) isnâdıyla aktarıldığına göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Cimri ile sadaka veren cömert kişinin örneği, üzerlerinde demirden **cübbeler** bulunan iki kişinin örneği gibidir.*”

Ve yine bize Ebü'l-Yemân (v. 222/837) → Şuayb (v. 162/779) → Ebü'z-Zinâd (v. 130/748) → Abdurrahman (v. 117/735) isnâdıyla nakledildiğine göre Ebû Hüreyre (v. 58/678) Hz. Peygamber'i şöyle buyururken işitmiştir: “*Cimri ile infâk eden cömert kimsenin meseli, üzerlerinde göğüslerinden köprücük kemiklerine kadar demirden **cübbeler** bulunan iki kişinin meseli gibidir. Cömert kişi infâk etmeğe davranınca, demir cübbe cildi üzerinde tâ ayak parmaklarını örtecek ve ayak izlerini silecek kadar uzar yâhud bollaşır. Cimri kişiye gelince, o herhangi birşey infâk etmek isteyince muhakkak demir cübbenin herbir halkası kendi yerine yapışır. Cimri kişi bu dar cübbeyi genişletmeye çalışır, fakat cübbe genişlemez.*”

İki cübbe hakkındaki bu hadîsi Tâvûs'tan rivayet etmekte Hasen b. Müslim,

Tâvûs'un oğluna mutâbaat etmiştir.¹²⁸

İkinci rivâyet ise şöyle nakledilmiştir:

وَقَالَ اللَّيْثُ، حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ رَبِيعَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ هُرْمُزٍ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَثَلُ الْبَخِيلِ وَالْمُنْفِقِ، كَمَثَلِ رَجُلَيْنِ عَلَيْهِمَا جُبَّتَانِ مِنْ حَدِيدٍ، مِنْ لَدُنْ تُدَيِّيهِمَا إِلَى تَرَاقِيهِمَا، فَأَمَّا الْمُنْفِقُ: فَلَا يُنْفِقُ شَيْئًا إِلَّا مَادَّتْ عَلَى جِلْدِهِ، حَتَّى تُجَنَّ بَنَانُهُ وَتَعْفُو أَثَرُهُ، وَأَمَّا الْبَخِيلُ: فَلَا يُرِيدُ يُنْفِقُ إِلَّا لَرِمَتْ كُلُّ حَلَقَةٍ مَوْضِعَهَا، فَهُوَ يُوسِعُهَا فَلَا تَتَسَّعُ" وَيُشِيرُ بِإِصْبَعِهِ إِلَى حَلْفِهِ

Leys b. Sa'd (v. 175/791) → Ca'fer b. Rebîa (v. 136/753) isnâdıyla nakledildiğine göre Abdurrahman b. Hürmüz'ün (v. 117/735), Ebû Hüreyre'den (v. 58/678) işittine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Cimri ile infâk eden cömerdin meseli, şu iki kişinin meseli gibidir: Bunların üzerlerinde göğüslerinden köprücük kemiklerine kadar demirden iki **cübbe** vardır. Cömert olan infâk ederken o cübbe, onun derisi üzerinde genişler, ayak parmaklarını örtünceye ve izleri kapanıncaya kadar uzar. Cimriye gelince, harcama yapmak istedikçe, cübbesinin herbir halkası kendi yerine yapışıp sıkışır. Artık o cimri, sıkı cübbeyi genişletmeye çalışır, fakat cübbe genişlemez.” Bunu söylerken parmağı ile boğazını işaret ediyordu.¹²⁹

Üçüncü rivâyet ise şu şekildedir:

حَدَّثَنَا عَمْرُو النَّافِدُ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ عَمْرُو: وَحَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: وَقَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: "مَثَلُ الْمُنْفِقِ وَالْمُتَصَدِّقِ، كَمَثَلِ رَجُلٍ عَلَيْهِ جُبَّتَانِ أَوْ جُمَّتَانِ، مِنْ لَدُنْ تُدَيِّيهِمَا إِلَى تَرَاقِيهِمَا، فَإِذَا أَرَادَ الْمُنْفِقُ - وَقَالَ الْآخَرُ: فَإِذَا أَرَادَ الْمُتَصَدِّقُ - أَنْ يَتَصَدَّقَ سَبَعَتْ عَلَيْهِ أَوْ مَرَّتْ، وَإِذَا أَرَادَ الْبَخِيلُ أَنْ يُنْفِقَ، قَلَصَتْ عَلَيْهِ وَأَخَذَتْ كُلُّ حَلَقَةٍ مَوْضِعَهَا، حَتَّى تُجَنَّ

¹²⁸ Buhârî, Zekât, 28.

¹²⁹ Buhârî, Talâk, 24.

بَنَانُهُ وَتَعْفُو أَثَرُهُ " قَالَ: فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَقَالَ: «يُوسِعُهَا فَلَا تَتَّسِعُ»

Amr en-Nâkîd (v. 232/847) → Süfyân b. Uyeyne (v. 198/814) → Ebû'z-Zinâd (v. 130/748) → A'rec (v. 117/735) → Ebû Hüreyre (v. 58/678), ve Amr → İbn Cüreyc (v. 150/767) → Hasen b. Müslim (v. 100/718'den sonra) → Tâvus (v. 106/725) isnâdıyla Ebû Hüreyre'den (v. 58/678) naklen aktarıldığına göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*İnfâk eden ile sadaka verenin misali, üzerinde göğüslerinden köprücük kemiklerine kadar iki **cübbe** veya **zırh** bulunan bir adamın misali gibidir. İnfâk eden (öteki râvi, “sadaka veren” dedi) sadaka vermek istediği zaman o cübbe, onun üzerinde genişler veya uzar. Cimri ise her harcama yapmak istediğinde, cübbesi büzülür ve herbir halkası kendi yerine yapışıp sıkışır. O derecede ki, parmak uçlarını bile kaplar ve izini örter.*” Ebû Hüreyre dedi ki: “Cübbeyi genişletmeye çalışır, fakat cübbe genişlemez.”¹³⁰

Süyûtî, bu rivâyetler konusunda Kâdî İyâz'ın sözlerini aktarmaktadır. Kâdî İyâz'a göre, bu rivâyetlerde râvilerin vehimleri, tashîf ve tahrîf bulunmaktadır. tashîflerden biri “جُبَّتَان” kelimesidir. Kâdî İyâz'a göre doğru olan “جُبَّتَان” şeklidir.¹³¹ “جُبَّتَان” lafzı içeren rivâyet, *Sahîh-i Buhârî*'de Zekât bölümünde yirmi sekizinci bâbta da yer almakta ve birinci hadisten hemen sonra zikredilmektedir. Rivâyet, Hanzale b. Ebû Süfyân el-Cumahî'den (v. 151/768) nakledilmiştir. Bu rivâyetle beraber Buhârî, zikredilen ikinci rivâyetin hilafına Leys b. Sa'd → Ca'fer b. Rebîa isnâdıyla rivâyet edildiğinde İbn Hürmüz'ün Ebû Hüreyre'den “جُبَّتَان” lafzıyla işittiğini bildirmektedir.¹³²

“جُبَّتَان” rivâyeti ayrıca *Sahîh-i Müslim*'de Zekât bölümünde bir başka hadiste daha yer

¹³⁰ Müslim, Zekât, 75. Kâdî İyâz, “الْمُنْفِقُ وَالْمُتَصَدِّقُ” lafzının tashîf ve doğru lafzın “الْمُنْفِقُ وَالْبَخِيلُ” olduğunu tespit etmektedir. “كَمَثَلِ رَجُلٍ” lafzı da yanlıştır. Doğrusu “كَمَثَلِ رَجُلَيْنِ” lafzıdır. “حَتَّىٰ تُجَنَّبَ بَنَانُهُ وَتَعْفُو أَثَرُهُ” lafzı da tartışmalıdır. Çünkü bu lafız cimri olan yerine cömert kimseye daha uygundur. Ayrıca eğer cimri için söylenirse bu lafız önceki lafız ile (فَلَصَّتْ عَلَيْهِ وَأَخَذَتْ كُلُّ حَلْفَةٍ مَوْضِعَهَا) çelişkili olur. Ayrıntılı bilgi için: Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, VII, 117. Süyûtî bu konuyu zikretmediği için biz de bu meseleye girmedik.

¹³¹ Süyûtî, *et-Tatrîf fi't-tashîf*, s.54 ve Kâdî İyâz, *Meşârikü'l-envâr*, I, 376.

¹³² Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî, Zekât, 28.

almaktadır. Rivâyet Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (v. 235/849) → Ahmed b. İshâk el-Hadramî (v. 211/826) → Vüheyb isnâdıyla ve “جُنَّان” lafzı ile nakledilmiştir.¹³³ *Sahîh-i Müslim* şerhinde Nevevî, Kâdî İyâz’ın görüşünü de aktarmaktadır. Kâdî İyâz’a göre, hadislerdeki “وَأَخَذْتُ كُلَّ حَلْفَةٍ”¹³⁴ ve “جُنَّانٌ مِنْ حَدِيدٍ”¹³⁵ lafızları söz konusu kelimenin “جُنَّان” olması gerektiğini göstermektedir.¹³⁶ Çünkü demirden yapılmış olan ve halkalardan oluşan zırhdır, cübbe değildir.

Süyûtî ve Kâdî İyâz’ın görüşüne karşılık, *Fethu’l-Bârî*’de İbn Hacer, “جُنَّان” lafzının doğru, “جُنَّة” lafzının ise bir tashîf olduğunu belirtmektedir. İbn Hacer’in gerekçesi “جُنَّة”nin aslında “kale” veya “hisar” anlamına gelmesidir. Fakat kelime, “zırh” anlamında da kullanılır. Çünkü zırhın fonksiyonlarından biri sahibini kuvvetlendirmek/“تُجْنُ” içindir. “جُبَّة” kelimesi ise “özel giyim” anlamını taşır. Ancak cübbe kelimesini “zırh” anlamında kullanmakta da bir sıkıntı yoktur.¹³⁷

Aynî ise İbn Kurkûl (v. 569/1174) ve Tîbî (v. 743/1343) gibi birkaç hadis âliminin görüşlerini aktarmaktadır. İbn Kurkûl’a göre “zırh” anlamına gelen “جُنَّان” doğru lafızdır. Nitekim, yukarıda ilk zikredilen hadisteki “لَزَقْتُ كُلَّ حَلْفَةٍ” lafzı, “جُنَّان” kelimesini vurgular. Tîbî de İbn Kurkûl ile aynı kanaattedir. Tîbî’ye göre “zırh” anlamına gelen “جُنَّة” lafzıdır, “جُبَّة” değildir. Aynî, bu görüşleri aktardıktan sonra o da “جُنَّان” lafzının doğru olduğunu belirtmektedir. Hanzale’nin rivâyetini nakledip İbn Kurkûl’un açıklamasını tercih ettiğini ifade eder. Aynî, cübbe kelimesini “zırh” anlamında kullanmakta da bir sıkıntı olmadığı görüşünün mevcudiyetini bilir. Ancak ona göre sıkıntı yine de bir vardır. Çünkü cübbe, zırh gibi korumaz.¹³⁸

¹³³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Müslim, Zekât, 75 ve 77.

¹³⁴ Müslim, Zekât, 75.

¹³⁵ Müslim, Zekât, 77.

¹³⁶ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, VII, 117 ve Kâdî İyâz, *Meşârikü’l-envâr*, III, 549.

¹³⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, V, 95.

¹³⁸ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, VII, 244.

Bu açıklamalara göre âlimler kelimenin doğru okunuşu hakkında iki ayrı görüş beyan etmişlerdir. Bir kısmı “جُبَّتَان” görüşünü, bir kısmı ise “جُنَّتَان” görüşünü benimsemiştir ve her birinin kendi gerekçeleri vardır. Ancak zikredilen bilgileri değerlendirerek söz konusu rivâyette “جُبَّتَان” lafzı yerine “جُنَّتَان” kullanılmasının daha sağlam ve uygun olduğu yönünde bir sonuca ulaşılabılır.

3.4 “أَعْبُدُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“أَعْبُدُ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları iki ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Hadislerin ilki *Sahîh-i Buhârî*’de Zekât bölümünde kırk dokuzuncu bâbta yer almış ve şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالصَّدَقَةِ، فَقِيلَ مَنْعَ ابْنِ جَمِيلٍ، وَخَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ، وَعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَا يَنْقُمُ ابْنُ جَمِيلٍ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ فَقِيرًا، فَأَعْنَاهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ، وَأَمَّا خَالِدٌ: فَإِنَّكُمْ تَطْلُمُونَ خَالِدًا، قَدْ اخْتَبَسَ أَذْرَاعَهُ وَأَعْتَدَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَأَمَّا الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَعَمَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِيهِ عَلَيْهِ صَدَقَةٌ وَمِثْلُهَا مَعَهَا" تَابَعَهُ ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ أَبِيهِ، وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، «هِيَ عَلَيْهِ وَمِثْلُهَا مَعَهَا» وَقَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: حَدَّثْتُ عَنِ الْأَعْرَجِ بِمِثْلِهِ

Ebü'l-Yemân (v. 222/837) → Şuayb (v. 162/779) → Ebü'z-Zinâd (v. 130/748) → A'rec (v. 117/735) isnâdıyla nakledildiğine göre Ebû Hüreyre (v. 58/678) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber zekât verilmesini emredince kendisine, İbn Cemîl, Hâlid b. Velîd ve Abbâs b. Abdülmuttalib’in zekât vermeyi reddettikleri söylendi. Bunun üzerine Peygamber şöyle buyurdu: “İbnu Cemîl zekât vermekten nasıl imtina edebilir ki, o fakir iken Allah ve Rasûlü onu zengin etmiştir. Hâlid ise, siz Hâlid’den (zekât istemekle) ona zulm ediyorsunuz. Hâlid zırhlarını vakfetmiş ve bütün **harp âletleri ve hazırlıklarını** Allah yolunda cihâd için tahsis etmiştir. Abbâs b. Abdülmuttalib ise o, Allah’ın Peygamberinin amcasıdır. Zekât ona bir misli ile vaciptir.”

Bu hadîsi Abdurrahmân b. Ebü’z-Zinâd (v. 174/790), babası Ebu’z-Zinâd’dan rivayet etmekte Şuayb’e mütâbaat etmiştir. İbn İshâk (v. 151/768), Ebu’z-Zinâd’dan rivayetinde, (‘‘صَدَقَةٌ’’ lâfzı zikredilmeksizin) ‘‘هِيَ عَلَيْهِ وَمِثْلُهَا مَعَهَا’’ şeklinde aktarmıştır. İbn Cüreyc (v. 150/767) de: ‘‘Bana A‘rec’ten bunun benzeri (yânı sadaka lâfzı olmaksızın İbn İshâk’ın rivâyeti gibi) nakledildi’’ demiştir.¹³⁹

İkinci rivâyet ise *Sahîh-i Müslim*’de Zekât bölümünde yer almakta ve şöyle aktarılmaktadır:

وَحَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عُمَرَ عَلَى الصَّدَقَةِ، فَقِيلَ: مَنْعَ ابْنِ جُمَيْلٍ، وَخَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ، وَالْعَبَّاسُ عَمَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ «مَا يَنْقِمُ ابْنُ جُمَيْلٍ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ فَقِيرًا فَأَغْنَاهُ اللَّهُ، وَأَمَّا خَالِدٌ فَإِنَّكُمْ تَطْلِمُونَ خَالِدًا، قَدْ اخْتَبَسَ أَذْرَاعَهُ وَأَعْتَادَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَأَمَّا الْعَبَّاسُ فَهِيَ عَلَيَّ، وَمِثْلُهَا مَعَهَا» ثُمَّ قَالَ: «يَا عُمَرُ، أَمَا شَعَرْتَ أَنَّ عَمَّ الرَّجُلِ صِنُّ أَبِيهِ؟»

Züheyr b. Harb (v. 234/849) → Alî b. Hafs (v. 228/843) → Varkâ (v. ?) → Ebü’z-Zinâd (v. 130/748) → A‘rec’in (v. 117/735) naklettiğine göre Ebû Hüreyre (v. 58/678) şöyle demiştir: ‘‘Hz. Peygamber, Hz. Ömer’i zekât toplaması için gönderdi. Fakat İbn Cemil, Hâlid b. Velid ve Hz. Peygamber’in amcası Abbas’ın zekât vermeyi reddettikleri söylendi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘‘İbn Cemil zekât vermekten nasıl imtina edebilir ki? O fakir iken Allah onu zengin kılmıştır. Hâlid ise siz (Hâlid’den zekât istemekle) ona zulm ediyorsunuz. Hâlid, zırhlarını ve tüm **harp âletleri ve hazırlıklarını** Allah yolunda vakfetmiştir. Abbas ise onun zekâtı (müddetinden önce) bir misli ile beraber (verilmiş olup) bendedir.’’ Sonra Hz. Peygamber: ‘‘Ey Ömer! Bilmez misin amca baba gibidir’’ buyurdu.’’¹⁴⁰

Her iki isnâd Ebü’z-Zinâd’da birleşmektedir. Fakat hadislerin metinlerinde lafız farklılığı olduğu görülmektedir. Buhârî rivâyetinde ‘‘أَعْنَدَهُ’’ lafzı yer alırken Müslim rivâyetinde

¹³⁹ Buhârî, Zekât, 49.

¹⁴⁰ Müslim, Zekât, 11.

ise “أَعْتَدَهُ” lafzı bulunmaktadır.

Süyûtî, bu rivâyet hakkında *el-Mu‘arreb mine’l-kelâmi’l-a‘cemî ‘ala hurûfî’l-mu‘cem*¹⁴¹ adlı eserden bilgi alıp müellifi Cevâlikî’nin (v. 540/1145) sözlerini aktarmıştır. Cevâlikî’ye göre hadis, “أَعْتَدَهُ” lafzının yerine “أَعْبَدَهُ” ile nakledilmelidir. Çünkü “أَعْبَدَهُ” lafzı sahihtir. Cevâlikî’nin fikrinin yanı sıra Süyûtî, hadis hâfızı ve kıraat âlimi Dârekutnî’nin (v. 385/995) ve İbnü’l-Esir’in sözlerini de nakleder.

Dârekutnî, Ahmed b. Hanbel’den naklen Alî b. Hafs’ın (v. 228/843) sözlerini aktarır. Alî b. Hafs’a göre söz konusu hadis “أَعْتَدَهُ” lafzıyla rivâyet edilmiştir. Bu lafzın tashîf olduğunu ve doğru kelimenin “أَعْبَدَهُ” ile “أَعْبَدَهُ” olduğunu söylemiştir.¹⁴² Askerî de, *Tashîfâtü’l-muhaddisîn* adlı eserinde söz konusu rivâyetten bahsetmektedir. Askerî, Alî b. Hafs ile aynı kanaattedir. Askerî, “أَعْتَدَهُ” lafzının yanlış ve tashîf olduğunu, doğrusunun ise “أَعْبَدَهُ” lafzı olması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁴³ Ancak hadis hâfızı Mizzî’nin (v. 742/1341), *Tehzîbü’l-Kemâl* adlı eserinde Hanbel b. İshâk → Ahmed b. Hanbel isnâdıyla naklettiğine göre Alî b. Hafs, söz konusu rivâyetin “أَعْتَدَهُ” lafzından bahsetmeksizin “أَعْبَدَهُ” ile aktarıldığını kaydetmiştir.¹⁴⁴

Sahîh-i Buhârî’nin II. Abdülhamit baskındaki dipnota göre Ebû Zer nüshasının dışında diğer nüshalarda “أَعْتَدَهُ” lafzı yer almaktadır. Ebû Zer nüshasında ise rivâyet “أَعْبَدَهُ” lafzı ile aktarılmıştır.¹⁴⁵

Kâdî İyâz’a göre ise en meşhur “عَبَدَ” lafzının cem şekli olan “أَعْبَدَهُ” lafzıdır ancak

¹⁴¹ Başka dilden alınmış Arapça kelimeleri ve Kur’ân ile hadislerde, ayrıca şiir ve çeşitli yerlerde kullanılan Arapçalaşmış kelimeleri ihtiva eden eserdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Muharrem Çelebi, “Mevhûb b. Ahmed Cevâlikî”, *DİA*, VII, 438-439.

¹⁴² Süyûtî, *et-Tatrîf fi’t-tashîf*, s. 61-62.

¹⁴³ Askerî, *Tashîfâtü’l-muhaddisîn*, I, 138.

¹⁴⁴ Mizzî, Ebü’l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzîbü’l-Kemal fi esmai’r-ricâl*, (thk. Beşşar Avvad Ma’ruf), Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1992, XX, 410-411.

¹⁴⁵ Buhârî, *Sahîhü’l-Buhârî*, Bulak: el-Matbaatü’l-kübra’l-emiriyye, 1314, II, 122.

Mustemlî ve Hamevî nüshalarında ise “عَتَدَ” lafzının cem şekli olan “أَعْتَدَهُ” yer almaktadır. “أَعْتَدَهُ” lafzının çoğul şekli olduğunu ve “birinin harp için hazırladığı silahlar ve binek hayvanları”, “özel at” ve “sağlam, hızlı sürme ve hızlı hareket eden at” anlamlarına geldiğini söylemektedir. Bazıları tarafından “أَعْتَدَهُ” lafzı sahih olarak kabul edilmiş ve tercih edilmiştir. Fakat bazı rivâyetlerinde “اِحتَبَسَ رَقِيقَهُ وَدَوَابَهُ” ifadesi yer almaktadır. Bu rivâyet, “أَعْتَدَهُ” rivâyetini kuvvelendirmiştir. Kâdî İyâz, *Sahîh-i Müslim*’de rivâyetin “أَعْتَدَهُ” kelimesi ile yer aldığını ifade eder.¹⁴⁶ “أَعْتَدَ” kelimesinin “birinin mal, silah ve diğerlerinden hazırladığı harp âletleri” anlamında olduğunu kaydeder.¹⁴⁷

En-Nihâye’de İbnü’l-Esîr, “أَعْتَدَ” kelimesinin “عَتَدَ” kelimesinin cem-i killesi (üç-on arası sayıdaki çoğul) olduğunu ve “silahlar, binek hayvanları ve harp âletleri” manası taşıdığını söyler. Rivâyetin bazen “أَعْتَدَهُ” lafzıyla nakledildiğini tespit eder. İbnü’l-Esîr de “أَعْتَدَهُ” lafzının “عَتَدَ” kelimesinin diğer cem şekli olduğunu zikretmektedir.¹⁴⁸

Fethu’l-Bârî’de İbn Hacer, lafız ile ilgili Kâdî İyâz’a atıfta bulunmakta ve anlamı ile ilgili aynı bilgi vermektedir. Ancak İbn Hacer’in ulaştığı sonuç olan “أَعْتَدَهُ” en meşhur lafızdır.¹⁴⁹ Bu görüş, Kâdî İyâz’ın görüşünün tersidir.

Umdetü’l-kârî’de Aynî, İbn Hacer ile aynı bilgi vermiş olsa bile rivâyeti “أَعْتَدَهُ” lafzıyla aktarmıştır.¹⁵⁰ Fakat *Şerhu Sünen-i Ebû Dâvud*’da “أَعْتَدَ” ve “أَعْتَدَ” lafzının “عَتَدَ” kelimesinin cem’i olduğunu söyler. Yine de Aynî, hadis hâfızı Münzirî’nin (v. 656/1258) sözlerini aktarır. Münzirî’ye göre “عَتَدَ” ve “عَتَدَ” iki ayrı kelimedir. “عَتَدَ” kelimesinin çoğulu “أَعْتَدَ” olup “özel at”, “sürmeye hazırlanmış at” ve “hızlı hareket eden at” anlamlarına gelir. Bazı âlimler, bu kelimeyi ve anlamını sahih olarak kabul etmiş ve tercih etmişlerdir. Münzirî, “أَعْتَدَ” kelimesini “atlar” olarak anlamlandırmıştır. Çünkü (Allah yolunda) at beslemenin delili

¹⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Müslim, Zekât, 11.

¹⁴⁷ Kâdî İyâz, *Meşârikü’l-envâr*, II, 411.

¹⁴⁸ Süyûtî, *et-Tatrîf fi’t-tashîf*, s. 62 ve İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, s. 778.

¹⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, V, 148.

¹⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Aynî, *Umdetü’l-kârî*, VII, 301.

vardır. “عَتَاد” ise “birinin cihâd için hazırladığı silahlar, âletler, binek hayvanları” anlamına gelir. (Allah yolunda) zırh, kılıç ve deve hazırlamak yönünde delil bulunmaktadır. Münzirî, söz konusu rivâyetin “أَعْتَادَهُ”, “أَعْبَدَهُ” hatta “عَقَّارُهُ” (gayrimenkul) lafızları ile nakledildiğini de tespit etmiştir.¹⁵¹

Her ne kadar “أَعْتَادَهُ” ve “أَعْبَدَهُ” lafızları bazı âlimler tarafından tashîf sayılmış olsa da kelimelerin manası aynıdır ve sadece vezin farklılıklarının yansıması olarak düşünölmelidir. Bu farklılıklar mana yolu ile rivâyet sebebiyle gerçekleşmiş olabilir.

“أَعْبَدَهُ” lafzı ise biraz tartışmalıdır ve tercihe şayan değildir. Çünkü Allah yolunda köle yetiştirmek ve donatmak yoktu.¹⁵² Fakat Kâdî İyâz’a göre ise Araplar Kâbe’ye hizmet etsin diye köle yetiştirirlerdi.¹⁵³ Bu nedenle Allah yolunda köle hazırlamanın da mümkün olduğu düşünölr. Bu açıklamadan hareketle “أَعْبَدَهُ” lafzı ile “عَقَّارُهُ” lafzı gibi hususî bir anlam (hazırlıklarından biri) kastedilmiş olduğu anlaşılır. Umumî anlamda kullanılan ise bütün hazırlıklarını ifade eden “أَعْتَادَهُ” ve “أَعْبَدَهُ” lafızlarıdır.

3.5 “الْحَقِّ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“الْحَقِّ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları beş ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Üçü *Sahîh-i Buhârî*’de Tıbb, Edeb ve Tevhîd bölümlerinde; ikisi *Sahîh-i Müslim*’de Selâm bölümünde yer almaktadır. Hadislerin ilki *Sahîh-i Buhârî*’de Tıbb bölümünde kırk altıncı bâbta olup şöyle nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ، أَحْبَبَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عُرْوَةَ

¹⁵¹ Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebû Dâvud*, (thk. Ebû’l-Münzir Hâlid b. İbrâhîm el-Mısırî), Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 1999, VI, 352-353.

¹⁵² Emir es-San’ani, Ebû İbrâhim İzzeddin Muhammed b. İsmâîl, *el-Udde hâşiye ala İhkâmî'l-ahkâm*, Kahire: Mektebetü’s-selefiyye, 1988, III, 301.

¹⁵³ Emir es-San’ani, *a.g.e.*, III, 301. (Naşirin dipnotu)

بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عَائِشَةَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: سَأَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ نَاسٌ عَنِ الْكُفَّانِ، فَقَالَ: «لَيْسَ بِشَيْءٍ» فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنْهُمْ يُحَدِّثُونَا أَحْيَانًا بِشَيْءٍ فَيَكُونُ حَقًّا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تِلْكَ الْكَلِمَةُ مِنَ الْحَقِّ، يَخْطُفُهَا مِنَ الْجَنِّيِّ، فَيَقْرُئُهَا فِي أُذُنٍ وَلِيِّهِ، فَيَخْلُطُونَ مَعَهَا مِائَةً كَذِبَةٍ» قَالَ عَلِيٌّ: قَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ: مُرْسَلٌ: «الْكَلِمَةُ مِنَ الْحَقِّ» ثُمَّ بَلَغَنِي أَنَّهُ أَسْنَدَهُ بَعْدَهُ

Alî b. Abdullah (v. 234/848-49) → Hişâm b. Yûsuf (v. 197/812) → Ma'mer (v. 153/770) → Zührî (v. 124/742) → Yahyâ b. Urve b. Zübeyr (v. ?) isnâdıyla Urve b. Zübeyr'in (v. 94/712) naklettiğine göre Hz. Âişe (v. 58/678) şöyle demiştir: “Birtakım insanlar Hz. Peygamber’e kâhinler hakkında sordular. Hz. Peygamber: “Onlar hiçbir şey değildir!” buyurdu. Oradakiler: “Ey Allah’ın Rasûlü! Bazen onların söyledikleri gerçekleşiyor” dediler. Hz. Peygamber de: “Aslında **hakikatten bir parça olan** bu sözü bir cinden işitmiştir,¹⁵⁴ cin o kelimeyi kulak hırsızlığı yapıp sür’atle kapar ve akabinde kendi dostu kâhinin kulakları içine fısıldar. Onlar da bu söze yüz tane yalan karıştırırlar” buyurdu.”

Alî dedi ki: “Abdürrezzâk (v. 211/826-27), hadisin “الكلمة من الحق” kısmının mürsel olduğunu söyledi. Ancak daha sonra bu kısmı Hz. Âişe’yi de isnâda ekleyerek müsned olarak naklettiğini duydum.”¹⁵⁵

İkinci hadis *Sahîh-i Buhârî*’de Edeb bölümünde yüz on yedinci bâbta yer alıp şu şekilde aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ عُرْوَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ عُرْوَةَ، يَقُولُ: قَالَتْ عَائِشَةُ: سَأَلَ أَنَسُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ الْكُفَّانِ، فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَيْسُوا بِشَيْءٍ» قَالُوا: يَا

¹⁵⁴ İbn Hacer’in tespit ettiği rivâyet “يَخْطُفُهَا الْجَنِّيُّ” lafzı ile nakledilmiştir. Ancak Serahsî (v. 381/991) rivâyetinde yer alan lafzı şudur: “يَخْطُفُهَا مِنَ الْجَنِّيِّ”. Bu sebeple lafız, önce zikredilen lafıza göre “cin, başka cinden kelimeyi işitmiştir”, sonra zikredilen lafıza göre ise “kâhin, cinden kelimeyi işitmiştir” şeklinde anlaşılır. Yine de Hattâbî, Hz. Peygamber’in sözünü şöyle açıklar: “Kâhinin sözlerinin doğru olmasının sebebi cinin, meleklerden haber kapıp kâhine nakletmesidir.” (Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî, Bed’ül-halk, 11 ve İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XVII, 588-589.) Bu sebeple bazen hadisin metninde yer almamasına rağmen tercümesinde bu bilginin de eklenmiş olduğunu görmekteyiz.

¹⁵⁵ Buhârî, Tıbb, 46.

رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّهُمْ يُحَدِّثُونَ أَحْيَانًا بِالشَّيْءِ يَكُونُ حَقًّا؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تِلْكَ الْكَلِمَةُ مِنَ الْحَقِّ، يَخْطُفُهَا الْجَبِّيُّ، فَيَقْرُؤُهَا فِي أُذُنٍ وَلَيْتَهُ قَرَّ الدَّجَاجَةِ، فَيَخْلِطُونَ فِيهَا أَكْثَرَ مِنْ مِائَةِ كَذْبَةٍ»

Muhammed b. Selâm (v. 227/841) → Mahled b. Yezîd (v. 193/808) → İbn Cüreyc (v. 150/767) → İbn Şihâb (v. 124/742) isnâdıyla nakledildiğine göre Yahya b. Urve (v. ?), Urve'yi (v. 94/712) şöyle derken işitmiştir: “Hz. Âişe (v. 58/678) şunu demiştir: “Birtakım insanlar Hz. Peygamber’e kâhinleri sordular. Hz. Peygamber, bu soranlara: “*Onlar(in sözleri) hiçbirşey değildir*” buyurdu. Onlar: “Ey Allah’ın Rasûlü! Bazen söyledikleri şey doğru çıkıyor.” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Hakikatten bir parça olan bu sözün cin kapar da, kelimeyi tavuğun bağırıp çağırması gibi kendi dostu kâhinin kulakları içine yüksek sesle söyler, kâhinler de o doğru kelimeye yüzden fazla yalan karıştırırlar*” buyurdu.”¹⁵⁶

Üçüncü hadis ise *Sahîh-i Buhârî*’de Tevhîd bölümünde elli yedinci bâbta olup şu şekildedir:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَزْمٍ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، ح وَحَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَنبَسَةُ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ، قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: سَأَلَ أَنَسُ بْنُ النَّبِيِّ ﷺ عَنِ الْكُفَّانِ، فَقَالَ: «إِنَّهُمْ لَيَسُوا بِشَيْءٍ»، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّهُمْ يُحَدِّثُونَ بِالشَّيْءِ يَكُونُ حَقًّا، قَالَ: فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تِلْكَ الْكَلِمَةُ مِنَ الْحَقِّ يَخْطُفُهَا الْجَبِّيُّ، فَيَقْرُؤُهَا فِي أُذُنٍ وَلَيْتَهُ كَقَرَقَرَةِ الدَّجَاجَةِ، فَيَخْلِطُونَ فِيهَا أَكْثَرَ مِنْ مِائَةِ كَذْبَةٍ»

Alî (v. 234/848-49) → Hişâm (v. 197/812) → Ma’mer (v. 153/770) → Zührî (v. 124/742) ayrıca Ahmed b. Sâlih (v. 248/862) → Anbese (v. 198/813) → Yûnus (v. 159/776) → İbn Şihâb (v. 124/742) → Yahyâ b. Urve b. Zübeyr (v. ?) isnâdlarıyla Urve b. Zübeyr (v. 94/712) söylediği nakledilmiştir: “Hz. Âişe (v. 58/678) şöyle demiştir: “Birtakım insanlar Hz. Peygamber’e kâhinleri sordular. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Kâhinler(in sözleri) hiçbirşey değildir!*” buyurdu. Onlar: “Ey Rasûlullah! Bazen kâhinlerin söyledikleri şey doğru

¹⁵⁶ Buhârî, Edeb, 117.

çıkıyor” dediler.” Râvî dedi ki: “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Aslında hakikatten bir parça olan* bu sözü cin kapıp sonra dostu kâhinin kulağı içine, tavuğun tekrar tekrar seslenmesi gibi tekrar tekrar söyler, kâhinler de o söze yüzden fazla yalan karıştırırlar.”¹⁵⁷

Dördüncü hadis *Sahîh-i Müslim*’de Selam bölümünde yer alıp şöyle nakledilmiştir:

وَحَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْكُفَّانَ كَانُوا يُحَدِّثُونَنَا بِالشَّيْءِ فَنَجِدُهُ حَقًّا قَالَ: «تِلْكَ الْكَلِمَةُ الْحَقُّ، يَخْطُفُهَا الْجِنُّ فَيَقْرَأُونَهَا فِي أُذُنِ وَلِيِّهِ، وَيَزِيدُ فِيهَا مِائَةَ كَذِبَةٍ»

Abd b. Humeyd (v. 249/863-64) → Abdürrezzâk (v. 211/826-827) → Ma‘mer (v. 153/770) → Zührî (v. 124/742) → Yahyâ b. Urve b. Zübeyr (v. ?) isnâdıyla babasının (Urve’nın) (v. 94/713) naklettiğine göre Hz. Âişe (v. 58/678) şöyle demiştir: “Ben: “Yâ Resûlüllah, kâhinlerin söyledikleri gerçekleştiğini görüyoruz” diye sordum. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Aslında hakikatten bir parça olan* bu sözü cin (başka bir cinden) işitir, kendi dostu kâhinin kulağına fısıldar. O (kâhin) da bu söze yüz tane yalan ekler” buyurdu.”¹⁵⁸

Beşinci hadis de aynı bölümde, fakat “الحَقُّ” lafzı yerine, “الْجِنُّ” lafzıyla şu şekilde rivâyet edilmiştir:

حَدَّثَنِي سَلَمَةُ بْنُ شَبِيبٍ، حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَغْيَنَ، حَدَّثَنَا مَعْقِلٌ وَهُوَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ عُرْوَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ عُرْوَةَ، يَقُولُ: قَالَتْ عَائِشَةُ: سَأَلَ أَنَسُ بْنُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ الْكُفَّانِ؟ فَقَالَ هُمُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَيْسُوا بِشَيْءٍ» قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنَّهُمْ يُحَدِّثُونَ أَحْيَانًا الشَّيْءَ يَكُونُ حَقًّا، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «تِلْكَ الْكَلِمَةُ مِنَ الْجِنِّ يَخْطُفُهَا الْجِنُّ، فَيَقْرَأُونَهَا فِي أُذُنِ وَلِيِّهِ قَرَّ الدَّجَاجَةِ، فَيَخْلُطُونَ فِيهَا أَكْثَرَ مِنْ مِائَةِ كَذِبَةٍ»

Seleme b. Şebîb (v. 247/861) → Hasen b. A‘yan (v. 210/825) → Ma‘kil b.

¹⁵⁷ Buhârî, Tevhîd, 57.

¹⁵⁸ Müslim, Selâm, 122.

Ubeydullah (v. 166/782) → Zührî (v. 124/742) isnâdıyla nakledildiğine göre Yahya b. Urve (v. ?), Urve'yi (v. 94/712) şöyle derken işitmiştir: “Hz. Âişe (v. 58/678) şunu demiştir: “Birtakım insanlar Hz. Peygamber’e kâhinleri sordular. Hz. Peygamber, bu soranlara: “Onların (sözlerinin) hiçbir değeri yoktur” buyurdu. Onlar: “Ey Allah’ın Rasûlü! Bazen söyledikleri şeyler doğru çıkıyor.” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Bu sözler cindendir. Cin (başka bir cinden) işitir de, kelimeyi tavuğun bağırıp çağırması gibi kendi dostu kâhinin kulakları içine yüksek sesle söyler, kâhinler o kelimeye yüzden fazla yalan karıştırırlar*” buyurdu.”¹⁵⁹

Süyûtî, bu rivâyetler hakkında Kâdî İyâz’dan naklen rivâyetlerin bazen “الْحَقَّ” bazen “الْحَقِّ” lafzı ile aktarıldığını söylemektedir.¹⁶⁰ Kâdî İyâz *Meşârikü’l-envâr* adlı eserinde ise, *Sahîh-i Müslim*’in Uzrî ve Semerkandî nüshalarında rivâyetin “الْحَقَّ” lafzıyla fakat Siczî nüshasında “الْحَقِّ” lafzı ile yer aldığını kaydeder. Kâdî İyâz’a göre sağlam olan “الْحَقَّ” lafzıdır.¹⁶¹

İbn Hacer ise bu lafızla ilgili fazla bilgi vermemekte, *Sahîh-i Buhârî* nüshalarında rivâyetlerin “الْحَقَّ” lafzı ile aktarıldığını ifade etmektedir. “الْحَقَّ” kelimesi ile “duyulan sözler aslında hakikattir/doğrudur” manası kastedilmiştir. Ancak *Sahîh-i Müslim*’de rivâyet “الْحَقَّ” lafzıyla yer almaktadır. Nevevî, kendi bölgesinde bulunan tüm *Sahîh-i Müslim* nüshalarında rivâyetin “الْحَقَّ” lafzı ile nakledildiğini tespit etmekte ve bu lafzın “cinden işitilen söz” veya “cinden nakledilen doğru söz” anlamına geldiğini söylemektedir. İbn Hacer, bunlardan ikinci anlamı tercih etmiştir. Çünkü bu anlam, *Sahîh-i Buhârî*’deki rivâyetlere uygundur.¹⁶²

Bu açıklamalara göre çoğu âlimin “الْحَقَّ” lafzını sağlam olarak kabul ettiği söylenebilir. Bu sebeple “الْحَقَّ” lafzının bir tashîf olduğu düşünülmemelidir. Bu durumda

¹⁵⁹ Müslim, Selâm, 123.

¹⁶⁰ Süyûtî, *et-Tatrîf fi’t-tashîf*, s. 67.

¹⁶¹ Kâdî İyâz, *Meşârikü’l-envâr*, I, 433.

¹⁶² İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XVII, 586. Ayrıca bkz: Müslim, Selâm, 123 ve Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XIV, 237.

Buhârî'nin rivâyetleri Süyûtî ve Kâdî İyaz'ın tercihleriyle örtüşmektedir. Fakat *Sahîh-i Müslim*'de bir yerde bulunan “الْجَنِّ” lafzı da tashîf sayılmamalıdır. Çünkü bu hususta Süyûtî, Kâdî İyaz ve diğer âlimler “الْجَنِّ” lafzının bir tashîf olduğunu kesin bir şekilde ifade etmemişlerdir. Dolayısıyla “الْجَنِّ” lafzının sadece başka vecih olduğu yönünde bir sonuca ulaşılabilir.

3.6 “الدَّجَاجَةُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“الدَّجَاجَةُ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları üç ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadisler, *Sahîh-i Buhârî*'de Edeb bölümünde yüz on yedinci bâbta, Tevhîd bölümünde elli yedinci bâbta ve *Sahîh-i Müslim*'de Selâm bölümünde yer almaktadır. Hadisler yukarıda ele aldığımız “الْحَقِّ” konusunda aktarılmıştı. Bu nedenle burada sadece konumuzla doğrudan ilgili kısmı nakledilecektir. İlk hadisin ilgili kısmı şu şekildedir:

«تِلْكَ الْكَلِمَةُ مِنَ الْحَقِّ، يَخْطُفُهَا الْجِنِّيُّ، فَيَقْرُؤُهَا فِي أُذُنِ وَلِيِّهِ قَرَّ الدَّجَاجَةِ، فَيَخْلِطُونَ فِيهَا أَكْثَرَ مِنْ مِائَةِ كَذِبَةٍ»

“Hakikatten bir parça olan bu sözü cin kapar da, kelimeyi **tavuğun** bağırıp çağırması gibi kendi dostu kâhinin kulakları içine yüksek sesle söyler, kâhinler o doğru kelimeye yüzden fazla yalan karıştırırlar.”¹⁶³

İkinci hadisin ilgili kısmı ise şöyledir:

«تِلْكَ الْكَلِمَةُ مِنَ الْحَقِّ يَخْطُفُهَا الْجِنِّيُّ، فَيَقْرُؤُهَا فِي أُذُنِ وَلِيِّهِ كَقَرْقَرَةِ الدَّجَاجَةِ، فَيَخْلِطُونَ فِيهِ أَكْثَرَ مِنْ مِائَةِ كَذِبَةٍ»

“Hakikatten bir parça olan bu sözü cin kapıp sonra dostu kâhinin kulağı içine, **tavuğun** tekrar tekrar seslenmesi gibi tekrar tekrar söyler, kâhinler de o söze yüzden fazla

¹⁶³ Buhârî, Edeb, 117.

yalan karıştırırlar.”¹⁶⁴

Sahîh-i Müslim’de olan üçüncü hadisin ilgili kısmı ise şu şekildedir:

«تِلْكَ الْكَلِمَةُ مِنَ الْجِنِّ يَخْطُفُهَا الْجِنِّي، فَيَقْرُؤُهَا فِي أُذُنِ وَلِيِّهِ قَرَّ الدَّجَاجَةِ، فَيَحْلِطُونَ فِيهَا أَكْثَرَ مِنْ مِائَةِ كَذِبَةٍ»

“Bu sözü cindendir. Cin (başka bir cinden) işitir de, kelimeyi **tavuşun** bağırap çağırması gibi kendi dostu kâhinin kulakları içine yüksek sesle söyler, kâhinler o kelimeye yüzden fazla yalan karıştırırlar.”¹⁶⁵

Süyûtî, bu rivâyetler ile ilgili Hattâbî (v. 388/998) ve Kâdî İyâz’ın görüşlerini aktarır. Hattâbî, rivâyetlerin bazen “tavuk” anlamına gelen “الدَّجَاجَةِ”, bazen “şişe” manasını taşıyan “الرُّجَاجَةِ” şeklinde nakledildiğini kaydetmektedir. Fakat *Sahîh-i Buhârî*’de “كَمَا تُقَرَّرُ الْقَارُورَةُ” lafzı yer alan bir rivâyet daha vardır ve bu lafız, söz konusu rivâyetlerin de “الرُّجَاجَةِ” ile nakledilmiş olabileceğini gösterir. “كَمَا تُقَرَّرُ الْقَارُورَةُ” lafzının yer aldığı rivâyet şu şekildedir:

قَالَ: وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ، أَنَّ أَبَا الْأَسْوَدِ أَخْبَرَهُ، عَنْ غُرَّةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْمَلَائِكَةُ تَتَحَدَّثُ فِي الْعَنَانِ - وَالْعَنَانُ: الْعَمَامُ -، بِالْأَمْرِ يَكُونُ فِي الْأَرْضِ، فَتَسْمَعُ الشَّيَاطِينُ الْكَلِمَةَ، فَتَقْرُؤُهَا فِي أُذُنِ الْكَاهِنِ كَمَا تُقَرَّرُ الْقَارُورَةُ، فَيَزِيدُونَ مَعَهَا مِائَةَ كَذِبَةٍ"

Buhârî dedi ki: “Leys ibn Sa‘d (v. 175/791) → Hâlid ibn Yezîd (v. ?) → Saîd b. Ebû Hilâl (v. 149/766) → Ebû’l-Esved (v. 131/748) → Urve (v. 94/712) isnâdıyla nakledildiğine göre Hz. Âişe (v. 58/678) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Melekler el-‘Anân (bulutlar) içinde Arz’da olacak işi konuşurken şeytânlar konuştukları sözü işitir de akabinde **sûrahinin** boşaltılması gibi kâhin kulağının içine o sözü boşaltırlar. Kâhinler de o söze yüz tane yalan katarlar.”¹⁶⁶

¹⁶⁴ Buhârî, Tevhîd, 57.

¹⁶⁵ Müslim, Selâm, 123.

¹⁶⁶ Buhârî, Bed’ül-halk, 11.

Sahîh-i Buhârî’nin II. Abdülhamit baskısındaki dipnota göre Tevhîd bölümünde yer alan “الدَّجَاجَة” kelimesi, Ebû Zer ve İbn Asâkir nüshalarında “الرُّجَاجَة” şeklinde nakledilmiştir.¹⁶⁷

Sahîh-i Müslim’de sadece “الدَّجَاجَة” lafzının yer aldığı tek rivâyet vardır.¹⁶⁸ *Sahîh-i Buhârî*’deki rivâyetlerde ise lafız farklılıkları vardır. Bu farklılıklar hakkında Kâdî İyâz, Dârekutnî’nin “الرُّجَاجَة” kelimesini tashîf saydığını söylemektedir ve Dârekutnî’ye göre kelimenin doğrusu “الدَّجَاجَة”dır. Fakat Kâdî İyâz’a göre ise Bed’ül-halk bölümünde yer alan hadisteki “الْقَارُورَة” lafzı “الرُّجَاجَة” rivâyetini tashih etmiştir.¹⁶⁹

İbn Hacer; Dârekutnî, Hattâbî, Kâbisî (v. 403/1012), Tûribîştî (v. 661/1263) ve Tîbî gibi birçok hadis ve dil âlimin görüşlerini aktararak “الدَّجَاجَة” kelimesi ile ilgili tartışmalar hakkında yeterince bilgi verir. İbn Hacer, Dârekutnî’nin görüşünü belirttikten sonra Kâdî İyâz ile aynı görüşü benimser. Çünkü şârihler, Bed’ül-halk bölümünde bulunan rivâyetteki “كَمَا تُقَرُّ” (الرُّجَاجَة) lafzını “bir şeye çarptığında veya içerine bir şey koyulduğunda şişenin (الرُّجَاجَة) çıkardığı ses gibidir” şeklinde şerhetmiştir.¹⁷⁰

İbn Hacer’in aktardığına göre Hattâbî, tashîf olan kelimeyi belirtmeksizin söz konusu lafzının anlamına odaklanmıştır. “الدَّجَاجَة”, ilk zikredilen hadiste “قَرَّ” ile, ikinci zikredilen hadiste ise “يُقَرِّقُ” fiiliyle nakledilmiştir. Hattâbî’ye göre “قَرَّ” fiili tavuğun seslenmesi anlamındadır. “يُقَرِّقُ” fiili ise “قَرَّ” kökünden gelmiş ve “tavuğun tekrar tekrar seslenmesi” anlamında kullanılmıştır. “Tekrar tekrar seslenmesi”, “horoz ötünce dişi tavuğun duyup da gıdaklaması” anlamına gelmiştir. Bu ifade bir metafordur, adeta cin ve şeytan haberi kapmada beraber çalışmış ve sanki horoz ve dişi tavuğun tekrar tekrar seslenmesi gibi onlar da kâhine tekrar tekrar söylemişlerdir.

¹⁶⁷ Buhârî, *Sahîhü’l-Buhârî*, Bulak: el-Matbaatü’l-kübra’l-emiriyye, 1314, IX, 161.

¹⁶⁸ Müslim, Selâm, 123.

¹⁶⁹ Süyûtî, *et-Tatrîf fi’t-tashîf*, s. 68.

¹⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XVII, 588-590.

“الرُّجَاجَةُ” kelimesinin kullanımı ile ilgili ise Hattâbî, cinin haberi nakletmesini şişenin içeriği başka bir kaba dökülürken şişe ağzının kap ağzına çarptığında işitilen yankıya benzetmektedir. Kâbisî ise cinin haberi nakletmesinin bir şişenin hareketi veya yüksek yerlerde işitilmiş yankı gibi olduğunu söylemektedir.

Mesâbîhu's-sünne adlı eserin şârihi Tûribişî'ye göre “الرُّجَاجَةُ” lafzının bir tashîf olduğu söylenmemelidir. Hatta bu lafız daha sağlamdır. Çünkü manası “كَمَا تُقَرُّ الْقَارُورَةُ” lafzıyla örtüşmektedir. Üstelik “قَرَّ” fiilinin “الْقَارُورَةُ” kelimesiyle kullanılması yaygındır. “الدَّجَاجَةُ” ile kullanımı ise meşhur değildir. Dolayısıyla Tûribişî, “الدَّجَاجَةُ” lafzının bir tashîf olduğunu veya râvinin yanlış işittiğini iddia etmiştir.

Tîbî, hem “الدَّجَاجَةُ” hem de “الرُّجَاجَةُ” lafızlarının birer teşbih olup ikisinin de sahih olduğunu ifade etmektedir. Fakat söz konusu hadis metninde bundan başka bir mecaz daha bulunmaktadır. Bu mecaz ise “يَخْطُفُهَا” lafzındadır. Bu lafzın gerçek anlamı “haberi kapmak”tır, mecazî anlamı ise “habere kulak misafiri olmak”tır. Cinin habere kulak misafiri olması, kuşun bir şeyi kapmasına kıyaslanmıştır. Kur'an-i Kerim'de geçen “فَتَخْطِفُهُ الطَّيْرُ” ayetinden¹⁷¹ hareketle “اختطف” (kapmak) kuşun faaliyeti anlaşılır. Bu açıklamaya göre Tîbî, her iki kelimeyi sahih kabul etse bile rivâyetin “الرُّجَاجَةُ” ile nakledilmesinden “الدَّجَاجَةُ” ile aktarılmasını daha uygun görmektedir.

Bu görüşleri belirttikten sonra İbn Hacer, Tîbî'nin görüşünün Dârekutnî'nin düşüncesini güçlendirmiş olduğunu söylemektedir. Ancak İbn Hacer, Dârekutnî ile aynı fikirde değildir. Çünkü “الرُّجَاجَةُ” lafzını sahih kabul eden ve tercih eden âlimlerin sayısı da az değildir.¹⁷² Bu durumda İbn Hacer'in her iki lafzı da kabul ettiği anlaşılabilir.

Her iki lafız doğru kabul edildiği için kesin ve net bir dille tashîfe hükmetmek pek kolay görünmemektedir. Ayrıca Süyûtî, bu konuyu ortaya koyarken tashîf olan kelimeyi açıkça zikretmemiştir, sadece rivâyetlerin vecihlerini göstermiştir.

¹⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: el-Hacc, 22/31.

¹⁷² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XVII, 588-590.

İKİNCİ BÖLÜM

***SAHÎH-İ BUHÂRÎ*DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER**

Bu bölüm, Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdullâh b. Saîd el-Askerî'nin (v. 382/992) *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*'i, Ebû Süleymân Hamd el-Hattâbî'nin (v. 388/998) *Islâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye*'si ve Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *et-Tatrîf fi't-tashîf*indeki açıklamalara dayanarak musahhaf oldukları iddia edilen ve *Sahîh-i Buhârî*'de tek başına bulunan hadislerle ilgili açıklamalar içermektedir. Hadislerin açıklamaları, bulunduğu kitaplara göre üç alt bölüm halinde toplanmıştır.

Hadislerdeki tashîfin anlama etki edip etmediği ve hangi nüshada yer aldığı gibi söz konusu hadisleri daha iyi anlayabilmek ve zikredilen âlimlerin tashîf iddialarını daha doğru değerlendirebilmek için onların görüşleri yanı sıra *Sahîh-i Buhârî* üzerine yazılmış en meşhur şerhlerden biri olan *Fethu'l-Bârî* başta olmak üzere muhtelif şerhlerden yararlanılarak ilgili değerlendirmelere de yer verilmektedir.

1. TASHÎFÂTÜ'L-MUHADDİSÎN'DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER

Tashîfâtü'l-muhaddisîn'de Askerî tarafından musahhaf olduğu iddia edilen aynı zamanda *Sahîh-i Buhârî*'de mervî üç hadis bulunmaktadır. Bu üç hadisteki tashîf; biri لَمْ يَرَح (lam yarih), diğeri غَايَةً (gâye) olmak üzere iki ayrı kelimedede karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu hadislerin her biri musahhaf kelimelere göre sınıflandırılarak anlatılacaktır.

1.1 “لَمْ يَرَح” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“لَمْ يَرَح” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları iki ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadislerin ilki *Sahîh-i Buhârî*'de Cizye bölümünde beşinci bâbta yer almaktadır. Rivâyet şöyle aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا مُجَاهِدٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ

عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ قَتَلَ مُعَاهِدًا لَمْ يَرِحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ، وَإِنَّ رِيحَهَا تُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ عَامًا»

Kays b. Hafs (v. 227/841-42) → Abdülvâhid (b. Zeyd) (v. 177/793) → Hasen b. Amr (v. 142/759) → Mücâhid (b. Cebr) (v. 103/721) isnâdıyla Abdullah b. Amr'ın (v. 65/684-85) şöyle dediği nakledilmiştir: “Hz. Peygamber: “*Herhangi bir kişi kendisiyle barış anlaşması yapılmış bir gayr-i müslimi öldürürse cennet kokusu kırk yıllık mesafeden duyulup hissedilir olduğu hâlde o öldüren kişi cennet kokusunu **koklayamaz***” buyurmuştur.”¹⁷³

İkinci rivâyet de aynı isnâdla gelmektedir. Ancak rivâyet *Sahîh-i Buhârî*'de Diyât bölümünde otuzuncu bâtta yer almaktadır. Rivâyet şöyle nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، حَدَّثَنَا مُجَاهِدٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ،

قَالَ: «مَنْ قَتَلَ نَفْسًا مُعَاهِدًا لَمْ يَرِحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ، وَإِنَّ رِيحَهَا لَيُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ عَامًا»

Kays b. Hafs (v. 227/841-42) → Abdülvâhid (b. Zeyd) (v. 177/793) → Hasen b. Amr (v. 142/759) → Mücâhid (b. Cebr) (v. 103/721) isnâdıyla Abdullah b. Amr'ın (v. 65/684-85) şöyle dediği nakledilmiştir: “Hz. Peygamber: “*Herhangi bir kişi kendisiyle barış anlaşması yapılmış bir gayr-i müslimi öldürürse cennet kokusu kırk yıllık mesafeden duyulup hissedilir olduğu hâlde o öldüren kişi cennet kokusunu **koklayamaz***” buyurmuştur.”¹⁷⁴

Her iki hadis de “لَمْ يَرِحْ” lafzı içermektedir. Bazı rivâyetlerde “لَمْ يَرِحْ”, diğer rivâyetlerde “لَمْ يُرِحْ” şeklinde olup Askerî'ye göre bu iki lafız da sahih olarak kabul edilmiştir.

Askerî *Tashîfâtü'l-muhaddisîn* adlı kitabında “لَمْ يَرِحْ” lafzı ile ilgili Ebû Amr b. Alâ (v. 154/771)¹⁷⁵, Kisâî (v. 189/804-805), Asmaî (v. 216/831) ve Ebû Ubeyd (v. 224/838) gibi Arap dili âlimlerinin çeşitli görüşlerini aktarmaktadır. Yedi kıraat imamlarından biri, Arap dili ve

¹⁷³ Buhârî, Cizye, 5.

¹⁷⁴ Buhârî, Diyât, 30.

¹⁷⁵ Bazı kaynaklarda vefat tarihi 147/764, 148/765, 155/772, 156/773, 157/774 ve 159/776 olarak da zikredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Tayyar Altıkulaç, “Ebû Amr b. Alâ”, *DİA*, X, 94.

edebiyatı âlimi olan¹⁷⁶ Ebû Amr b. Alâ'ya göre, söz konusu “لَمْ يَرْحُ” lafzı رَاح – يَرْحُ kelimesinden türetilmiştir. Ancak diğer yedi kıraat imamlarından olan Kisâî'ye göre ise أَرَّاح – يَرْحُ vezninden türetilmiş “لَمْ يَرْحُ” lafzı doğrudur. Basralı dil ve edebiyat âlimi Asmaî ise, “رَاح” ya da “أَرَّاح” lafızlarının hangisinden türediği konusunda emin değildir. Fakat Ebû Ubeyd zikredilen üç âlimden farklı bir görüşü vardır. Ebû Ubeyd'e göre, söz konusu kelimenin aslı رَاح – يَرْحُ kelimesinden türemiş “لَمْ يَرْحُ” lafzıdır. Ebû Ubeyd bu hususta Arap kabileleri arasında şairleriyle ün yapan Benî Hüzeyl'e mensup olan Sahr el-Gay¹⁷⁷ isimli Arap şairinin kasîdesini delil olarak getirmektedir. Bu kasîdede lafız “لَمْ يَرْحُ” şeklinde gelmiştir.¹⁷⁸ Ebû Ubeyd, İbn Uleyye'nin (v. 193/809) kendisine “لَمْ يَرْحُ” lafzıyla değil, “لَمْ يَرْحُ” lafzıyla naklettiğini açıklar.¹⁷⁹

İbn Hacer “لَمْ يَرْحُ” lafzını tercih ettiğini ve lafzın “koklamak” anlamına gelen رَاح – يَرْحُ kelimesinden türemiş olduğunu belirtmektedir. İbn Hacer'in görüşü ise Ebû Ubeyd'in görüşü ile örtüşmektedir. İbn Hacer kendi görüşünden farklı görüşlere sahip diğer âlimlerin görüşlerini de nakleder. İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) görüşü Ebû Amr'ın görüşü ile aynı olup doğrusu “لَمْ يَرْحُ” lafzıdır. Bu lafız رَاح – يَرْحُ kelimesinden türetilmiştir. *Sahîh-i Buhârî*'nin şâihlerinden biri olan İbn Tîn'in (v. 611/1214) tercihi ise “لَمْ يَرْحُ” lafzıdır. Ancak bu görüşleri aktardıktan sonra İbn Hacer'in ulaştığı sonuç “لَمْ يَرْحُ” lafzının daha sağlam olduğu ve daha yaygın rivâyet edildiği istikametindedir.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Tayyar Altıkulaç, “Ebû Amr b. Alâ”, *DİA*, X, 94.

¹⁷⁷ Arap dili ve nahiv alimleri, Hüzeyl kabilesinin dilini az birkaç Arap kabilenin dili yanında fasih ve güvenilir bulmuşlar, şiirlerini istişâd olarak zikretmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nasuhi Ünal Karaarslan, “Hüzeyl (Benî Hüzeyl)”, *DİA*, XIX, 72.

¹⁷⁸ Kasîdenin parçası şöyledir:

وَمَاءٍ وَرَدْتُ عَلَى زُورَةٍ كَمْشَى السَّبْنَى يَرَّاحَ الشَّفِيفَا

Ayrıntılı bilgi için bkz: Ebû Züeyb Huveylid b. Hâlid b. Muharris el-Hüzelî, *Divanü'l-Hüzeliyyin*, (thk. Ahmed Zayn ve Mahmûd Ebû Vefâ), Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1945, II, 74.

¹⁷⁹ Askerî, *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*, I, 204-205.

¹⁸⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 499.

لَمْ يَرَح¹⁸², "لَمْ يَرَحْ"¹⁸¹, "لَمْ يَرَحْ" kelimesinin *Sahîh-i Buhârî* baskılarında söz konusu kelimenin (harekesiz),¹⁸³ "لَمْ يَرَحْ"¹⁸⁴ ve "لَمْ يَرَحْ"¹⁸⁵ gibi her iki türlü harekelendiğini de görmekteyiz. İkinci Abdülhamit neşri olan *Sahîh-i Buhârî* baskısında "لَمْ يَرَحْ" lafzının üzerinde معا rumuzu bulunmaktadır. Bu rumuz her iki harekenin de verilebileceğini gösterir.

1.2 "غَايَةٌ" Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

"غَايَةٌ" kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadis *Sahîh-i Buhârî*'de Cizye bölümünde on beşinci bâbta yer almaktadır. Rivâyet şu şekilde aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلَاءِ بْنِ زَيْدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ بُسْرَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَوْفَ بْنَ مَالِكٍ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ وَهُوَ فِي قُبَّةٍ مِنْ أَدَمَ، فَقَالَ: "اعْدُدْ سِتًّا بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ: مَوْنِي، ثُمَّ فَتْحُ بَيْتِ الْمُقَدَّسِ، ثُمَّ مَوْتَانِ يَأْخُذُ فِيكُمْ كَفْعَاصِ الْعَنَمِ، ثُمَّ اسْتِفَاضَةُ الْمَالِ حَتَّى يُعْطَى الرَّجُلُ مِائَةً دِينَارٍ فَيُظْلَمَ سَاحِطًا، ثُمَّ فِتْنَةٌ لَا يَبْقَى بَيْتٌ مِنَ الْعَرَبِ إِلَّا دَخَلَتْهُ، ثُمَّ هُدْنَةٌ تَكُونُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ بَنِي الْأَصْفَرِ، فَيُعْدِرُونَ فَيَأْتُونَكُمْ تَحْتَ ثَمَانِينَ غَايَةً، تَحْتَ كُلِّ غَايَةٍ اثْنَا عَشَرَ أَلْفًا"

Humeydî (v. 219/834) → el-Velîd b. Müslim (v. 195/810) → Abdullah b. el-Alâ b.

¹⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, (thk. Halil Me'mûn Şihâ), Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 2010, s. 1682; Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh / Sahîh-i Buhari*, (thk. Takıyyüddin en-Nedvî; haşiye Ahmed Ali es-Seharenfuri), Beyrut: Dârü'l-beşairi'l-İslamiyye, 2011, XIII, 453 ve İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 498.

¹⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, (thk. Halil Me'mûn Şihâ), Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 2010, s. 811.

¹⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî *Sahîhü'l-Buhârî*, Dimaşk: Dârü İbn Kesîr, 2002, s. 782 ve 1710.

¹⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî: el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîh*, Katar: Vizaretü'l-evkaf ve's-suuni'l-İslamiyye, 2015, IV, 10 ve VII, 225 ve Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Bulak: el-Matbaatü'l-kübra'l-emiriyye, 1314, IV, 99 ve IX, 12.

¹⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh / Sahîh-i Buhari*, (thk. Takıyyüddin en-Nedvî; haşiye Ahmed Ali es-Seharenfuri), Beyrut: Dârü'l-beşairi'l-İslamiyye, 2011, VI, 499.

Zebr (v. ?) → Büsr b. Abdullah (v. ?) tarikiyle Ebû İdrîs'in (v. 80/699) şöyle dediği nakledilmiştir: “Ben Avf ibn Mâlik'ten (v. 73/692) işittim, şöyle dedi: “Ben Tebûk gazasında deriden yapılmış yuvarlak bir çadır içinde iken Hz. Peygamber'in huzuruna geldim. (Görüşürken bana) şöyle buyurdu: “*Kıyametin kopması yaklaştığı sıra (onun alâmetlerinden olmak üzere şu) altı şeyi say! Benim ölümüm; sonra Beytü'l-Makdis'in fethi; sonra büyük ve yaygın iki ayrı toplu ölüm olacaktır. Öyle ki koyun kırımı gibi sizi yakalayacaktır; sonra mal çokluğu olacaktır. Siz bir kişiye yüz dinar verseniz bile memnuniyetsizliği ve husumeti sürüp gidecektir. Sonra bir fitne ortaya çıkacak, Arab evlerinden girmedığı hiçbir ev kalmayacak, muhakkak herbir eve girecektir; sonra sizinle Benü'l-Asfar (denilen Rumlar) arasında bir barış olacak, düşmanlarınız o barışı müteâkip hıyanet edip ahdi bozarak üzerinize her bayrağın altında oniki bin nefer olmak üzere seksen **bayrak** altında size saldıracaklardır.*”¹⁸⁶

Askerî bu hadisin ilgili lafzının şu üç vecihle rivâyet edildiğini izah etmektedir: “غَيَابَة”, “غَايَة” ve “غَابَة”. Lafız, “غَيَابَة” kelimesi ile rivâyet edilirse, “bulut”; “غَايَة” kelimesiyle “bayrak”; ve “غَابَة” kelimesiyle ise “çalı” anlamına gelmektedir. Askerî'ye göre en fazla rivâyet edilen lafız “غَايَة” lafzıdır.¹⁸⁷ İbn Hacer ise, İbnü'l-Cevzî'nin görüşünü aktarmaktadır. İbnü'l-Cevzî'ye göre ordu mızrakları sebebiyle ormana benzediği için “غَابَة” lafzıyla rivâyet edilmiştir. Hattâbî'ye göre ise “غَابَة” lafzının manası “bahçe” ya da “koru”dur. Bu lafzın kullanılmasının nedeni askerlerin başlarının üzerinde yükselen mızraklara bağlı bayrakları betimlemek içindir.¹⁸⁸

Askerî, üç ayrı rivâyetten bahseder ve en yaygın olduğunu belirttiği rivâyet *Sahîh-i Buhârî*'de yer almaktadır. Bu nedenle söz konusu rivâyetin musahhaf hadis olmadığı anlaşılabılır. Ayrıca Askerî, üç rivâyeti de doğru kabul etmiştir.

¹⁸⁶ Buhârî, Cizye, 15.

¹⁸⁷ Askerî, *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*, I, 355.

¹⁸⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 514.

2. *İSLÂHU'L-AHTÂÎ'L-HADÎSİYYE*'DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER

İslâhu'l-ahtâî'l-hadîsiyye'de Hattâbî (v. 388/998) tarafından musahhaf olduğu iddia edilen ve *Sahîh-i Buhârî*'de bulunan hadis sayısı dokuz kadardır. Bu dokuz hadisteki tashîf; نَفْس (nefise), الْمُصَدِّق (el-musaddak), لَمْ يَرَح (lam yarah), تُضَارُّونَ (tudarrûna), تُضَامُّونَ (tudammûna) ve لَا اِئْتَلَيْتَ (lâ i'teleyte) gibi altı ayrı kelimeye karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu hadislerin her biri musahhaf kelimelere göre sınıflandırılarak anlatılacaktır. Bu kelimelerden sadece “لَمْ يَرَح” kelimesinde tashîf iddiası önceki ilim adamları tarafından zikredilmişti. Diğer lafızlarda tashîf iddiası ise ilk kez Hattâbî'de karşımıza çıkar.

2.1 “نَفْس” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“نَفْس” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadis *Sahîh-i Buhârî*'de Hayz bölümünde dördüncü bâbta yer almaktadır. Rivâyet şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا الْمَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، أَنَّ زَيْنَبَ بِنْتَ أُمِّ سَلَمَةَ، حَدَّثَتْهُ أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ حَدَّثَتْهَا قَالَتْ: بَيْنَا أَنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، مُضْطَجِعَةً فِي حَمِيصَةٍ، إِذْ حِضْتُ، فَأَنْسَلْتُ، فَأَخَذْتُ ثِيَابَ حِيضَتِي، قَالَ: «أَنْفَسْتِ» قُلْتُ: نَعَمْ، فَدَعَانِي، فَاضْطَجَعْتُ مَعَهُ فِي الْحَمِيلَةِ

Mekkî b. İbrâhîm (v. 214-215/829-830) → Hişâm (ed-Destüvâi) (v. 153/770) → Yahyâ b. Ebû Kesîr (v. 129/747) → Ebû Seleme (v. 94/693) → Zeynep bint Ümmü Seleme'nin (v. 73/693) rivâyet ettiğine göre Ümmü Seleme (v. 62/681) şöyle demiştir: “Ben Hz. Peygamber ile beraber bir aba altında yatarken hayız oldum. Yavaşça sıyrıldım ve hayız elbisemi alıp giydim. Hz. Peygamber: “*Nifaslandın mı (yani adetini mi geldi)*?” diye sordu. Ben: “Evet” dedim. Bunun üzerine Peygamber beni çağırdı, ben de saçaklı kadîfenin altında

onunla beraber yattım.”¹⁸⁹

Hattâbî, nun, fa ve sîn harfindan oluşan (نفس) fiilinin “kan” anlamına gelen “النَّفْس” kelimesinden türemiş olduğunu söylemektedir. Hattâbî’ye göre söz konusu نفس fiili, nun harfi farklı hareketlerle okunurken iki anlama gelebilir. Nun harfi damme ile okunan “نُفْس” lafzı “nifas” anlamına gelirken, nun harfi fetha ile okunan “نَفْس” lafzı ise “hayız” anlamını taşır.¹⁹⁰

İbn Hacer (v. 852/1449), Hattâbî’nin görüşünü aktarır, bu görüşün lügat ehlinin çoğu tarafından sahiplenilmiş olduğunu ifade eder. Ayrıca Asmaî’nin (v. 216/831) görüşünü de aktararak Asmaî’ye göre “نُفْس” lafzının hem “nifas” hem “hayız” anlamında kullanıldığını belirtir. Öte yandan İbn Hacer, kendisinin bulduğu bir *Sahîh-i Buhârî* rivâyetinde nun harfinde her iki harekenin bulunduğunu tespit etmektedir.¹⁹¹

Kâdî İyâz (v. 544/1149), *Meşârikü’l-envâr* adlı eserinde “نفس” fiilini izah ederken İbnü’l-Enbârî’nin (v. 328/940) sözlerini aktarmaktadır. Arap dili ve edebiyatı, Kur’an ilimleri ve hadis âlimi İbnü’l-Enbârî’ye göre “نُفْس” ve “نَفْس” fiilinin ikisi de kullanımdadır ancak “hayız” anlamına gelen sadece “نَفْس” kelimesidir.¹⁹² Kâdî İyâz, İbnü’l-Enbârî’nin görüşüyle birlikte kendi düşüncesini de belirtir. *Sahîh-i Buhârî*’deki diğer bir rivâyette “hayız” anlamında olan kelimenin “نُفْس” şeklinde yer aldığını vurgular.¹⁹³ Kâdî İyâz, hocalarının ve Asîlî’nin (v. 392/1002) nun harfini damme ile tespit ettiğini de ifade etmektedir. Ayrıca Kâdî İyâz’ın tespit ettiği rivâyetlerde hem “hayız” hem “nifas” anlamında “نُفْس” lafzı

¹⁸⁹ Buhârî, Hayz, 4.

¹⁹⁰ Hattâbî, *Islâhu’l-ahtâî’l-hadîsiyye*, s. 18.

¹⁹¹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, II, 92.

¹⁹² Kâdî İyâz, *Meşârikü’l-envâr*, III, 344. Ancak *ez-Zâhir fî me’ânî kelimâti’n-nâs* adlı eserinde İbnü’l-Enbârî bu farklılığı açıkça söylememiş, sadece “نفس” kelimesinin “hayız” anlamında olduğunu açıklamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü’l-Enbârî, Ebû Bekr b. Beşşar Muhammed b. Kâsım b. Muhammed, *ez-Zâhir fî me’ânî kelimâti’n-nâs*, (thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin), Bağdad: Dârü’r-reşîd, 1979, II, 221.

¹⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî, Hayz, 7. Bu rivâyete göre Hz. Peygamber, Hz. Aişe’nin hayız olup olmadığını “لَعَلَّكَ نُفْسَتْ” lafzını kullanarak sormuştur.

kullanılmıştır.¹⁹⁴

Aynî de *Umdetü'l-kârî* adlı eserinde “نُفَسَ” lafzının manası ile ilgili tartışmalar hakkında bilgi vermektedir. Aynî, Hattâbî'nin görüşünün yanı sıra “hayız” ve “nifas” gibi iki anlamda “نُفَسَ” lafzı kullanımını destekleyen diğer Buhârî şârihlerinin görüşlerini aktarır. Bu şârihler İbn Battâl (v. 449/1047) ve Kirmânî'dir (v. 543/1149). İbn Battâl'a göre, Buhârî Hz. Peygamber'in nifasla ilgili metnini bulamamıştır. Ancak namazın terk edilmesi konusunda nifas ve hayızın hükmü aynı olduğu için hayız, nifas olarak ifade edilebilir. Bu sebeple nifas da hayız olarak ifade edilmiştir. Çünkü lügat açısından hayız ve nifas aynıdır.

Hattâbî, “hayız” ve “nifas” manasında “نُفَسَ” lafzını kullanmada Buhârî'nin vehmettiğini söylemiştir. Oysa, Kirmânî bu iddiayı reddetmiştir. Kirmânî'ye göre Buhârî'nin vehmi yoktur. Eğer Buhârî'nin tespit ettiği rivâyet sahih ise, adet için nifas kelimesini kullanmak da sahih olacaktır. Aynî ise İbn Battâl'ın fikrini aktarır ve onunla aynı görüşte olduğunu ortaya koyar. Aynî'ye göre, İbn Battâl'ın açıkladığı gibi, hayız ve nifasın hükmü aynı olduğundan ikisini kastetmek için aynı kelime kullanılabilir. Aynî, İbn Battâl'ın düşüncesini esas alarak hayız ve nifasın eş anlamlı olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁵

Her ne kadar Hattâbî, “hayız” ve “nifas” anlamında iki ayrı kelime olduğunu belirtmiş olsa bile, bazı âlimlerin görüşlerine göre “نُفَسَ” lafzının, “hayız” ve “nifas” gibi iki anlama gelebildiği anlaşılr. Buna göre “نُفَسَ” lafzının bir tashîf olmadığı söylenebilir.

2.2 “المُصَدَّقُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“المُصَدَّقُ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek rivâyette karşımıza çıkmaktadır. Rivâyet *Sahîh-i Buhârî*'de Zekât bölümünde otuz dokuzuncu bâbta yer alıp şu şekilde nakledilmiştir:

¹⁹⁴ Kâdî İyâz, *Meşârikü'l-envâr*, III, 344.

¹⁹⁵ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, III, 162.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي ثُمَامَةُ، أَنَّ أَنَسًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدَّثَهُ: أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، كَتَبَ لَهُ الصَّدَقَةَ الَّتِي أَمَرَ اللَّهُ رَسُولَهُ ﷺ: «وَلَا يُخْرَجُ فِي الصَّدَقَةِ هَرَمَةٌ وَلَا دَاثُ عَوَارٍ، وَلَا تَيْسٌ إِلَّا مَا شَاءَ الْمُصَدِّقُ»

Muhammed b. Abdullah (v. 215/830) → babası, Abdullah b. el-Müsenna (v. 171/788) → Sümâme (v. 110/728) isnâdıyla Enes b. Mâlik (v. 93/711-12) Sümâme'ye şöyle demiştir: “Hz. Ebû Bekr, Allah'ın Rasûlü'ne (takdirini) emrettiği zekât miktârlarını Enes b. Mâlik için şöyle yazdı: “**Zekat memurunun** istedikleri hariç, yaşlı, sakat ve döl hayvanı zekât olarak verilmez.”¹⁹⁶

Hattâbî, yukarıda zikredilen rivâyeti, çoğu râvinin “zekât memuru” anlamına gelen “المُصَدِّقُ” lafzıyla aktardığını kaydetmekte ayrıca Ebû Ubeyd'in görüşünü aktararak onun “المُصَدِّقُ” lafzına itiraz ettiğini belirtmektedir. Ebû Ubeyd'e göre, hadis “المُصَدِّقُ” lafzının yerine “المُصَدِّقُ” lafzıyla rivâyet edilmelidir. “المُصَدِّقُ” lafzı “hayvanın sahibi” anlamına gelir.¹⁹⁷

İbn Hacer de “المُصَدِّقُ” lafzı üzerindeki tartışmalar hakkında bilgi vermektedir. Ancak İbn Hacer'in bahsettiği tartışma dal harfinin harekesi ile ilgili tartışma değildir. İbn Hacer, dal harfinden hiç bahsetmeyip bunun yerine sad harfî üzerindeki tartışmaları açıklamaktadır. İbn Hacer'e göre, Ebû Ubeyd söz konusu lafızda sad harfinin şeddeli olduğunda lafzın “hayvanın sahibi” anlamına geldiğini söylemektedir. Sad harfî şeddesiz ise “zekât memuru” anlamındadır.¹⁹⁸

Hattâbî ve İbn Hacer, Ebû Ubeyd'in sözlerini farklı rivâyet etmiş olsa bile nakillerindeki ortak nokta şudur: Ebû Ubeyd'e göre, zekât için bir hayvan sahibinin rızasına göre zekat olarak alınabilir ancak yaygın rivâyete göre talep zekât memurundan gelirse o hayvan alınabilir. Her iki düşüncenin de gerekçeleri vardır. İbn Hacer, Ebû Ubeyd'in düşüncesinin sadece “لَا تَيْسٌ” lafzına bağlanmış olduğunu kaydetmektedir. Çünkü erkek

¹⁹⁶ Buhârî, Zekât, 39.

¹⁹⁷ Hattâbî, *İslâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye*, s. 49.

¹⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 125.

hayvan, sahibine çok faydalı olduğu için alınsa sahibini zarara uğratabilir. Bu sebeple mal sahibinin rızası gerekir. “Zekât memuru” anlamına gelen “المُصَدِّق” lafzını daha uygun görenlere göre zekât memuru, zekâtı almakta kuralları gözetir ancak kendi otoritesi de vardır ve zekât olarak alınması gerekenleri en iyi o bilir. Eğer zekât memuruna göre, zekâtı hak edenlere daha uygun ve faydalı olacaksa, erkek koç alınabilir.¹⁹⁹

Aynî, Ebû Ubeyd’in görüşünü Hattâbî’nin naklettiği gibi aktarır. Aynî, İbn Hacer’in anlattığı gibi “المُصَدِّق” lafzının sadece üçüncü sırada zikredilen “لَا تَيْسُ” lafzına bağlanmış olduğunu söylemektedir. Aynî, bağı daha detaylı bir şekilde anlatır. Aynî’ye göre, mal sahibi zekât için kusurlu hayvan veremez. Ancak erkek koçun zekât olarak verilmesi konusunda bir istisna vardır. Eti, dişi koçun etine göre lezzetli olmayıp kötü kokusu olduğundan beğenilmemiş olsa bile erkek koç kıymeti yüksek olduğu için dişi koçtan daha çok tercih edilebilir. Bu nedenle eğer mal sahibi rıza gösterirse, erkek koç zekât için alınabilir. Ebû Ubeyd, bu mantığı esas alarak söz konusu rivâyetin “المُصَدِّق” lafzıyla nakledildiğini ifade etmektedir.

Aynî, “المُصَدِّق” lafzı ile ilgili epeyce bilgi vermektedir. Erkek koçun alınma sebebi zekât memuruna göre hak kazananlar için daha faydalı olması veya mal sahibinin tüm sığırlarının kusurlu olmasıdır. Ancak muhaddis Tîbî’ye (v. 743/1343) göre, cümledeki istisna muttasıl olsaydı böyle bir anlamı taşıyabilirdi. İstisna muttasıl ise “hariç” anlamını taşır. Fakat cümledeki istisna munkatı da olabilir ve “ancak” veya “fakat” anlamındadır. İstisna munkatı ise kastedilen mana şöyle olur: Mal sahibi kusurlu hayvanı zekât olarak vermez *ancak* kendisi, zekât memurunun istediğine göre uygun veya eksiksiz hayvanlarından zekât verir.²⁰⁰

Her ne kadar Ebû Ubeyd’in görüşü doğru ve mantıklı olsa bile, Buhârî’nin rivâyeti tashîf olarak değerlendirilmemelidir. Üstelik, Buhârî’nin rivâyeti daha yaygın olup çoğu alim tarafından rivâyet bu şekliyle (المُصَدِّق olarak) kabul edilmiştir.

¹⁹⁹ İbn Hacer, **Fethu’l-bârî**, V, 125; ayrıca bkz: Hattâbî, **İslâhu’l-ahtâî’l-hadîsiyye**, s. 49.

²⁰⁰ Aynî, **Umdetü’l-kârî**, VII, 275.

2.3 “لَمْ يَرَح” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“لَمْ يَرَح” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları iki ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadislerin ilki *Sahîh-i Buhârî*’de Cizye bölümünde beşinci bâbta, ikincisi ise *Sahîh-i Buhârî*’de Diyât bölümünde otuzuncu bâbta yer almaktadır. Konu ile alakalı Buhârî ve İbn Hacer’in tercihleri ile bazı Arap dili âlimlerinin görüşleri de önceki bölümde aktarılmıştır.²⁰¹ Bu nedenle burada tekrara gidilmeyecektir.

Burada sadece Hattâbî’nin görüşüne yer verilecektir. Hattâbî’nin görüşü ise İbn Hacer’in görüşü ile örtüşmektedir. Hattâbî, söz konusu lafzın bazı rivâyetlerde “لَمْ يَرَح”, diğer rivâyetlerde ise “لَمْ يُرَح” şeklinde nakledildiğini söylemektedir. Ancak Hattâbî’ye göre en sağlam lafız “koklamak” anlamına gelen رَاح-يَرَّاح kelimesinden türemiş “لَمْ يَرَح” lafzıdır.

2.4 “تُضَارُونَ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“تُضَارُونَ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadis *Sahîh-i Buhârî*’de Tevhîd bölümünde yirmi dördüncü bâbta yer almaktadır. Rivâyet şu şekilde aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ يَرِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هَالٍ، عَنْ زَيْدٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ إِذَا كَانَتْ صَحْوًا؟»، قُلْنَا: لَا، قَالَ: «فَإِنَّكُمْ لَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ رَبِّكُمْ يَوْمَئِذٍ، إِلَّا كَمَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَيْهِمَا»...

Yahyâ b. Bükeyr (v. 226/840) → Leys b. Sa’d (v. 175/791) → Hâlid b. Yezîd (v. 139/757) → Saîd b. Ebû Hilâl (v. 135/753) → Zeyd b. Eslem (v. 136/754) → Atâ b. Yesâr (v.

²⁰¹ Bkz: s. 76.

103/721) isnâdıyla nakledildiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî (v. 74/693-94) söyle demiştir: “Biz: “Ey Allah’ın Peygamberi, kıyamet gününde bizler Rabbimizi görecek miyiz? diye sorduk. Hz. Peygamber: “Sizler gökyüzü bulutsuz olduğu zaman güneşi ve ayı görmek için **sıkıntı çeker** misiniz?” buyurdu. Biz: “Hayır” dedik. Hz. Peygamber: “Şüphesiz sizler güneş ile ayı görmekte **sıkıntı çekmediğiniz** gibi, o gün Rabbinizi görmekte de hiç **sıkıntı çekmeyeceksiniz**” buyurdu ...”²⁰²

Yukarıdaki hadiste “تَضَارُونَ” kelimesi üç kere zikredilmektedir. Hattâbî kelime ile ilgili tashîf olup olmadığını açıkça belirtmemiştir. Hattâbî sadece kelimenin iki vecihten rivâyet edildiğini ve her bir vechin manasını aktarmaktadır. Hattâbî’ye göre bu rivâyet bazen “الضَّيْر” kelimesinden türemiş olan “تَضَارُونَ”, bazen “الضَّرَار” kelimesinden türemiş olan “تَضَارُونَ” şeklinde nakledilir. “تَضَارُونَ” lafzı “sıkıntı çekmek” anlamına gelirken “تَضَارُونَ” “çatışıp tartışarak birbirinize zarar vermek” manasını taşır.²⁰³

Rivâyet, *Sahîh-i Buhârî*’de yukarıdaki metin Tefsîr, Rikâk, ve Tevhid bölümlerinde dört yerde geçmektedir. Bu tartışmanın yapıldığı isnâd özellikle Yahyâ b. Bükeyr’in isnâdıdır. Çünkü Muhammed b. Abdülaziz (v. 211-220/826-835 arasında),²⁰⁴ Mahmûd b. Gaylân (v. 239/853 veya sonrası) ile Ebü’l-Yemân (v. 222/837)²⁰⁵ ve Abdülaziz b. Abdullah (v. 220/835)²⁰⁶ isnâdlarıyla geldiğinde rivâyet hep şeddeli olarak nakledilmiştir. Ancak Yahyâ b. Bükeyr tarikiyle nakledildiğinde şeddesiz aktarılmıştır. Bu sebeple Hattâbî, Yahyâ b. Bükeyr’in rivâyeti üzerinde durur. *Sahîh-i Buhârî*’nin II. Abdülhamit baskısındaki dipnotta “bu rivâyetin Yûnînî asıl nüshasında şeddesiz ve fer’ nüshasında şeddeli nakledilmişken

²⁰² Buhârî, Tevhîd, 24. Söz konusu rivâyet çok uzun olup büyük bir kısmı konu ile alakalı olmadığı için burada sadece konumuzla doğrudan ilgili bölümü aktarılmıştır.

²⁰³ Hattâbî, *Islâhu’l-ahtâi’l-hadîsiyye*, s. 97.

²⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî, Tefsîr, 53.

²⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî, Rikâk, 52.

²⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî, Tevhîd, 24.

Kastallânî nüshasında iki rivâyetin de olduğu” yönünde bir açıklama görmekteyiz.²⁰⁷

İbn Hacer, söz konusu rivâyeti “تَضَارُونَ” lafzı ile aktarıp Rikâk bölümündeki benzer hadisin şerhine yönlendirmektedir. İbn Hacer, Hattâbî gibi “تَضَارُونَ” lafzının “birbirinize zahmet vermek” anlamında olduğunu söylemektedir. Bu durumda şeddeli iken lafız, “çatışarak zahmet vermek, tartışmak ve taciz etmek” anlamlarına gelir. İbn Hacer, söz konusu rivâyetin bazen şeddesiz olan “تَضَارُونَ” lafzı ile aktarıldığını da ayrıca belirtmektedir. İbn Hacer’e göre, “تَضَارُونَ” lafzı “الضَّيْر” kelimesinden gelmiş olup manası “تَضَارُونَ” ile aynıdır.²⁰⁸ Aynî’nin açıklamaları da İbn Hacer ile örtüşmektedir.²⁰⁹

“تَضَارُونَ” lafzı konusunda İbn Hacer; Cevherî (v. 400/1009’dan önce), İbnü’l-Esîr (v. 606/1210) ve Kâdî İyâz gibi birkaç dil âliminin düşüncelerini aktarmaktadır. *Tâcü’l-luğa* adlı eseriyle tanınan Arap dili âlimi olan Cevherî, “تَضَارُونَ” lafzının “yaklaşmak” anlamı taşıdığını kaydetmektedir. İbnü’l-Esîr’e göre ise, “تَضَارُونَ” lafzı “kalabalık” anlamındadır. Bu duruma göre söz konusu hadiste, “ayı ve güneşi görmekte olduğu gibi kıyamet gününde kalabalıkta olsanız dahi Allah’ı apaçık göreceksiniz” gibi bir mana kastedilmiş olmalıdır. Bir sonraki başlıkta bahsedeceğimiz “تَضَامُونَ” lafzının “kalabalık” anlamına geldiği de söylenmektedir. Öyle ise “تَضَارُونَ” lafzı ve “تَضَامُونَ” lafzının aynı anlamda olma ihtimali vardır.

Kâdî İyâz ise, söz konusu lafzın bazen mim harfî ile, bazen ra harfî ile, bazen şeddeli (“تَضَارُونَ” ve “تَضَامُونَ”) bazen şeddesiz (“تَضَارُونَ” ve “تَضَامُونَ”) şeklinde nakledildiğini ve her şeklin sahih olduğunu söylemektedir. Kâdî İyâz, özellikle “تَضَارُونَ” ve “تَضَارُونَ” lafzının aynı anlamda olduğunu söylemektedir.²¹⁰

Bu bilgilere dayanarak Buhârî rivâyetlerindeki “تَضَارُونَ” lafzının tashîf olmadığı söylenebilir. Çünkü rivâyet, “تَضَارُونَ” ve “تَضَارُونَ” gibi iki lafız şeklinde aktarılmış ve çoğu

²⁰⁷ Buhârî, *Sahîhü’l-Buhârî*, Bulak: el-Matbaatü’l-kübra’l-emiriyye, 1314, IX, 129.

²⁰⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XX, 475.

²⁰⁹ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XX, 315.

²¹⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XX, 475. Ayrıca bkz: Kâdî İyâz, *Meşârikü’l-envâr*, II, 347.

âlîme göre ikisi aynı anlama gelip sahih olarak kabul edilmiştir.

2.5 “تُصَامُونَ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“تُصَامُونَ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları iki ayrı hadiste karşımıza çıkmakta olup ikisi de *Sahîh-i Buhârî*’de Tevhîd bölümünde yirmi dördüncü bâbta yer almaktadır. Hadislerin ilki şu şekildedir:

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، وَهَشِيمٌ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ جَرِيرٍ، قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ نَظَرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ قَالَ: «إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرُونَ هَذَا الْقَمَرَ، لَا تُصَامُونَ فِي رُؤْيَيْهِ، فَإِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُغْلَبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ، وَصَلَاةٍ قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ، فَافْعَلُوا»

Amr b. Avn (v. 225/840) → Hâlid (v. 182/798) ve Hüseyim (v. 183/799) → İsmâîl (b. Ebû Hâlid) (v. 146/763) → Kays (v. 97/715) isnâdıyla aktarıldığına göre Cerîr (v. 51/671) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber’in yanında oturuyorduk. Hz. Peygamber, ayın ondördüncü gecesinin dolunayına baktı da şöyle buyurdu: “*Şu ayı nasıl haksızlık yapmanıza hacet kalmaksızın hepiniz zahmetsizce görüyorsanız, Rabbinizi de öylece göreceksiniz. Artık elinizden geldiğince güneşin doğumundan ve batışından önceki namazların hiçbirini aksatmayınız.*”²¹¹

İkinci rivâyet ise şu şekildedir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ الْجَعْفِيُّ، عَنْ زَائِدَةَ، حَدَّثَنَا بَيَّانُ بْنُ بَشْرٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، فَقَالَ: «إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَمَا تَرُونَ هَذَا، لَا تُصَامُونَ فِي رُؤْيَيْهِ»

Abde b. Abdullah (v. 258/872) → Hüseyin el-Cu’fî (v. 203/818) → Zâide (v. 160/776)

²¹¹ Buhârî, Tevhîd, 24.

veya sonra) → Beyân b. Bişr (v. ?) → Kays b. Ebû Hâzim (v. 97/715) isnâdıyla nakledildiğine göre Cerîr (v. 51/671) şöyle demiştir: “Ayın ondördüncü gecesinde Hz. Peygamber bizim yanımıza çıkıp şöyle buyurdu: “*Şüphesiz sizler şu ayı nasıl haksızlık yapmanıza hacet kalmaksızın hepiniz zahmetsizce görüyorsanız, kiyâmet gününde Rabbinizi de öylece göreceksiniz.*”²¹²

Bu rivâyetler “تَضَامُونَ” lafzını içermektedir. Hattâbî, bu lafza, “تَضَارُونَ” lafzının hemen ardında yer vermiş, “تَضَامُونَ” lafzı konusunda fazla bilgi vermeyip sadece bu konunun, “تَضَارُونَ” lafzı ile aynı durumda olduğunu söylemiştir. Ayrıca söz konusu rivâyetlerin, bazen “تَضَامُونَ”, bazen “تَضَامُونَ” lafzı ile nakledildiğini kaydetmektedir. Şeddesiz olan “تَضَامُونَ” lafzı, “zarar vermek” manasına gelen “الضَّيْمُ” kelimesinden türemiştir. Şeddeli olan “تَضَامُونَ” lafzı ise “kalabalık olmak” veya “sıkışıklığa düşmek” anlamında olan “التَّضَامُ” lafzından gelmiştir. Hattâbî, kendi kanaatini belirtmemiş, sadece her vechin anlamını zikretmekle yetinmiştir.²¹³

İbn Hacer, kelimelerin anlamı ile ilgili Hattâbî’den farklı bir bilgi vermemiş, rivâyeti şeddesiz olan “تَضَامُونَ” lafzı ile aktarıp bu lafzın en yaygın lafız olduğunu ifade etmiştir. *es-Sünenü’l-kebir*²¹⁴ adlı eseriyle tanınan Beyhakî’ye (v. 458/1066) göre ise, söz konusu hadis “تَضَامُونَ” lafzıyla nakledilirse “Allah’ı görme esnasında bir yanda toplanmak ve birbirine yaklaşmak” anlamına gelir. “تَضَامُونَ” ise “haksızlığa uğramak” anlamındadır. Demek ki, herkes, ayı ve güneşi görmekte olduğu gibi, olduğu yerden net ve apaçık bir şekilde Allah’ı görecektir zira Allah pek müteali/yücedir. Allah’ın görülmesini betimlemek için ay ve güneşi görmek gibi bir metafor kullanılmıştır. Bu metafor görsele dayalı olmayıp ancak ne kadar kolay, net ve apaçık bir şekilde Allah’ın görülebileceğini kastetmektedir.²¹⁵

Rü’yetullah ile ilgili söz konusu hadis *Sahîh-i Buhârî*’de Mevâkit ve Tefsîr

²¹² Buhârî, Tevhîd, 24.

²¹³ Hattâbî, *Islâhu’l-ahtâi’l-hadîsiyye*, s. 97.

²¹⁴ *es-Sünenü’l-kübra* diye de anılmıştır.

²¹⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XXIV, 363.

bölümünde de geçmektedir.²¹⁶ Ancak sadece Tevhîd bölümündeki hadisler arasında kelimenin okunuşu ile ilgili farklılıkla nakledilmiştir. Bugün elimizde bulunan *Sahîh-i Buhârî* baskılarının bazılarında şeddeli²¹⁷ ve diğer baskılarında şeddesiz²¹⁸ olarak nakledilmiştir.

Kâdî İyâz'ın görüşü ise daha önce “تَضَارُونَ” kelimesi başlığı altında ele alınmıştı. Kâdî İyâz'a göre, söz konusu lafız bazen mim harfî ile, bazen ra harfî ile, bazen şeddeli (“تَضَارُونَ” ve “تَضَامُونَ”) bazen şeddesiz (“تَضَارُونَ” ve “تَضَامُونَ”) şeklinde nakledilmiş olup bunların her biri sahihtir.²¹⁹

Sonuç olarak bu rivâyetin de bir musahhaf hadis olmadığı anlaşılır. Çünkü rivâyet iki vecihten gelmektedir ve her vecih sahih olarak kabul edilmiştir.

2.6 “لَا اِنتَلَيْتَ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“لَا اِنتَلَيْتَ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları iki ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadisler *Sahîh-i Buhârî*'de Cenâiz bölümünde yer almaktadır. Hadislerin ilki altmış yedinci bâbta olup şu şekilde rivâyet edilmiştir:

حَدَّثَنَا عِيَّاشٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ
فَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "الْعَبْدُ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ، وَتَوَلَّى وَذَهَبَ أَصْحَابُهُ حَتَّى إِنَّهُ لَيَسْمَعُ قَرْعَ نَعَالِهِمْ،

²¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî, *Mevâkîf*, 16, 26; Tefsîr, 9.

²¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî, *Buhârî-i Şerif / Sahîh-i Buhari*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, VII, 94 (Eser, Hattat Hasan Rıza Efendi tarafından 1331 tarihinde istinsah edilen sekiz ciltlik nüshanın tıpkıbasımıdır); Buhari, *Sahîhü'l-Buhârî / el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîh*, Beyrut-Kahire: Dârü't-te'sil, 2012, IX, 344-345 ve Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh / Sahîh-i Buhari*, (thk. Takıyyüddin en-Nedvî, haşiye Ahmed Ali es-Seharenfurî), Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2011, XIV, 490-491.

²¹⁸ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhari / el-Camiu'l-müsnedü's-sahih*, Katar: Vizâretü'l-evkâf ve's-suuni'l-İslâmiyye, 2015, VII, 474-475.

²¹⁹ Kâdî İyâz, *Meşârikü'l-envâr*, II, 347.

أَتَاهُ مَلَكَانِ، فَأَقْعَدَاهُ، فَيَقُولَانِ لَهُ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ مُحَمَّدٍ ﷺ؟ فَيَقُولُ: أَشْهَدُ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ، فَيُقَالُ: انْظُرْ إِلَى مَقْعَدِكَ مِنَ النَّارِ أَبَدَكَ اللَّهُ بِهِ مَقْعَدًا مِنَ الْجَنَّةِ، قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "فَيَرَاهُمَا جَمِيعًا، وَأَمَّا الْكَافِرُ - أَوِ الْمُنَافِقُ - فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي، كُنْتُ أَقُولُ مَا يَقُولُ النَّاسُ، فَيُقَالُ: لَا دَرَيْتَ وَلَا تَلَيْتَ، ثُمَّ يُضْرَبُ بِمِطْرَقَةٍ مِنْ حَدِيدٍ ضَرْبَةً بَيْنَ أُذُنَيْهِ، فَيَصْبِيحُ صَبِيحَةً يَسْمَعُهَا مَنْ يَلِيهِ إِلَّا الثَّقَلَيْنِ"

Ayyâş (v. 226/840-41) → Abdü'l-A'la (v. 189/805) → Saîd (v. 156/773); ve Halîfe (v. 240/854-55) → Yezîd b. Zürey' (v. 182/798) → Saîd (v. 156/773) → Katâde (v. 117/735) isnâdıyla Enes b. Mâlik'in (v. 93/711-12) rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Ölü kabrine konulup dostları gidince onlar yürürken ayaklarının sesini muhakkak işitir. Ona iki melek gelir. Onlar ölüyü oturturlar ve ona: "Şu Muhammed denilen kimse ile ilgili ne söylersin?" diye sorarlar. Mümin: "Onun Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuna şehâdet ederim" der. Bunun üzerine melekler tarafından: "Ey mümin, cehennemdeki yerine bak. Allah bu azâb yerini senin için cennetten bir makama tebdil etti" denilir."* Hz. Peygamber: *"O mümin, cehennem ve cennetteki yerini birden görür. Fakat kâfir veya münâfık olan ölü (meleklerin sorusuna): "Muhammed hakkında bir şey bilmiyorum. İnsanların ona diyegeldikleri bir sözü söyledim, diye cevap verir."* Bu iki melek tarafından kâfir veya münâfiğa: *"Hay sen anlamaz ve uymaz olaydın! (hem anlamadın hem de Kur'anı tilâvet etmedin)"* denilir. Sonra bu kâfir veya münâfiğın iki kulağı arasına demirden bir topuzla vurulur. O topuzu yiyince kâfir veya münâfık şiddetli bir feryat ile bağırır ki, bu feryadı insan ve cinn dışında, bu ölünün yakınındaki her varlık işitir" buyurmuştur.²²⁰

İkinci hadis ise seksen altıncı bâbta yer almaktadır. Rivâyet şu şekilde aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا عِيَّاشُ بْنُ الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ حَدَّثَهُمْ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ وَتَوَلَّى عَنْهُ أَصْحَابُهُ، وَإِنَّهُ لَيَسْمَعُ قَرْعَ نَعَالِهِمْ، أَتَاهُ مَلَكَانِ فَيَقْعَدَانِهِ، فَيَقُولَانِ:

²²⁰ Buhârî, Cenâiz, 67.

مَا كُنْتُ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ لِمُحَمَّدٍ ﷺ ، فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ، فَيَقُولُ: أَشْهَدُ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ، فَيَقَالُ لَهُ: انْظُرْ إِلَى مَقْعَدِكَ مِنَ النَّارِ قَدْ أَبْدَلَكَ اللَّهُ بِهِ مَقْعَدًا مِنَ الْجَنَّةِ، فَيَرَاهُمَا جَمِيعًا - قَالَ قَتَادَةُ: وَذَكَرَ لَنَا: أَنَّهُ يُفْسَخُ لَهُ فِي قَبْرِهِ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى حَدِيثِ أَنَسٍ - قَالَ: وَأَمَّا الْمُنَافِقُ وَالْكَافِرُ فَيَقَالُ لَهُ: مَا كُنْتُ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ؟ فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي كُنْتُ أَقُولُ مَا يَقُولُ النَّاسُ، فَيَقَالُ: لَا دَرَيْتَ وَلَا تَلَيْتَ، وَيُضْرَبُ بِمِطَاقٍ مِنْ حَدِيدٍ ضَرْبَةً، فَيَصِيحُ صَيْحَةً يَسْمَعُهَا مَنْ يَلِيهِ غَيْرَ الثَّقَلَيْنِ"

Ayyâş b. Velid (v. 226/840-41) → Abdü'l-A'la (v. 189/805) → Saîd (v. 156/773) → Katâde (v. 117/735) isnâdıyla nakledildiğine göre Enes b. Mâlik'in (v. 93/711-12) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu belirtmiştir: *"Ölü kabrine konulup da dostları yanından gittiği zaman onların ayak sesini muhakkak işitir. İki melek gelir, ölüyü oturturlar ve ona: "Şu Muhammed denilen kimse ile ilgili ne söylersin?" diye sorarlar. Mümin: "Onun Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuna şehâdet ederim" der. Bunun üzerine melekler tarafından: "Ey mümin, cehennemdeki yerine bak. Allah bu azâb yerini senin için cennetten bir makama tebdil etti" denilir."* Hz. Peygamber: *"O mümin, cehennem ve cennetteki yerini beraberce görür. (Katâde: "O mümine, kabri içinde bir genişlik verileceği bize zikrolundu" dedi ve sonra yine Enes rivâyetine döndü. Rasûlullah şöyle buyurdu:) Fakat ölü münâfık veya kâfir ise: "Şu kimse hakkında ne der idin?" diye sorulur. Ölü de: "Muhammed hakkında bir şey bilmiyorum. İnsanların ona diygeldikleri bir sözü (işitir), ben de onlara uyup söyledim, diye cevap verir."* Bu iki melek tarafından o kâfir veya munâfık: *"Hay sen anlamaz ve uymaz olaydın! (hem anlamadın hem de Kur'anı tilâvet etmedin)"* denilir. Sonra bu kâfir veya münâfığın iki kulağı arasına demirden bir topuzla vurulur. O topuzu yiyince kâfir veya münâfık şiddetli bir feryat ile bağırır, bu feryadı insan ve cinn dışında, ölünün yakınındaki her varlık işitir" buyurmuştur.

221

Yukarıdaki hadislerde "لَا تَلَيْتَ" lafzı yer almaktadır. Hattâbî, bu lafzın çoğu râvi tarafından rivâyet edildiğini kaydetmektedir. İbn Hacer de aynı bilgi vermektedir. Ancak

²²¹ Buhârî, Cenâiz, 86.

Hattâbî'ye göre doğru lafız “yapamadın” anlamına gelen “لَا أَتْلَيْتَ” kelimesidir. Kelime, افْتَعَلْتُ vezninden gelir.²²² Hattâbî'nin görüşü, Arap dili âlimi İbnü's-Sikkît (v. 244/858) tarafından daha önce ortaya koyulmuştur. İbnü's-Sikkît, lafzın “لَا” kelimesinden türediği ve “yapamamak” manası olduğunu söylemektedir. Bu görüş Hattâbî tarafından desteklenmiştir.²²³

Hattâbî, söz konusu rivâyetin bazen “seni takip eden yoktur” anlamında olan “لَا أَتْلَيْتَ” lafzıyla nakledildiğini ilave etmektedir. Bu görüşü benimseyenler arasında Sîbeveyh, Kisâî ve Asmaî gibi birçok dil ve edebiyat âliminin hocası Yunûs b. Habîb (v. 182/798) ve İbnü'l-Enbârî bulunmaktadır. Onlara göre lafız, “تَلَا” kelimesinden türetilmiştir.²²⁴ *Sahîh-i Buhârî*'nin II. Abdülhamit baskısındaki dipnotta “لَا أَتْلَيْتَ” lafzının, Ebû Zer el-Herevî nüshasında yer aldığı yönünde bir açıklama görmekteyiz.²²⁵

Kur'an, hadis, dil ve edebiyat âlimi Sa'leb (v. 291/904) “لَا تَلَيْتَ” lafzının doğru olduğu görüşü benimsemiştir. Sa'leb'e göre lafız aslında “لَا تَلَوْتَ” şeklindedir ve “Kur'anı tilavet etmedin” veya “bilen kişiyi takip etmedin” bir anlamındadır. Çünkü aslında lafız, “تَلَا” kelimesinden türemekte ve “yüksek sesle okumak” anlamına gelmektedir. Fakat vav harfi, ya harfine değiştirilmiştir. Böylece söz konusu kelime “لَا دَرَيْتَ” lafzıyla aynı ritim de olmaktadır.²²⁶

Tehzîbü'l-luğa adlı eseriyle tanınan Arap dili âlimi Ezherî (v. 370/980) ve muhaddis Ferrâ Begavî (v. 516/1122) ise Hattâbî ile aynı görüşlerdir. Ezherî, “لَا” kelimesinin, “gevşetmek”, “yeterlilik” veya “uğraşmak” gibi anlamlara geldiğini söylemektedir. Ferrâ ise “لَا” kelimesini “ilgilenmemek” olarak anlamlandırmıştır. Bu anlama göre “لَا أَتْلَيْتَ” ifadesi şu

²²² Hattâbî, *Islâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye*, s. 104-105.

²²³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 764.

²²⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 764. Ayrıca bkz: Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VII, 57.

²²⁵ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Bulak: el-Matbaatü'l-kübra'l-emiriyye, 1314, II, 90 ve 98.

²²⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VII, 57.

şekilde anlaşılabilir: “Sen ilim talebiyle ilgilenmediğin için bilmiyorsun”.²²⁷

Sahîh-i Buhârî’nin ravilerinden Davûdî’ye (v. 467/1075) göre, “لَا تَلَيْتَ” lafzı “hakka tâbi olmadın” anlamına gelir. Hadis, fıkıh ve edebiyat âlimi İbn Kurkûl’a (v. 569/1174) göre ise “لَا تَلَيْتَ” lafzı “Kur’an’ı okudun ama ondan faydanlamadın” anlamındadır. Ona göre lafzın durumu, “فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى” ayeti²²⁸ gibidir. Bu ayette “صَدَقَ” fiilinin etkisinde bulunan mefûl açıkça söylenmemektedir. Ancak tefsirinde mefûlun “Kur’an ve peygamber” olduğu açıklanır. “لَا تَلَيْتَ” lafzı da aynı durumdadır. Aslında mefûlu Kur’an’dır ancak gizlidir.²²⁹

İbn Hacer, söz konusu lafzın doğru okunuşu konusunda ulaştığı sonucu söylememiş fakat Aynî, kanaatini belirtmiştir. Aynî’ye göre en sağlam olan “لَا تَلَيْتَ” lafzıdır. Çünkü Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/855) *el-Müsned* adlı eserinde “لَا تَلَوْتُ” lafzıyla nakledilen bir rivâyet yer almaktadır.²³⁰ “لَا تَلَيْتَ” en meşhur lafızdır ancak “لَا تَلَوْتُ” açık okunuşudur. Ayrıca İbn Battâl’a (v. 449/1047) göre, vav harfî, söz konusu lafzın “تِلَاوَةٌ” kelimesinden geldiğini göstermektedir.²³¹

Böylece “لَا تَلَوْتُ” lafzı nakledilerek “لَا تَلَيْتَ” ifadesinin “Kur’anı tilavet etmeyip ondan faydalanmadın” anlamına geldiği vurgulanmış olmaktadır. Bu esas alınarak Buhârî’nin rivâyetinin musahhaf hadis olmadığı söylenebilir.

3. *ET-TATRÎF FÎ’T-TASHÎF*’TE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER

et-Tatrîf fi’ t-tashîf’te Süyûtî (v. 911/1505) tarafından musahhaf olduğu iddia edilen

²²⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, IV, 764.

²²⁸ Kıyâmet, 75/31.

²²⁹ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, VII, 57.

²³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 576-578.

²³¹ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, VII, 57.

dört hadis *Sahîh-i Buhârî*'de bulunmaktadır. Bu dört hadisteki tashîf; سَبْتًا (sebtân), غَايَةً (gâye) ve مَدَّتْ (meddet) gibi üç ayrı kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu hadislerin her biri musahhaf kelimelere göre sınıflandırılarak anlatılacaktır. Bu kelimelerden sadece “غَايَةً” kelimesinde tashîf iddiası önceki ilim adamları tarafından zikredilmişti. Diğer lafızlarda tashîf iddiası ilk kez Süyûtî’de karşımıza çıkar.

3.1 “سَبْتًا” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“سَبْتًا” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları iki ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadisler *Sahîh-i Buhârî*'de İstiskâ bölümünde ardı ardına yer almaktadır. Hadislerin ilki altıncı bâbta olup şöyle nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو ضَمْرَةَ أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمْرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَذْكُرُ أَنَّ رَجُلًا دَخَلَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ مِنْ بَابٍ كَانَ وَجَاهُ الْمِنْبَرِ، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَائِمٌ يَخْطُبُ، فَاسْتَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَائِمًا، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ: هَلَكْتَ الْمَوَاشِي، وَانْقَطَعَتِ السُّبُلُ، فَادْعُ اللَّهَ يُعِثِّنَا، قَالَ: فَرَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدَيْهِ، فَقَالَ: «اللَّهُمَّ اسْقِنَا، اللَّهُمَّ اسْقِنَا، اللَّهُمَّ اسْقِنَا» قَالَ أَنَسُ: وَلَا وَاللَّهِ مَا نَرَى فِي السَّمَاءِ مِنْ سَحَابٍ، وَلَا فَرْعَةً وَلَا شَيْئًا وَمَا بَيْنَنَا وَبَيْنَ سَلْعٍ مِنْ بَيْتٍ، وَلَا دَارٍ قَالَ: فَطَلَعْتُ مِنْ وَرَائِهِ سَحَابَةً مِثْلَ التُّرْسِ، فَلَمَّا تَوَسَّطَتِ السَّمَاءَ، انْتَشَرَتْ ثُمَّ أَمْطَرَتْ، قَالَ: وَاللَّهِ مَا رَأَيْنَا الشَّمْسَ سَبْتًا، ثُمَّ دَخَلَ رَجُلٌ مِنْ ذَلِكَ الْبَابِ فِي الْجُمُعَةِ الْمُقْبِلَةِ، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَائِمٌ يَخْطُبُ، فَاسْتَقْبَلَهُ قَائِمًا، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ: هَلَكْتَ الْأَمْوَالُ وَانْقَطَعَتِ السُّبُلُ، فَادْعُ اللَّهَ يُمَسِّكْهَا، قَالَ: فَرَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا، وَلَا عَلَيْنَا، اللَّهُمَّ عَلَى الْأَكَامِ وَالْجِبَالِ وَالْأَجَامِ وَالْظُّرَابِ وَالْأَوْدِيَةِ وَمَنَابِتِ الشَّجَرِ» قَالَ: فَانْقَطَعَتْ، وَخَرَجْنَا تَمْشِي فِي الشَّمْسِ قَالَ شَرِيكُ: فَسَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ: أَهْوَى الرَّجُلُ الْأَوَّلُ؟ قَالَ: «لَا أَدْرِي»

Muhammed²³² (v. 227/841) → Ebû Damre Enes b. İyâz (v. 200/815) isnâdıyla

²³² Muhammed b. Selâm b. el-Ferac es-Sulamî.

nakledildiğine göre Şerîk b. Abdullah b. Ebû Nemir (v. 140/757), Enes b. Mâlik'in (v. 93/711-12) şöyle zikrettiğini işitmiştir: “Bir Cuma günü Hz. Peygamber ayakta hutbe okurken, bir kişi minberin karşısındaki kapıdan içeriye girdi ve Hz. Peygamber'in karşısında ayakta dikilerek: “Ey Allah'ın Peygamberi, çiftlik hayvanları helak oldu, yollar kapandı. Allah'a dua et de bize yağmur versin” dedi. Bu söz üzerine Hz. Peygamber hemen iki elini kaldırdı: “*Allahım bize yağmur ver, Allahım bize yağmur ver, Allahım bize yağmur ver*” buyurdu. Enes sözlerine şöyle devam etti: “Allah'a yemîn ederim ki, o sırada biz gökyüzünde hiçbir bulut ve bulut kümesi görmüyorduk. Bizimle Sel' Dağı arasında o zaman hiçbir ev ve hiçbir konak da yoktu. Derken Hz. Peygamber'in arka tarafından, kalkan şeklinde bir bulut parçası beliriverdi. Gökyüzünün ortasına varınca yayıldı. Sonra yağmur yağmağa başladı. Allah'a yemînle söylüyorum, biz **altı gün** güneşin yüzünü görmedik. Sonra öbür Cuma günü yine Hz. Peygamber ayakta hutbe okurken, yine o kapıdan bir kimse girdi, Hz. Peygamber'in karşısına geçip ayakta dikilerek: “Ey Allah'ın Resûlü, mallar helak oldu, yollar da kapandı. Allah'a duâ et de artık bu yağmuru tutsun” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber iki elini kaldırdı ve: “*Allahım, etrafımıza (yağsın), üzerimize değil. Allahım, tepelere, dağlara, çalılara, bayırlara, derelere, ağaçlıklara yağdır*” diye duâ etti. Bunun üzerine hemen yağmur kesildi ve namazdan çıktığımızda güneşte yürür olduk.”

Hadisi Enes'ten rivayet eden Şerîk b. Abdullah dedi ki: “İkinci hafta gelen adam, önceki hafta gelen adam mıydı?” diye Enes'e sordum. Enes, “Bilmiyorum” dedi.²³³

İkinci hadis ise yine İstiskâ bölümünde yedinci bâbta yer alıp şu şekilde rivâyet edilmiştir:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ شَرِيكِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ رَجُلًا، دَخَلَ الْمَسْجِدَ يَوْمَ جُمُعَةٍ مِنْ بَابِ كَانَ نَحْوَ دَارِ الْقَضَاءِ، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَائِمٌ يَخْطُبُ، فَاسْتَقْبَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَائِمًا، ثُمَّ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلَكَتِ الْأَمْوَالُ وَانْقَطَعَتِ السُّبُلُ، فَادْعُ اللَّهَ يُعِينُنَا، فَرَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «اللَّهُمَّ اغْنِنَّا، اللَّهُمَّ اغْنِنَّا، اللَّهُمَّ اغْنِنَّا» قَالَ أَنَسٌ:

²³³ Buhârî, İstiskâ, 6.

وَلَا وَاللَّهِ، مَا نَرَى فِي السَّمَاءِ مِنْ سَحَابٍ، وَلَا قَرَعَةً وَمَا بَيْنَنَا وَبَيْنَ سَلْعٍ مِنْ بَيْتٍ وَلَا دَارٍ، قَالَ: فَطَلَعْتُ مِنْ وَرَائِهِ سَحَابَةً مِثْلَ التُّرْسِ فَلَمَّا تَوَسَّطَتِ السَّمَاءَ انْتَشَرَتْ، ثُمَّ أَفْطَرْتُ، فَلَا وَاللَّهِ، مَا رَأَيْنَا الشَّمْسَ سِتًّا، ثُمَّ دَخَلَ رَجُلٌ مِنْ ذَلِكَ الْبَابِ فِي الْجُمُعَةِ، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَائِمٌ يَخْطُبُ، فَاسْتَقْبَلَهُ قَائِمًا، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلَكَتِ الْأَمْوَالُ وَانْقَطَعَتِ السُّبُلُ، فَادْعُ اللَّهَ يُمْسِكْهَا عَنَّا، قَالَ: فَرَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا وَلَا عَلَيْنَا، اللَّهُمَّ عَلَى الْآكَامِ وَالظِّرَابِ، وَبُطُونِ الْأَوْدِيَةِ، وَمَنَايِبِ الشَّجَرِ» قَالَ: فَأَقْلَعْتُ، وَخَرَجْنَا نَمْشِي فِي الشَّمْسِ قَالَ شَرِيكٌ: سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ: أَهَوَ الرَّجُلُ الْأَوَّلُ؟ فَقَالَ: «مَا أَذْرِي»

Kuteybe b. Saîd (v. 240/855) → İsmâîl b. Ca'fer (v. 180/796) → Şerîk (v. 140/757) isnâdıyla nakledildiğine göre Enes b. Mâlik (v. 93/711-12) şöyle demiştir: “Bir Cuma günü Hz. Peygamber ayakta hutbe okurken bir adam Dâru'l-Kadâ karşısındaki kapıdan içeriye girdi, Hz. Peygamber'in karşısında ayakta durdu. Sonra: “Ey Allah'ın Resûlü, mallar helak oldu, yollar kapandı. Allah'a dua et de bizlere yağmur versin” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber iki elini kaldırdı, sonra: “*Allahım bize yağmur ver, Allahım bize yağmur ver, Allahım bize yağmur ver*” dedi. Enes dedi ki: “Allah'a yemîn ederek söylüyorum, o sırada biz gökyüzünde ne kalın, ne de ince bir bulut görüyorduk. Bizimle Sel Dağı arasında hiçbir ev ve hiçbir konak da yoktu. Derken Rasûlullah'ın arka tarafından kalkan şeklinde bir bulut çıktı. O bulut semânın ortasına varınca yayıldı. Sonra yağmur yağmağa başladı. Allah'a yemîn ediyorum ki, biz **altı gün** güneşi görmedik. Sonra (öbür) Cuma günü, yine Hz. Peygamber ayakta hutbe okurken, yine o kapıdan bir adam girdi; Hz. Peygamber'in karşısına geçti ve dedi ki: “Ey Allah'ın Peygamberi, mallar helak oldu, yollar kapandı. Allah'a duâ et de artık bu yağmurları tutsun” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber iki elini kaldırdı, sonra: “*Allahım etrafımıza (yağsın), üzerimize değil. Allahım tepelere, bayırlara; derelere, ağaç ve ot bitecek yerlere (yağdır)*” diye dua etti. Bu dua üzerine hemen yağmur kesildi. Biz de namazdan çıktığımızda güneşte yürüyorduk.”

Şerîk b. Abdullah dedi ki: “Enes'e: “İkinci hafta gelen adam, önceki hafta gelen

adam mıydı?” diye sordum, “Bilmiyorum” diye cevap verdi.”²³⁴

Yukarıdaki hadislerde “altı gün” olarak tefsir edilen “سَبْتًا” lafzı yer almaktadır. Ancak *et-Tatrîf fi’t-tashîf* adlı eserin müellifi Süyûtî’ye göre bu lafız tashîftir ve doğrusu “سَبْتًا” kelimesidir.²³⁵ *Fethu’l-Bârî*’de İbn Hacer, birinci rivâyeti “سَبْتًا” kelimesiyle de nakletmekte ve lafzın çoğu rivâyetlerde “السبت” şeklinde aktarıldığını kaydetmektedir. “السبت” kelimesi Arapçada bir günün adıdır ve “Cumartesi” anlamına gelir. Bu durumda “(Cumartesiden Cumartesiye kadar) bir hafta” manası kastedilmiş olur. Zikrû’l-cüz irade-i kül şeklinde/pars pro toto²³⁶ bir ifade mevcuttur.²³⁷

İbn Hacer, bu kelime ilgili olarak Mâlikî fakihlerden Zeyn b. el-Müneyyir’in (v. 683/1284) ile Şafîî fakîhi ve muhaddis Muhibbuddin et-Taberî’nin (v. 694/1295) görüşlerini nakletmiştir. Zeyn b. el-Müneyyir’e göre “سَبْتًا” kelimesi “Cumartesiden Cumartesiye kadar” anlamına gelir. Bu kelime ile “bir süre” veya “bir müddet” kastedildiği söylenmiştir. Muhibbuddin et-Taberî (v. 694/1295) ise İbnü’l-Müneyyir ile aynı bilgi verdikten sonra şöyle der:

“سَبْتًا” lafzını söyleyen Ensarî Enes b. Mâlik’tir. Medine’de Ensar, Yahudilerle beraber yaşarlardı ve çeşitli yönlerden birbirlerinden etkilenmişlerdi. Bu etkilenme yönlerinden biri de lügat ve ıstılahlar olmalıdır. Yahudiler, “bir hafta” anlamında “سَبْتًا” kelimesini kullanmışlardı çünkü Cumartesi onların kutsal günüdür, müslümanların Cuma günü gibidir.” Bu bilgiye göre Enes, Yahudilerin ıstılahını kullanmış olmalıdır.²³⁸

Sahîh-i Buhârî II. Abdülhamit baskısında birinci rivâyet “سَبْتًا” lafzıyla

²³⁴ Buhârî, İstiskâ, 7.

²³⁵ Süyûtî, *et-Tatrîf fi’t-tashîf*, s. 17.

²³⁶ “Bütünün temsilcisi olarak bir şeyin parçasının zikredilmesi” anlamında Latince terim.

²³⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, IV, 132. *En-Nihâye* adlı eserinde İbnü’l-Esîr, buna benzer bir durumla ilgili olarak “عِشْرُونَ” denilince “عِشْرُونَ خَرِيفَ” lafzı kullanılmış olduğunu bir örnek verir. “سَنَةً”/“sene” anlamında “خَرِيفَةً” lafzı kullanılmış olduğunu katedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 556.

²³⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, IV, 132.

nakledilmektedir. Dipnotlara göre “سَبَّأً” lafzı; Hamevî, Müstemlî, Ebû Zer, Ebû'l-Vakt ve Asîlî'nin nüshasında bulunmaktadır. Fakat İbn Asâkir'in Küşmihenî'den aktardığı rivâyette yer alan “سَبَّأً” kelimesi yer almıştır. İkinci rivâyet de “سَبَّأً” ile yazılır. Dipnotta bu lafzın İbn Asâkir, Ebû Zer, Asîlî ve Ebû'l-Vakt'ın nüshasında “سَبَّأً” ancak Ebû Zer'in Küşmihenî'den naklettiği rivâyette ise “سَبَّعًا” şeklinde aktarıldığı yönünde bir açıklama görmekteyiz.²³⁹

Süyûtî, *Sahîh-i Buhârî*'nin ravisi Abdürrahman ed-Davûdî'nin (v. 467/1075) “سَبَّأً” yerine “سَبَّأً” lafzıyla naklettiğini ve bunun bir tashîf olduğunu ifade eder.²⁴⁰ Ancak Süyûtî, her ne kadar Davûdî'nin tashîf yaptığını söylemiş olsa da İbn Hacer'in (v. 855/1451) tespit ettiğine göre bu kelime *Sahîh-i Buhârî*'nin Hamevî ve Müstemlî nüshalarında ayrıca Saîd b. Mansûr (v. 227/841) → Derâverdî (v. 187/803) → Şerîk isnâdıyla rivâyetinde de “سَبَّأً” şeklinde gelmiştir. Nevevî (v. 676/1277) ise Davûdî'nin, “سَبَّأً” ıstılahına alışkın olmadığından “سَبَّأً” diye naklederek tashîf yaptığını söyler.²⁴¹

İbn Hacer, yukarıda zikredilen ikinci rivâyeti “سَبَّأً” yerine “سَبَّعًا” lafzıyla da nakletmektedir.²⁴² Nitekim, Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), *Müsned*'de benzer bir rivâyeti “سَبَّعًا” kelimesiyle aktarmaktadır.²⁴³ Böylece rivâyetin birkaç lafızla aktarıldığı anlaşılır. Fakat “سَبَّأً” ve “سَبَّعًا” kelimesinin bazı âlimler tarafından tashîf olduğu iddia edilmektedir. İbn Hacer, rivâyetin bu iki kelimeyle de nakledildiğini belirtmektedir. Çünkü “سَبَّأً” lafzıyla rivâyet edenlerin maksadı iki Cuma arasında tam altı gün olmasıdır. “سَبَّعًا” kelimesiyle aktaranların maksadı ise Cumadan Cumaya bir haftaya vurgu yapmaktadır.²⁴⁴

Her ne kadar “سَبَّأً” lafzı doğru olsa da “سَبَّأً” lafzının da bir tashîf olmadığı söylenebilir. Hatta *Sahîh-i Buhârî* nüshalarında “سَبَّعًا” da dahil olmak üzere üç rivâyet

²³⁹ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Bulak: el-Matbaatü'l-kübra'l-emiriyye, 1314, II, 28.

²⁴⁰ Süyûtî, *et-Tatrîf fi't-tashîf*, s. 17.

²⁴¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 132.

²⁴² İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 139.

²⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, 319-320.

²⁴⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 132.

mevcuttur. Anlam bakımından aralarında bir fark olmaması sebebiyle tashîf olduğu söylenmemelidir. Varsa dahi, bu anlamı etkileyen bir durum değildir.

3.2 “غَايَة” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“غَايَة” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadis *Sahîh-i Buhârî*’de Cizye bölümünde on beşinci bâbta yer almaktadır. Konu ile alakalı Askerî, İbn Hacer ve bazı Arap dili âlimlerinin görüşleri birinci alt bölümde aktarılmıştı.²⁴⁵ Bu nedenle burada tekrara gidilmeyecektir. Üstelik, Süyûtî, Askerî ile aynı bilgileri vermektedir ve ikisi de aynı kanaattedir.

3.3 “مَدَّتْ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“مَدَّتْ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadis *Sahîh-i Buhârî*’de Talâk bölümünde yirmi dördüncü bâbta yer almaktadır. Rivâyet önceki bölümde “جُنَّان” konusunda aktarılmıştı.²⁴⁶ Bu nedenle burada sadece konumuzla doğrudan ilgili kısmı nakledilecektir. Bu kısım şöyledir:

... فَأَمَّا الْمُنْفِقُ: فَلَا يُنْفِقُ شَيْئًا إِلَّا مَادَّتْ عَلَى جِلْدِهِ، حَتَّى يُجَنَّ بَنَانُهُ وَتَعْفُوَ أَثَرُهُ، ...

“...Cömert olan infâk ederken o demir zırh, onun derisi üzerinde **genişler**, ayak parmaklarını örtünceye ve izleri kapanıncaya kadar uzar...”²⁴⁷

Süyûtî, hadisteki “مَدَّتْ” lafzı yerinin diğer rivâyetlerde şu şekillerle nakledildiğini söyler: “مَدَّتْ”, “سَبَعَتْ”, “مَرَّتْ”, “فَرَّتْ”, “مَادَّتْ” ve “مَارَتْ”. Bunlar arasında en sağlam lafzın ise

²⁴⁵ Bkz: s. 79.

²⁴⁶ Bkz: s. 56.

²⁴⁷ Buhârî, Talâk, 28.

“مَدَّتْ” olduğunu belirtir. Fakat diğer lafızların tashîf olduğunu kesin bir şekilde söylememiş, sadece “مَادَّتْ” lafzının *Sahîh-i Buhârî*’de yer aldığını belirtmekle yetinmiştir.²⁴⁸

Fakat her ne kadar Süyûtî *Sahîh-i Buhârî*’de “مَادَّتْ” rivâyetinin yer aldığını söylemiş olsa bile elimizdeki *Sahîh-i Buhârî* baskılarında herhangi bir şekilde böyle bir yazım biçimi yer almamaktadır, sadece şeddeli olan “مَادَّتْ” kelimesi bulunmaktadır. *Sahîh-i Buhârî*’nin II. Abdülhamit baskısındaki dipnota göre söz konusu rivâyetin nüsha farklılıkları ile ilgili bilgi de yoktur. Şârihler de bu konuya işaret etmemişlerdir. Bu bilgilere göre Süyûtî’nin elindeki nüshada bir değişiklik olma ihtimali vardır.

Bu durumda, “مَادَّتْ” lafzı bir tashîf olarak sayılmamalıdır. Çünkü Süyûtî de tashîf yapılmış kelimeleri açıkça zikretmemiştir. Ayrıca Kâdî İyâz’a göre “مَادَّ” ve “مَدَّ” kelimelerinin anlamı aynıdır.²⁴⁹

²⁴⁸ Süyûtî, *et-Tatrîf fi’t-tashîf*, s.55.

²⁴⁹ Kâdî İyâz, *Meşârikü’l-envâr*, III, 215.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

***SAHÎH-İ MÜSLİM*'DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER**

Bu bölüm, Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdullâh b. Saîd el-Askerî'nin (v. 382/992) *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*'i, Ebû Süleymân Hamd el-Hattâbî'nin (v. 388/998) *Islâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye*'si ve Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *et-Tatrîf fi't-tashîf*indeki açıklamalara dayanarak musahhaf oldukları iddia edilen ve *Sahîh-i Müslim*'de yer alan hadislerle ilgili açıklamalar içermektedir. Hadislerin açıklamaları, bulunduğu kitaplara göre üç alt bölüm halinde toplanmıştır.

Hadislerdeki tashîfin anlama ne kadar etki edip etmediği ve hangi nüshada yer aldığı gibi söz konusu hadisleri daha iyi anlayabilmek ve zikredilen âlimlerin tashîf iddialarını daha doğru değerlendirebilmek için onların görüşleri yanı sıra *Sahîh-i Müslim* üzerine yazılmış en meşhur şerhlerden biri olan *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim/Şerhu Sahîhi Müslim* başta olmak üzere muhtelif şerhlerden yararlanılarak ilgili değerlendirmelere de yer verilmektedir.

1. TASHÎFÂTÜ'L-MUHADDİSÎN'DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER

Tashîfâtü'l-muhaddisîn'de Askerî (v. 382/992) tarafından musahhaf olduğu iddia edilen dokuz hadis *Sahîh-i Müslim*'de bulunmaktadır. Bu dokuz hadisteki tashîf; أَعْنَدَهُ (a'tudehu), بَعْدَ الْكَوْرِ (ba'de'l-kevr), تَقْصِصُ (taksîs), حَبْلَةٌ (habale) ve لَا يُنْكِحُ (lâ yunkihu) gibi beş ayrı kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu hadislerin her biri musahhaf kelimelere göre sınıflandırılarak anlatılacaktır. Bu kelimelerden sadece “أَعْنَدَهُ” kelimesinde tashîf iddiası *Sahîh-i Buhârî*'de Bulunan Musahhaf Hadisler bölümünde zikredilmişti. Diğer lafızlardaki tashîf iddiası ise ilk kez aşağıda anlatılacaktır.

1.1 “أَعْنَدَهُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“أَعْنَدَهُ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır.

Bu hadis *Sahîh-i Müslim*'de Zekât bölümünde yer almaktadır. *Sahîh-i Buhârî*'de Bulunan Musahhaf Hadisler bölümünde konu ile alakalı Askerî, *et-Tatrîf fi't-tashîf*'in müellifi Süyûtî, İbn Hacer ve birkaç Arap dili âliminin görüşleri aktarılmıştı.²⁵⁰ Bu nedenle burada tekrara gidilmeyecektir. Burada sadece *Sahîh-i Müslim*'de yer alan rivâyet ve Nevevî'nin açıklaması nakledilecektir. Rivâyet şu şekildedir:

وَحَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عُمَرَ عَلَى الصَّدَقَةِ، فَقِيلَ: مَنْعَ ابْنِ جُمَيْلٍ، وَخَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ، وَالْعَبَّاسُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ «مَا يَنْقُمُ ابْنُ جُمَيْلٍ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ فَقِيرًا فَأَغْنَاهُ اللَّهُ، وَأَمَّا خَالِدٌ فَإِنَّكُمْ تَظْلِمُونَ خَالِدًا، قَدْ احْتَبَسَ أَذْرَاعَهُ وَأَعْتَادَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَأَمَّا الْعَبَّاسُ فَهِيَ عَلَيَّ، وَمِثْلُهَا مَعَهَا» ثُمَّ قَالَ: «يَا عُمَرُ، أَمَا شَعَرْتَ أَنَّ عَمَّ الرَّجُلِ صِنُو أَبِيهِ؟»

Züheyr b. Harb (v. 234/849) → Alî b. Hafs (v. 228/843) → Varkâ (v. ?) → Ebû'z-Zinâd (v. 130/748) → A'rec'in (v. 117/735) isnâdıyla nakledildiğine göre Ebû Hureyre (v. 58/678) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, Hz. Ömer'i zekât toplaması için gönderdi. Fakat İbn Cemil, Hâlid b. Velid ve Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın zekât vermeyi reddettikleri söylendi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “İbn Cemil zekât vermekten nasıl imtina edebilir ki? O fakir iken Allah onu zengin kılmıştır. Hâlid ise siz (Hâlid'den zekât istemekle) ona zulm ediyorsunuz. Hâlid, zırhlarını ve tüm **harp âletleri ve hazırlıklarını** Allah yolunda vakfetmiştir. Abbas ise onun zekâtı (müddetinden önce) bir misli ile beraber (verilmiş olup) bendedir.” Sonra Hz. Peygamber: “Ey Ömer! Bilmez misin, amca baba gibidir” buyurdu.”²⁵¹

Nevevî'ye göre “أَعْتَادَ” lafzı “silah, binek hayvan ve diğerlerinden oluşan harp âletleri” anlamına gelmektedir. Lafız “عَتَادَ” kelimesinin cem'idir ve “عَتَادَ”ın diğer çoğul şekli “أَعْتَادَ”dır.²⁵² Nevevî, lafzın anlamı ve tashîf iddiasından ziyade zekât konusunda taşıdığı

²⁵⁰ Bkz: s. 60.

²⁵¹ Müslim, Zekât, 11.

²⁵² Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, VII, 63.

hükmü açıklamaya yoğunlaşmıştır.

Askerî, “أَعْتَدَهُ” lafzının yanlış ve tashîf, doğrusunun “أَعْتَدَهُ” lafzı olduğunu ifade etmektedir.²⁵³ Ancak her ne kadar “أَعْتَدَهُ” lafzı tashîf sayılmış olsa da “أَعْتَدَهُ” kelimesi ile aynı manaya gelmektedir. Dolayısıyla farklı okuma biçimleri sadece vezin farklılıklarının yansıması olarak anlaşılabilir.

1.2 “بَعْدَ الْكُورِ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“بَعْدَ الْكُورِ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadis *Sahîh-i Müslim*’de Hac bölümünde yer alıp şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عُثَيْبَةَ، عَنْ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَرْجَسٍ، قَالَ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا سَافَرَ يَتَعَوَّدُ مِنْ وَعَتَاءِ السَّفَرِ، وَكَأَبَةِ الْمُنْقَلَبِ، وَالْخَوْرِ بَعْدَ الْكُورِ، وَدَعْوَةِ الْمَظْلُومِ، وَسُوءِ الْمَنْظَرِ فِي الْأَهْلِ وَالْمَالِ»

Züheyr b. Harb (v. 234/849) → İsmâîl b. Uleyye (v. 193/809) → Âsım el-Ahvel (v. 142/759) isnâdıyla nakledildiğine göre Abdullah b. Sercis (v. 88/707) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber yolculuğa çıkarken yolculuğun güçlüklerinden, üzücü manzaralarla karşılaşmaktan, **iyi hâlden kötüye dönmekten**, mazlumin bedduasından ve (dönüşte) aile ve malda kötü hallerden (bulmaktan) Allah’a sığıncıydı.”²⁵⁴

Askerî, rivâyetindeki “بَعْدَ الْكُورِ” lafzının iki vecihten nakledilmiş olduğunu söylemektedir. Bazen lafız “الْكُورِ”, bazen “الْكُونِ” şeklinde aktarılmıştır. Askerî de kendisine ulaşan rivâyeti aktarmaktadır. Bu rivâyet “الْكُورِ” lafzı içerip şu şekilde aktarılmıştır:

حَدَّثَنِي أَبُو يَعْلَى مُحَمَّدُ بْنُ زُهَيْرٍ بْنُ الْمُضَلِّ، حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عَبْدَةَ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، عَنْ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ،

²⁵³ Askerî, *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*, I, 138.

²⁵⁴ Müslim, Hac, 426.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَرْجِسَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا سَافَرَ أَوْ خَرَجَ فِي وَجْهِ قَالَ: «أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَعَتَاءِ السَّفَرِ، وَكَآبَةِ الْمُنْقَلَبِ، وَالْحَوْرِ بَعْدَ الْكُورِ، وَدَعْوَةِ الْمُظْلُومِ، وَسُوءِ الْمَنْظَرِ فِي الْأَهْلِ وَالْمَالِ»

Ebû Ya'la Muhammed b. Züheyr b. el-Fazl (v. 318/930) → Ahmed b. Abde (v. 245/859) → Abdülvâhid b. Ziyâd (v. 176/792) → Âsım b. el-Ahvel (v. 142/759) isnâdıyla Abdullah b. Sercis'ten (v. 88/707) nakledildiğine göre Hz. Peygamber, yolculuğa çıkarken şöyle buyurmuştur: “*Yolculuğun güçlüklerinden, üzücü manzaralarla karşılaşmaktan, iyi hâlden kötüye dönmekten, mazlumun bedduasından ve (dönüşte) aile ve malda kötü hallerden (bulmaktan) Allah'a sığınırım.*”

Askerî, “الْكُون” rivâyeti hakkında kıraat âlimi Âsım b. Behdele'nin (v. 127/745) görüşünü Hasen b. Alî b. Halef (v. 324/936) → Nasr b. Dâvud (v. 271/884) → Ebû Ubeyd (v. 224/838) → Abbâd b. Abbâd (v. 179/795 veya 180/796) isnâdıyla aktarmaktadır. Aslında Âsım b. Behdele sadece “الْكُون” lafzının anlamından bahsetmektedir ve ona göre bu lafız “كَانَ” kelimesinden türemiştir. “الْكُون” kelimesi ile “önceki güzel durum” kastedilmiştir.

Askerî, el-Haccac b. Yûsuf (v. 95/714) ve bir askerin hikayesini anlatarak “الْكُور” lafzının anlamını açıklar. Bir gün el-Haccac b. Yûsuf, birini bir grup askerin lideri olarak görevlendirmiştir. Ancak sonra aynı kişiyi öncekinden daha düşük bir rütbede başka liva altında görevlendirir. Sonra o kişi içinde bulunduğu durumu, “الْحَوْرُ بَعْدَ الْكُورِ” ifadesiyle açıklar. el-Haccac, o kişinin bu ifadeyi izah etmesini ister. O da ifadenin “artıştan sonra azalma” anlamına geldiğini açıklar. Bazen “الْكُور” ıstılahının “sarığın sarılması” anlamında olan “كُور” ifadesinden alındığı da söylenmiştir. Bu açıklamalardan Askerî, söz konusu iki kelimenin aynı anlama (iyi halden kötüye dönmek) geldiği yönünde bir sonuca ulaşmıştır.²⁵⁵

Söz konusu rivâyetlerle ilgili *Sahîh-i Müslim*'in nüsha farklılıkları vardır. Kâdî İyâz (v. 544/1149), *Sahîh-i Müslim*'in el-Fârisî (v. 448/1056) ve diğer nüshalarında rivâyetin “الْكُون”

²⁵⁵ Askerî, *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*, I, 185-187.

lafzıyla nakledilmişken Uzrî nüshasında ise “الْكُور” lafzıyla yer almış olduğunu tespit etmektedir. Fakat Kâdî İyâz’a göre en meşhur rivâyet “الْكُون” lafzıyla aktaran Âsım’ın rivâyetidir. *Şerhu Sahîhi Müslim*’de söz konusu hadis “الْكُون” lafzıyla nakledilmiştir. Nevevî’ye (v. 676/1277) göre *Sahîh-i Müslim*’in çoğu nüshasında bu lafız yer almıştır ve kendi bölgesinde bu lafız dışında olan nüsha neredeyse bulunmamıştır.²⁵⁶

Hadis hâfızı ve lûgat âlimi İbrâhîm Harbî (285/899), rivâyetin “الْكُور” lafzıyla aktarılması görüşünü benimsemiş ve rivâyette Âsım’ın vehmettiğini söylemiştir. Fakat Nevevî bu iddiayı reddetmiş, rivâyetin iki vechi olduğunu ifade etmiştir. İki lafız da içeren hadis *Sünen-i Tirmizî*’de yer almaktadır.²⁵⁷ Tirmizî (279/892), “الْخُورُ بَعْدَ الْكُورِ” ifadesinin “imandan küfüre dönmek” veya “itaattan mâsiyete dönmek” durumuna kıyaslayarak “iyi hâlden kötüye dönmekten” anlamında olduğunu izah etmektedir.²⁵⁸

Yukarıda anlatıldığı gibi “الْكُور” kelimesi “كُورُ الْعِمَامَةِ” veya “تَكْوِيرُ الْعِمَامَةِ” ifadesinden alınmıştır. “الْكُون” lafzı ise “كَانَ” kelimesinin masdar şeklidir. Bu görüşler çoğu âlim tarafından benimsenmiştir. “الْكُور” lafzı metafor anlamı taşımıştır. Hadis ve kelâm âlimi Mâzerî (v. 536/1141), lafzın metafor anlamının “başta hareket ettikten sonra sarığın bozulması gibi iyi amellerin bozulması” olduğunu açıklar.²⁵⁹

Bu durumda, hem “الْكُون” hem de “الْكُور” lafzının tashîf olmadığı, sadece vecih farklılıkları oldukları söylenebilir. Bu sebeple *Sahîh-i Müslim*’deki rivâyetin musahhaf hadis olarak düşünülmemelidir.

²⁵⁶ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IX, 117. Ayrıca bkz: Kâdî İyâz, *Meşârikü’l-envâr*, I, 575.

²⁵⁷ Nevevî, *a.g.e.*, IX, 118.

²⁵⁸ Tirmizî, *Daavat*, 41.

²⁵⁹ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IX, 118.

1.3 “تَقْصِصٌ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“تَقْصِصٌ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları iki ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Hadisler *Sahîh-i Müslim*’de Cenâiz bölümünde ardı ardına yer almaktadır. Hadislerin ilki şu şekilde aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا خَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: «كَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُجَمَّصَ الْقَبْرُ، وَأَنْ يُقْعَدَ عَلَيْهِ، وَأَنْ يُبْنَى عَلَيْهِ»

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (v. 235/849) → Hafs b. Gıyâs (v. 194/810) → İbn Cüreyc (v. 150/767) → Ebü’z-Zübeyr (v. 126/743-44) isnâdıyla aktarıldığına göre, Câbir b. Abdullah (v. 78/697) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, kabrin **kireçle sıvanmasını**, üzerine oturulmasını ve bina yapılmasını yasakladı.”²⁶⁰

İkinci hadis ise şöyle nakledilmiştir:

وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ ابْنُ عُثَيْمٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: «كُهِىَ عَنْ تَقْصِصِ الْقُبُورِ»

Yahyâ b. Yahyâ (v. 226/840) → İsmâîl b. Uleyye (v. 193/809) → Eyyûb (v. 131/749) → Ebü’z-Zübeyr (v. 126/743-44) isnâdıyla rivâyet edildiğine göre Câbir b. Abdullah (v. 78/697) şöyle demiştir: “Kabirlerin **kireçle sıvanması** yasaklandı.”²⁶¹

İlk hadis “يُجَمَّصُ” lafzıyla nakledilmişken ikinci hadis ise “تَقْصِصٌ” lafzı ile rivâyet edilir. Askerî bu lafızların vecih farklılıkları olarak anlatmaktadır ve ona göre iki lafız da câizdir. Çünkü “يُجَمَّصُ” ve “تَقْصِصٌ” lafızları eş anlamlıdır. Lafızların arasındaki fark sadece “يُجَمَّصُ” kelimesi meçhul ve muzâri fiil şeklinde, “تَقْصِصٌ” kelimesi ise masdar şeklindedir.

²⁶⁰ Müslim, Cenâiz, 94.

²⁶¹ Müslim, Cenâiz, 95.

“تَجَصَّيْصٌ” kelimesinin masdarı “تَجَصَّيْصٌ”tir.²⁶² Nevevî, Askerî ile aynı fikirdedir ve “تَجَصَّيْصٌ” kelimesini “تَقْصِيصٌ” olarak anlamlandırır.²⁶³ “تَجَصَّيْصٌ” ve “تَقْصِيصٌ” lafızlarının anlamdaş olması sebebiyle yukarıdaki hadisler musahhaf hadis olarak anlaşılmamalıdır. Üstelik her iki lafız âlimler tarafından sahih kabul edilmiştir.

1.4 “حَبْلَةٌ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“حَبْلَةٌ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları iki ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Hadisler *Sahîh-i Müslim*’de Elfaz bölümünde ardı ardına yer almaktadır. Hadislerin ilki şöyle rivâyet edilmiştir:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَاشِمٍ، أَخْبَرَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ وَائِلٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَا تَقُولُوا: الْكَرْمُ، وَلَكِنْ قُولُوا الْحَبْلَةُ» يَعْنِي الْعِنَبَ

Alî b. Haşrem (v. 257/871) → İsâ b. Yûnus (v. 187/803) → Şu’be (v. 160/776) → Simâk b. Harb (v. 123/741) isnâdıyla Alkame b. Vâil’in (v. ?) babasından (Vâil b. Hucr) (v. 51/671) naklettiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “الْكَرْمُ” demeyin. Fakat “الْحَبْلَةُ” deyin.” Lafız, “üzüm” anlamına gelmektedir.²⁶⁴

İkinci hadis ise şu şekilde aktarılmıştır:

وَحَدَّثَنِيهِ زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُفَيْرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَلْقَمَةَ بْنَ وَائِلٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «لَا تَقُولُوا الْكَرْمُ وَلَكِنْ قُولُوا الْعِنَبَ وَالْحَبْلَةُ»

Züheyr b. Harb (v. 234/849) → Osman b. Ömer (v. 209/824) → Şu’be (v. 160/776)

²⁶² Askerî, *Tashîfâtü’l-muhaddisîn*, I, 239-240.

²⁶³ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, VII, 41.

²⁶⁴ Müslim, *Elfaz*, 11.

→ Simâk b. Harb (v. 123/741) isnâdıyla Alkame b. Vâil'in (v. ?) babasından (Vâil b. Hucr) (v. 51/671) naklettiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “الْكُرْمُ” demeyin. Ancak “الْحَبْلَةُ” ve “الْعَنْبُ” (üzüm) deyin.”²⁶⁵

Yukarıdaki hadislerde “üzüm” anlamında “الْحَبْلَةُ” lafzı yer almaktadır. Askerî bu lafzın tashîf olup olmadığını kesin şekilde söylememiştir, sadece doğru kelimenin ba harfi fethalı olan “الْحَبْلَةُ” olduğunu ifade etmiştir. Askerî, “الْحَبْلَةُ” lafzının yanlış hareke ile okunduğunu tespit etmiştir. Ayrıca lafza benzer kelimeleri zikredip anlamlarını da açıklamıştır.

Söz konusu “الْحَبْلَةُ” lafzı “üzüm” anlamına gelmektedir. Fakat “الْحَبْلَةُ” lafzının başka anlamları da vardır. Mesela “رَسُولُ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنْ بَيْعِ حَبْلِ الْحَبْلَةِ” hadisinde²⁶⁶ “الْحَبْلَةُ” lafzı ile “habelü habele (hamile devenin yavrusu gebe kalıncaya kadar vadeli) satışı” kastedilmiştir ve burada “الْحَبْلَةُ” lafzı “hamile” anlamındadır. Benzer bir başka kelime ise “mercimek ve fasülye türlerinden bir yemek çeşidi” anlamı olan “الْحَبْلَةُ” kelimesi olup yazılış bakımından aynıdır.²⁶⁷

Kâdî İyâz, “الْحَبْلَةُ” kelimesindeki ba harfinin hem sakin hem de fethalı okunabildiğini ve her okunuşunun “üzüm” anlamına geldiğini söylemektedir.²⁶⁸ Nevevî ise “الْحَبْلَةُ” üzerindeki tashîf iddiasından hiç bahsetmemiştir.

Bu bilgilere göre “الْحَبْلَةُ” kelimesinin iki okunuşu olduğu ve her okunuşun doğru kabul edildiği anlaşılr. Aslında Askerî'nin bu konu üzerinde durması sebebi “الْحَبْلَةُ” lafzını bir tashîf olarak sayması değildir. Ancak “الْحَبْلَةُ” kelimesinin diğer benzer kelimelerle karıştırılmaması amacıyla Askerî, bu konuyu ele almış olmalıdır. Bu sebeple “الْحَبْلَةُ” musahhaf lafız sayılmamalıdır. Günümüze ulaşan *Sahîh-i Müslim*'in baskılarında söz konusu kelimenin,

²⁶⁵ Müslim, Elfaz, 12.

²⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Buhârî, Buyû', 61.

²⁶⁷ Askerî, *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*, I, 262-263.

²⁶⁸ Kâdî İyâz, *Meşârikü'l-envâr*, I, 471.

bazen sakın ba ile (الْحَبْلَةُ),²⁶⁹ bazen her iki türlü harekelendiğini²⁷⁰ de görmekteyiz.

1.5 “لَا يَنْكِحُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“لَا يَنْكِحُ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları üç ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Hadisler *Sahîh-i Müslim*’de Nikâh bölümünde ardı ardına yer almaktadır. Hadislerin ilki şöyle nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ نُبَيْهِ بْنِ وَهْبٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، أَرَادَ أَنْ يُزَوِّجَ طَلْحَةَ بْنَ عُمَرَ بِنْتَ شَيْبَةَ بْنِ جُبَيْرٍ، فَأَرْسَلَ إِلَى أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ يَخْضُرُ ذَلِكَ وَهُوَ أَمِيرُ الْحَجِّ، فَقَالَ أَبَانُ: سَمِعْتُ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَا يَنْكِحُ الْمُحْرِمُ، وَلَا يَنْكِحُ، وَلَا يَخْطُبُ»

Yahyâ b. Yahyâ (v. 226/840) → Mâlik b. Enes (v. 179/795) → Nâfi‘ (v. 117/735) isnâdıyla Nübeyh b. Vehb’den (v. 126/744) nakledildiğine göre Ömer b. Ubeydullah (v. 82/701), Talha b. Ömer’e Şeybe b. Cübeyr’in (v. ?) kızını nikâhlamak istemişti. O gün hacc emiri bulunan Ebân b. Osman’ın (v. 105/723) bu nikâhta bulunması için kendisine haber göndermiş. Bunun üzerine Ebân sunu söylemiş: “Ben, Hz. Osman b. Affân’ın, Hz. Peygamber’den şöyle naklettiğini işittim: “*İhrâmlı olan bir kimse ne evlenebilir, ne evlendirilir, ne de dünür gönderir.*”²⁷¹

İkinci hadis ise şu şekilde aktarılmıştır:

²⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Müslim, *Sahihu Müslim / el-Müsnedü’s-Sahih el-muhtasar mine’s-sünen bi-nakli’l-adli ani’l-adli ila Resulillah*, (nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Riyad: Darü’t-Ttalia, 2006, II, 1070 ve Müslim, *Sahihü Müslim*, (thk. Halil Me‘mûn Şihâ), Beyrut: Darü’l-ma’rife, 2010, s. 1052.

²⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Müslim, *Sahihü Müslim*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Kahire: Dâru ihyai’l-kütübi’l-Arabiyye, 1955-1956, IV, 1764.

²⁷¹ Müslim, Nikâh, 41.

وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، حَدَّثَنِي نُبَيْهَةُ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: بَعَثَنِي
عُمَرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْمَرٍ، وَكَانَ يَخْطُبُ بِنْتُ شَيْبَةَ بْنِ عُثْمَانَ عَلَى ابْنِهِ، فَأَرْسَلَنِي إِلَى أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ وَهُوَ عَلَى الْمَوْسِمِ، فَقَالَ:
أَلَا أُرَاهُ أَعْرَابِيًّا، «إِنَّ الْمُحْرِمَ لَا يَنْكِحُ، وَلَا يُنْكَحُ»، أَخْبَرَنَا بِذَلِكَ عُثْمَانُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ

Muhammed b. Ebû Bekir el-Mukaddemî (v. 234/848) → Hammâd b. Zeyd (v. 179/795) → Eyyûb es-Sahtiyânî (v. 131/749) → Nâfi‘ (v. 117/735) isnâdıyla nakledildiğine göre Nübeyh b. Vehb (v. 126/744) şöyle demiştir: “Ömer b. Ubeydullah b. Ma‘mer (v. 82/701) beni hacc emiri olan Ebân b. Osman’a (v. 105/723) gönderdi. Şeybe b. Osman’ın kızını kendi oğluna nikâhlamak istemişti. Ebân: “Bana bak. Ben bu adamı bedevi sanıyorum. Çünkü ihrâmlı bir kimse ne evlenebilir, **ne de evlendirilir**. Bunu Hz. Osman (v. 35/656), Hz. Peygamber’den naklen bize aktardı.”²⁷²

Üçüncü hadis ise şöyledir:

وَحَدَّثَنِي أَبُو عَسَّانَ الْمُسَمَعِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، ح وَحَدَّثَنِي أَبُو الْخَطَّابِ زَيْدُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَوَّاءٍ، قَالَ
جَمِيعًا: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ مَطَرٍ، وَيَعْلَى بْنُ حَكِيمٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ نُبَيْهَةَ بْنِ وَهْبٍ، عَنْ أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ، أَنَّ
رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: «لَا يَنْكِحُ الْمُحْرِمُ، وَلَا يُنْكَحُ، وَلَا يَخْطُبُ»

Ebû Gassân el-Mismaî (v. 230/844) → Abdü'l-A‘la (v. 189/805); ayrıca Ebü'l-Hattâb Ziyâd b. Yahyâ (v. 254/868) → Muhammed b. Sevâ (v. 187/803 veya 189/805) isnâdlarıyla aktarıldığına göre Saîd (v. 156/773 veya 157/774) → Matar (v. 129/746) ve Ya‘la b. Hakîm (v. ?) → Nâfi‘ (v. 117/735) → Nubeyh b. Vehb (v. 126/744) → Ebân b. Osman (v. 105/723) tarikiyle Osman b. Affân’ın (v. 35/656) şöyle dediği nakledilmiştir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İhrâmlı bir kimse evlenemez, **evlendirilemez**, dünür de gönderemez.”²⁷³

Yukarıda zikredilen tüm hadislerde “لَا يُنْكَحُ” lafzı yer almaktadır. Askerî bu rivâyeti

²⁷² Müslim, Nikâh, 42.

²⁷³ Müslim, Nikâh, 43.

tenkit etmiştir. Askerî'ye göre lafız, kâf harfî kesralı olarak “لَا يُنْكَحُ” şeklinde nakledilmelidir. Görüşünü açıklamak için Askerî hadisteki “يُنْكَحُ” ve “يُنْكَحُ” lafızlarını kıyaslamıştır. “يُنْكَحُ” kelimesi “نَكَحَ”dan türemiş olup “evlenmek” anlamına gelmektedir. “يُنْكَحُ” kelimesi ise fiil-i mâzîsi “أَنْكَحَ” olup “evlendirmek” manası taşımaktadır. Fakat Askerî'ye göre bilmeyenler, rivâyeti “يُنْكَحُ” yerine “يُنْكَحُ” lafzıyla aktarmıştır ve bu rivâyet tashîftir. Askerî, görüşünü desteklemek amacıyla kendisine nakledilen rivâyeti aktarır. Rivâyet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا ابْنُ مَيْمُونٍ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ نُبَيْهِ بْنِ وَهْبٍ، عَنْ أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ

أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «الْمَحْرُمُ لَا يُنْكَحُ وَلَا يُنْكَحُ وَلَا يَخْطُبُ»

İbn Menî' (v. ?) → Alî b. Câd (v. 230/844) → İbn Ebû Zîb (v. 158/775) → Nâfi' (v. 117/735) → Nubeyh b. Vehb (v. 126/744) isnâdıyla Ebân b. Osman'ın (v. 105/723) → babası (Osman b. Affân) (v. 35/656) aracılığıyla Hz. Peygamber'den naklettiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İhrâmlı bir kimse evlenemez, **evlendiremez**, dünür de gönderemez.”²⁷⁴

Nevevî, birinci ve üçüncü hadisi “يُنْكَحُ” lafzı ile, ikinci hadisi ise “يُنْكَحُ” lafzıyla aktarmıştır. Fakat lafızların farklı okunuşu hakkında hiç bilgi vermemiş, sadece rivâyetin taşıdığı hüküm üzerindeki tartışmalardan söz etmiştir.²⁷⁵ Diğer şârihler de öyledir.²⁷⁶

Sarf açısından Askerî'nin görüşü doğrudur. Çünkü “أَنْكَحَ” kelimesi أَفْعَلَ-يُفْعَلُ veznindedir. “يُنْكَحُ”nın fiil-i mâzîsi malum iken “يُنْكَحُ”dur ve meçhul iken “يُنْكَحُ”dur.²⁷⁷

²⁷⁴ Askerî, **Tashîfâtü'l-muhaddisîn**, I, 272. Ahmed b. Menî'in torunu Ebû'l-Kâsım, İbn Menî' olarak tanınmıştır.

²⁷⁵ Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim**, IX, 202-203.

²⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kâdî İyâz, **Şerhu Sahîhi Müslim li-Kâdî İyâz / İkmaâlü'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim**, (thk. Yahyâ İsmail), Mansure: Dârü'l-vefa, 1998, IV, 551-552 ve Kurtubî, Ebû'l-Abbas Ziyâeddin Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm, **el-Müfhim Şerhu Sahîhi Müslim**, (thk. Ahmedî Ebû'n-Nûr, el-Hüseynî Ebû Ferhat, İbrâhîm el-Ebyârî); Kahire: Dârü'l-kitâbi'l-Mısırî; Beyrut: Darü'l-kütübi'l-Lübnanî, 1995, V, 2356-2357.

²⁷⁷ Bu kelime bkz: Buhârî, Nikâh, 37; Müslim, Tefsîr, 9 ve Kasâs, 28/27'de malum siga ile okunmuşken Buhârî,

Müslim'in rivâyetleriyle aynı hadis, başka hadis kitaplarında da yer almaktadır. Ancak rivâyetler “لَا يُنْكَحُ” lafzıyla nakledilmiştir.²⁷⁸

Söz konusu lafız, âlimler tarafından lügat açısından fazla izah edilmediği için kesin bir ifadeyle tashîfe hükmetmek pek kolay görünmemektedir. Gördüğümüze göre söz konusu lafzın iki okunuşu vardır. Biri “يُنْكَحُ”, diğeri ise “يُنْكَحُ”dur. “يُنْكَحُ” lafzı etken fiili olup “evlendirmek” anlamına gelirken, “يُنْكَحُ” ise edilgen fiili şeklinde ve “evlendirilmek” anlamındadır. Ancak “يُنْكَحُ” kelimesi ile “evlendirmek” kastedildiğinde sorun ortaya çıkmıştır ve kelime tashîf olarak sayılmıştır. Böylece söz konusu kelime ile kastedilen mana ihramlı olan kişinin ne evlendireceği ne de evlendirilebileceği olmaktadır. Fakat çoğu rivâyet, “يُنْكَحُ” lafzı ile aktarıldığı için “يُنْكَحُ” lafzının daha sağlam olduğu söylenebilir.

2. *İSLÂHU'L-AHTÂÎ'L-HADÎSİYYE*'DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER

İslâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye'de Hattâbî (v. 388/998) tarafından musahhaf olduğu iddia edilen yedi hadis *Sahîh-i Müslim*'de bulunmaktadır. Bu yedi hadisteki tashîf; الْقَتْلَةُ (el-katle), الذَّبْحَةُ (ez-zebhû), حِيزَتَاكَ (hîzatak), الْخُبْتُ (el-hubus), الْمُغُول (el-mu'vel), الْخَرَع (el-hara') ve الْمَلْجَةُ وَالْمَلْجَتَانِ (el-malce ve'l-malcetâni) gibi yedi kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu hadislerin her biri musahhaf kelimelere göre sınıflandırılarak anlatılacaktır.

Nikâh, 16 ve Rikâk, 16'da mechul kalıpla okunmuştur.

²⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Muvatta', Hac, 22; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 463, 508, 510, 526, 549 ve 550; İbn Mâce, Nikâh, 45; Ebû Dâvûd, Menâsik, 39; Tirmizî, Hac, 23 ve Nesâî, Hac, 91 ile Nikâh, 38. Fakat Tirmizî ve Ebû Davûd'un rivâyetleri bazen “يُنْكَحُ” lafzı ile, bazen “يُنْكَحُ” lafzıyla aktarılmıştır.

2.1 “الْقَتْلَةُ” ve “الدَّبْحَةُ” Kelimleri Kaynaklı Tashîf İddiaları

“الْقَتْلَةُ” ve “الدَّبْحَةُ” kelimelerinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Hadis, *Sahîh-i Müslim*’de Sayd bölümünde yer almış ve şöyle nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ خَالِدِ الْحَذَّاءِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي الْأَشْعَثِ، عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ، قَالَ: ثِنْتَانِ حَفِظْتُهُمَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ، فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ، وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ، وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ، فَلْيُرِخْ ذَيْبَ حَتَّهُ»

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (v. 235/849) → İsmâîl b. Uleyye (v. 193/809) → Hâlid el-Hazzâ (v. 141/758 veya 142/759) → Ebû Kılâbe (v. 104/722) → Ebü'l-Eş‘as (v. 100/718’den sonra) isnâdıyla nakledildiğine göre Şeddâd b. Evs (v. 58/678) şöyle demiştir: “İki şey var ki, bunları Hz. Peygamber’den iki şey ezberledim. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: “*Şüphesiz Allah herşeyde iyiliği farz kılmıştır. O halde siz öldürdüğünüzde, öldürmeyi iyi yapın. Kestiğinizde de kesmeyi iyi becerin. Her biriniz bıçağını bilesin ve kestiği hayvanı rahatlasın.*”²⁷⁹

Hattâbî’ye göre rivâyetteki “الْقَتْلَةُ” lafzının doğrusu “الْقَتْلَةُ”dır. Çünkü lafız, “الدَّبْحَةُ” lafzı ile masdar binâ-i merre²⁸⁰ vezninde olmalıdır.²⁸¹ Hattâbî, bu açıklamadan başka bilgi vermemektedir. Nevevî de “الْقَتْلَةُ” lafız üzerindeki tashîf iddiasından hiç bahsetmemiştir. Sadece lafzın masdar binâ-i nev’i şeklinde olduğunu söylemektedir. “الدَّبْحَةُ” lafzı konusunda Nevevî, hadiste yer alan “الدَّبْحُ” lafzının bazı nüshalarda “الدَّبْحَةُ” şeklinde geldiğini ve “الدَّبْحَةُ” lafzının “الْقَتْلَةُ” lafzı gibi masdar binâ-i nev’i²⁸² şeklinde olduğunu anlatmaktadır.²⁸³

Hattâbî, “الْقَتْلَةُ” ve “الدَّبْحَةُ” rivâyetinin doğru olması görüşünü benimsemiş olsa bile,

²⁷⁹ Müslim, Sayd, 57.

²⁸⁰ Bir olayın bir kere yapıldığını belirten masdardır. Sülasî fiilden فَعْلَةٌ vezninde gelmektedir.

²⁸¹ Hattâbî, *Islâhu’l-ahtâi’l-hadîsiyye*, s.14.

²⁸² Durum açıklayan masdardır. Sülasî fiilden فَعْلَةٌ vezninde gelmektedir.

²⁸³ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XIII, 115.

Sahîh-i Müslim'deki rivâyetin musahhaf hadis olduğu söylenmemelidir. Zira elde mevcut hadis kitaplarında rivâyetin hep “الْقِلَّةَ” ile “الذَّبْحَةَ” veya “الدَّبْحَ” lafızlarıyla nakledildiğini görürüz.²⁸⁴ Buna göre Müslim'in rivâyetindeki lafızlar, Hattâbî'nin doğru olduğunu iddia ettiği lafızlardan daha meşhurdur ve bu şekliyle kabul görmüştür. Ayrıca bu lafız farklılıkları anlamı etkilememiştir. Bir başka deyişle hadis, bu ifadelerle yaygınlık kazanmış gözükmemektedir.

2.2 “حَيْضَتُكَ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“حَيْضَتُكَ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları iki ayrı hadiste karşımıza çıkmaktadır. Hadisler *Sahîh-i Müslim*'de Hayz bölümünde yer almaktadır. Hadislerin ilki şu şekilde nakledilmiştir:

وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَأَبُو كُرَيْبٍ، - قَالَ: يَحْيَى، أَخْبَرَنَا وَقَالَ الْأَخْرَانِ - حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ ثَابِتِ بْنِ عُبَيْدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «نَاوِلِينِي الْحُمْرَةَ مِنَ الْمَسْجِدِ»، قَالَتْ فَقُلْتُ: إِنِّي حَائِضٌ، فَقَالَ: «إِنَّ حَيْضَتَكَ لَيْسَتْ فِي يَدِكَ»

Yahyâ b. Yahyâ (v. 226/840), Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (v. 235/849) ve Ebû Kureyb (v. 247/861) → Ebû Muâviye (v. 166/782) → A'meş (v. 148/765) → Sâbit b. Ubeyd (v. 111/729 - 120/738 arasında) → el-Kâsım b. Muhammed (v. 107/725) isnâdıyla aktarıldığına göre Hz. Âişe (v. 58/678) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, bana şöyle dedi: “*Mescidden seccadeyi bana uzativer.*” Ben: “Hayızlıyım” dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Hayzın senin elinde değildir*” buyurdu.”²⁸⁵

²⁸⁴ Örnek olarak bkz: İbn Mâce, Zebâih, 3; Ebû Davûd, Dahâyâ, 12; Tirmizî, Diyât, 14 ile Nesâî, Dahâyâ, 22 ve 27.

²⁸⁵ Müslim, Hayz, 11. İsnâdda Yahyâ b. Yahyâ “أَخْبَرَنَا” tabirini, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ve Ebû Kureyb ise “حَدَّثَنَا” tabirini kullanmıştır.

İkinci hadis ise şöyle aktarılmıştır:

وَحَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَأَبُو كَامِلٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ، كُلُّهُمْ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ يَزِيدَ بْنِ كَيْسَانَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ " يَا عَائِشَةُ: نَاوِلِيَنِ التَّوْبَ " فَقَالَتْ: إِنِّي حَائِضٌ، فَقَالَ: «إِنَّ حَيْضَتَكَ لَيْسَتْ فِي يَدِكَ» فَتَنَاوَلَتْهُ

Züheyr b. Harb (v. 234/849), Ebû Kâmil (v. 237/851) ve Muhammed b. Hâtim (v. 235/850) → Yahyâ b. Saîd (v. 198/813) → Yezîd b. Keysân (v. ?) → Ebû Hâzim (v. 100/718) isnâdıyla rivâyet edildiğine göre Ebû Hüreyre (v. 58/678) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber mescidde iken: “*Ey Âişe, bana elbiseyi uzatıver*” dedi. Hz. Âişe (v. 58/678): “Ben hayızlıyım” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Hayzın senin elinde değil*” buyurdu. Hz. Âişe de Hz. Peygamber’e elbiseyi uzattı.”²⁸⁶

Yukarıda zikredilen rivâyetlerde “حَيْضَتُكَ” lafzı yer almaktadır. Fakat Hattâbî, bu lafzın sağlam şeklinin kesralı ha harfî olan “حَيْضَتُكَ” olduğunu söylemektedir. Hattâbî’ye göre her iki lafız “حَاضٌ” kelimesinden türemiştir. Ancak “حَيْضَةٌ” kelimesi masdar binâ-i merre şeklinde olup “kan yığını” anlamına gelirken, “حَيْضَةٌ” masdar binâ-i nev’i şeklinde ve “hayzın necâseti ve zararlılığı” anlamı taşır.²⁸⁷

Nevevî’ye göre ise “حَيْضَتُكَ” lafzı en meşhur ve sahih şekildir. Ancak yine de Hattâbî’nin görüşünü göz ardı etmeyip aktarmıştır. Ayrıca Hattâbî’ye karşılık olarak da Kâdî İyâz’ın fikrini nakletmiştir. Kâdî İyâz’a göre en sağlam lafız “حَيْضَتُكَ”dır. Çünkü lafız ile kastedilen mana Hz. Âişe’nin eline kan bulaşmamasıdır. Cami veya mescid, necis olan nesnelerden korunmalıdır. Bu durumda necis olan nesne kandır. Bu sebeple “حَيْضَةٌ” lafzı daha uygundur. “حَيْضَةٌ” kelimesi ise kadının içinde bulunduğu durumu vasıflandırmak için

²⁸⁶ Müslim, Hayz, 13.

²⁸⁷ Hattâbî, *Islâhu’l-ahtâi’l-hadîsiyye*, s. 14-15.

kullanılmıştır. Bu durum da sadece elini değil, bütün vücudunu kapsar.²⁸⁸

Kâdî İyâz'ın beyanından hareketle “حَيْضَتَكَ” lafzının tashîf olmadığı söylenebilir. Bazı şârihler Hattâbî'nin görüşünü, bazıları da Kâdî İyâz görüşünü benimsemiştir. Fakat çoğu rivâyet “حَيْضَتَكَ” lafzıyla nakledilmiştir. Şu var ki, Hattâbî'nin okuyuşu esas alınrsa, hadiste kadının hayızlı olması sebebiyle bedeninin necis addedileceği bu nedenle mescitten uzak durması gerekeceği söylenebilir. Oysa Kâdî İyâz'a göre necâset elde mevcut değildir. Eli mescidde uzatıp oradan bir şey alınabilir. Hz. Âişe'nin elini uzatıp giysiyi oradan alarak Peygamberimize verdiği gözününde bulundurulursa, Kâdî İyâz'ın yorumu daha isabetli görünmektedir.

2.3 “الْحُبْثُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“الْحُبْثُ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Hadis, *Sahîh-i Müslim*'de Hayz bölümünde yer alıp şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، وَقَالَ يَحْيَى: أَيْضًا أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، كِلَاهُمَا عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ

أَنْسٍ، - فِي حَدِيثِ حَمَّادٍ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا دَخَلَ الْحُلَاءَ وَفِي حَدِيثِ هُشَيْمٍ، - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا دَخَلَ الْكَنِيفَ

قَالَ: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْحُبْثِ وَالْحَبَائِثِ»

Yahyâ b. Yahyâ (v. 226/840) → Hammâd b. Zeyd (v. 179/795) ve Hüseyim (v. 183/799) → Abdülazîz b. Suheyb (v. 130/747) isnâdıyla Enes b. Mâlik'ten (v. 93/711-712) naklen aktarıldığına göre (Hammâd'ın rivâyetinde “hela”, Hüseyim'in rivâyetinde ise “kenef” kelimesi kullanılmıştır) Hz. Peygamber tuvalete girerken “Allahım **erkek** ve dışı şeytanların kötülüğünden sana sığınırım” derdi.²⁸⁹

²⁸⁸ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, III, 214. Ayrıca bkz: Kâdî İyâz, *Meşârikü'l-envâr*, I, 581.

²⁸⁹ Müslim, Hayz, 122.

وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ وَهُوَ ابْنُ عُكَيْتٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بِهَذَا الْإِسْنَادِ

وَقَالَ: «أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ»

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (v. 235/849) ve Züheyr b. Harb (v. 234/849) → İsmâîl b. Uleyye (v. 193/809) → Abdülaziz b. Suheyb (v. 130/747) tariki ile bir önceki isnâdın aynısı ile nakledildiğine göre ise “**Erkek ve dişi şeytanların kötülüğünden Allah’a sığınırım**” demiştir.²⁹⁰

Hattâbî’ye göre, çoğu râvi, zikredilen hadisler gibi ب’nin sükunu ile “الْخُبْثُ” lafzıyla nakletmiştir. Ebû Ubeyd de (v. 224/838), *Garîbü’l-hadis* adlı eserinde hadisi “الْخُبْثُ” lafzıyla rivâyet etmiş, lafzın “kötülük” anlamına geldiğini izah etmiştir. Fakat Hattâbî’ye göre doğru olan ب’nin dammeli okunuşu ile “الْخُبْثُ” lafzıdır. Hattâbî, “الْخُبْثُ” lafzının “خَبِثَ” kelimesinin cem’i olduğunu ve “erkek şeytân” anlamı taşıdığını açıklar. Hadisteki “الْخَبَائِثُ” lafzının ise “الْخَبَائِثُ” kelimesinin cem şekli ve “dişi şeytân” anlamında olduğunu söyler. “الْخُبْثُ” ve “الْخَبَائِثُ” lafızlarıyla kastedilen mana “erkek ve dişi şeytanların kötülüğünden Allah’a sığınmak”tır. Hattâbî, “الْخُبْثُ” kelimesinin “خَبَثَ-يَخْبُثُ” dan türemiş masdar olduğunu. “الْخُبْثُ” kelimesinin “فَسَدَ”/“kötülük” anlamı olduğunu beyan eder.

Hattâbî, bu konuda lûgat âlimi Ebû Abdullah İbnü’l-A‘râbî’nin (v. 231/846) sözlerini de aktarır. İbnü’l-A‘râbî’ye göre Arapça’da aslında “الْخُبْثُ” kelimesi ile mekruh şeyler kastedilmiştir. Örnek olarak kelime, sözler konusunda “sövgü”, dinler konusunda “küfür”, yemek ise “haram olan” ve içecek hususunda ise “zararlı içecek” anlamlarına gelir.

Bu açıklamanın yanı sıra, Hattâbî yazılış bakımından “الْخُبْثُ” lafzıyla “الْخَبْثُ” ve “الْخَبْثَةُ” gibi aynı kelimeleri zikredip bunların anlamını açıklar. “الْخُبْثُ” kelimesinin “ateşin giderdiği gümüş, demir ve diğerlerinin kiri” manası vardır. “الْخَبْثَةُ” kelimesinin anlamı ise hem

²⁹⁰ Müslim, Hayz, 122.

“şüphe” hem “zina” olabilir.²⁹¹

Sözlükte, Hattâbî'nin açıkladığı gibi, “خُبْتُ-يَخُبْتُ”dan türemiş olan “خُبْتُ” kelimesi “kötülük” anlamındadır. Kötülüğe sahip olan anlamında “خَبِيثٌ” kelimesi kullanılmıştır.²⁹² Bu durumda kötülüğün kapsamına şeytân veya cin de girebilir.

Kâdî İyaz’a göre en meşhur olan “الخُبْتُ” lafzıdır. Nevevî ise söz konusu kelimenin hem sakin hem dammeli ba harfî ile nakledildiğini ve her iki okunuşunun doğru ve meşhur olduğunu ifade etmektedir. Hattâbî'nin görüşünü aktardıktan sonra kendi görüşünü belirtir. Nevevî'ye göre “الخُبْتُ” lafzı ile nakleden tashîf yapmamıştır ve “الخُبْتُ” lafzına itiraz edenler de isabet etmemiştir. Çünkü lafzı hafifletmek amacıyla ba harfî sakin okunabilir. Arapça’da buna benzer diğer örnekler şunlardır: “كُتِبَ”, “رُسِلَ”, “عُنِيَ” ve “أُذِنَ”. Arap dili âlimleri arasında bu harflerin sakin okunuşu konusunda tartışma yoktur. Nitekim bu konu sarf ilminin konularından birisidir.

Şu var ki, Nevevî de Hattâbî'nin görüşünü tamamen reddetmemiştir. Nevevî'ye göre Hattâbî, “الخُبْتُ” rivâyetini bütünüyle reddetmemiştir. Fakat Hattâbî'nin reddettiği şey “الخُبْتُ” lafzının asl olduğu görüşüdür.²⁹³ Bu açıklama esas alınarak “الخُبْتُ” lafzı içeren rivâyetin musahhaf hadis olmadığı düşünülebilir. Ancak kelimenin kökü her halükarda “خَبِيثٌ” kelimesidir.

2.4 “المُعُول” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“المُعُول” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Hadis, *Sahîh-i Müslim*’de Cenâiz bölümünde yer alıp şöyle rivâyet edilmiştir:

²⁹¹ Hattâbî, *Islâhu’l-ahtâi’l-hadîsiyye*, s. 15-17.

²⁹² İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut: Dâru Sadır, 1993, II, 142.

²⁹³ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IV, 74.

وَحَدَّثَنِي عَمْرُو النَّاقِدُ، حَدَّثَنَا عَقَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، لَمَّا طُعِنَ عَوَّلَتْ عَلَيْهِ حَفْصَةُ، فَقَالَ: يَا حَفْصَةُ أَمَا سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «الْمُعَوَّلُ عَلَيْهِ يُعَذَّبُ؟» وَعَوَّلَ عَلَيْهِ صُهَيْبٌ، فَقَالَ عُمَرُ: يَا صُهَيْبُ أَمَا عَلِمْتَ «أَنَّ الْمُعَوَّلَ عَلَيْهِ يُعَذَّبُ»؟

Amr en-Nâkîd (v. 232/847) → Affân b. Müslim (v. 220/835) → Hammâd b. Seleme (v. 167/784) → Sâbit (v. 127/744) isnâdıyla Enes'ten (v. 93/711-712) rivâyet edildiğine göre Hz. Ömer b. el-Hattâb (v. 23/644) yaralanınca Hafsa (v. 45/655) feryâd etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle demişti: “Ey Hafsa! Sen, Hz Peygamber’in “Üzerine *feryâd edilen kimse azab görür*” buyurduğunu işitmedin mi?” Hz. Ömer için Suheyb de feryâd ederek ağladı. Hz. Ömer ona da “Ey Suheyb! Sen, üzerine feryâd edilen kimseye azab edileceğini bilmiyor musun?”²⁹⁴

Hattâbî, zikredilen hadiste “feryâd edilen” anlamında “الْمُعَوَّلُ” kelimesini kullanmayı uygun görmemiştir. Ona göre “الْمُعَوَّلُ” yerine “أَعُوْلُ” kelimesinden türemiş “الْمُعَوَّلُ” lafzını kullanmak daha doğrudur. Çünkü “عَوَّلَ” kelimesinden türetilmiş “الْمُعَوَّلُ” kelimesinin bazı âlimler tarafından “feryâd edilen” manası taşıdığı söylenmiş olsa bile “عَلَيْهِ” lafzıyla kullanılırken bir anlam daha kazanır, “feryâd edilmek” anlamının yanında “bağlı olmak” anlamına da gelir.²⁹⁵

Hattâbî bu hususta sadece daha doğru bulduğu kelimeyi göstermektedir. İki anlamı olan “الْمُعَوَّلُ” kelimesi yerine, sadece “feryâd edilen” manası taşıyan “الْمُعَوَّلُ” kelimesini kullanmayı uygun görür. Dolayısıyla bu durumda “الْمُعَوَّلُ” kelimesinin bir tashîf olmadığı yönünde bir sonuca ulaşmak mümkündür.

²⁹⁴ Müslim, Cenâiz, 21.

²⁹⁵ Hattâbî, *Islâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye*, s. 44

2.5 “الْخَرَع” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“الْخَرَع” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Hadis, *Sahîh-i Müslim*’de İmân bölümünde yer almış, şöyle aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ بْنُ مَيْمُونٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ كَيْسَانَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ الْأَشْجَعِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَعَمْرِهِ: " قُلْ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ لَكَ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ "، قَالَ: لَوْلَا أَنْ تُعَيِّرَنِي فُرَيْشٌ، يُمُولُونَ: إِنَّمَا حَمَلَهُ عَلَى ذَلِكَ الْجَزَعُ لَأَقْرَرْتُ بِهَا عَيْنَكَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ} [القصص: 56]

Muhammed b. Hâtim b. Meymûn (v. 235/850) → Yahyâ b. Saîd (v. 198/813) → Yezîd b. Keysân (v. ?) → Ebû Hâzim el-Eşcâî (v. 100/718) isnâdıyla nakledildiğine göre Ebû Hüreyre (v. 58/678) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, amcasına şöyle buyurdu: “Allah’dan başka ilah yoktur de ki kıyamet gününde ben senin lehine şehâdet edeyim” Amcası: “Kureyş beni ayıplayarak “Ebû Tâlib’i buna ancak (ölüme yaklaşma) **korkusu** sevketti” demeyecek olsa seni mutlaka memnun ederdim” dedi. Bunun üzerine Allah: “Şüphesiz ki sen sevdiğine hidayet veremezsin. Ancak Allah dilediğine/dileyene hidayet verir.” ayetini²⁹⁶ indirdi.²⁹⁷

Hattâbî bu rivâyet konusunda lûgat âlimi Sa‘leb’in (v. 291/904) görüşünü aktarmakla yetinmiştir. Sa‘leb’e göre rivâyet, “الْخَرَع” kelimesi yerine “zayıflık” ve “zihinsel ya da ruhsal güçsüzlük ve coşku eksikliği” anlamına gelen “الْخَرَع” lafzıyla nakledilmelidir.²⁹⁸

Nevevî’nin tespitine göre çoğu muhaddis, tarihçi ve siyer âlimi rivâyetin “الْخَرَع” lafzıyla; Şemir (v. 255/869), Sa‘leb’den naklen aktaran Hattâbî, Herevî (v. 401/1011) ve Ebû’l-Kasım ez-Zemahşerî (v. 538/1144) gibi bazı lûgat âlimleri ise “الْخَرَع” kelimesi ile nakledilmesini uygun görmüştür. Şemir’e göre “الْخَرَع” lafzının hem “zayıflık” hem “aklı karışmış” anlamı vardır. Şemirle görüşen dil âlimi Ezherî (v. 370/980) de bu görüşü

²⁹⁶ Kasas, 28/56.

²⁹⁷ Müslim, İmân, 42.

²⁹⁸ Hattâbî, *Islâhu’l-ahtâi’l-hadisiyye*, s. 83.

benimsemiştir.²⁹⁹

Böylece bu durumda iki ayrı görüş karşımıza çıkmaktadır. Lügat âlimleri daha ince bir anlam ifade eden “الْخَرَع” lafzını tercih ederken, hadisçiler yaygın kullanımı kabul etmiş gözükmektedir. Bu sebeple kelimeyi tashîf saymak kolay değildir. Ayrıca her ne kadar “الْخَرَع” görüşü doğru olsa bile “الْجَزَع” rivâyeti daha meşhurdur.

2.6 “الْمَلْجَةِ وَالْمَلْجَتَانِ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“الْمَلْجَةِ وَالْمَلْجَتَانِ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Hadis, *Sahîh-i Müslim*’de Radâ bölümünde yer almış, şöyle nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَعَمَرُو النَّاقِدُ، وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، كُلُّهُمْ عَنِ الْمُعْتَمِرِ، وَاللَّفْظُ لِيَحْيَى، أَخْبَرَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَيُّوبَ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي الْخَلِيلِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ أُمِّ الْفَضْلِ، قَالَتْ: دَخَلَ أَعْرَابِيٌّ عَلَى نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ، وَهُوَ فِي بَيْتِي، فَقَالَ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، إِنِّي كَانَتْ لِي امْرَأَةٌ، فَتَزَوَّجْتُ عَلَيْهَا أُخْرَى، فَزَعَمَتِ امْرَأَتِي الْأُولَى أَنَّهَا أَرْضَعَتِ امْرَأَتِي الْخُدْنَى رَضْعَةً أَوْ رَضْعَتَيْنِ، فَقَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ: «لَا تُحَرِّمُ الْإِمْلَاجَةَ وَالْإِمْلَاجَتَانِ»، قَالَ عَمَرُو فِي رَوَايَتِهِ: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ نَوْفَلٍ

Yahyâ b. Yahyâ (v. 226/840), Amr en-Nâkîd (v. 232/847) ve İshâk b. İbrâhîm (v. 256/870) → Mu‘temir (v. 187/803) → Eyyûb (v. 131/749) → Ebü’l-Halîl (v. ?) → Abdullah b. Haris (v. 84/703) isnâdıyla aktarıldığına göre Ümmü’l-Fazl (v. 32/653’ten önce) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber evimde iken, bir bedevi onun yanına geldi ve: “Ey Allah’ın Peygamberi. Benim bir karım vardı, üzerine bir daha evlendim. Derken birinci karım, yeni karımı bir veya iki defa emzirmiş olduğunu söyledi” diye fetva sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “**Bir ve iki defa emzirmek** ile mahremiyet sabit olmaz” buyurdu. Amr bu hadisi,

²⁹⁹ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, I, 222.

“Abdullah b. Hâris b. Nevfel’den naklen” lafzıyla diyerek aktarmıştır.³⁰⁰

Hattâbî, bu rivâyetin “الملَّجَةُ والملَّجَتَان” lafzıyla nakledilmesi gerektiğini söylemektedir. Fakat lafzın cim harfî yerine ha harfî ile “الملَّحَةُ والملَّحَتَان” şeklinde nakledildiğini ve bu naklin tashîf olduğunu ileri sürmektedir.³⁰¹ *Sahîh-i Müslim*’deki rivâyette ise “الإِمْلَاجَةُ وَالْإِمْلَاجَتَان” lafzı yer almaktadır. “الملَّجَةُ” ve “الإِمْلَاجَةُ” lafızları iki ayrı vezinden gelmektedir. “الملَّجَةُ” lafzı “ملَّجَ” kelimesinden türemiş ve masdar binâ-i merre şeklindedir. “الإِمْلَاجَةُ” ise “أَمْلَجَ” kelimesinin masdar binâ-i merre’sidir. Vezinleri farklı olsa bile lafızlar aynı manayı taşımaktadır.³⁰² Bu sebeple “الإِمْلَاجَةُ” lafzı tashîfin örneği sayılmamalıdır. Üstelik Hattâbî, “الإِمْلَاجَةُ” lafzını hiç zikretmemiş ve tenkit etmemiştir.

Buradaki tashîf iddiası Müslim’e yönelik değildir. Elde mevcut hadis kaynaklarında yaptığımız aramada kelimenin hiçbir yerde “الملَّحَةُ والملَّحَتَان” şeklinde nakledildiğini görmedik. Bu durumda Hattâbî’nin itirazının şifâhî bir rivâyet biçimiyle veya günümüze ulaşmamış kaynaklardan birine yönelik olduğu söylenebilir. Bu itibarla Müslim’e yönelik bir tashîf iddiası söz konusu değildir.

3. *ET-TATRÎF FÎ’T-TASHÎF*’TE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER

et-Tatrîf fî’ t-tashîf’te Süyûtî (v. 911/1505) tarafından musahhaf olduğu iddia edilen on hadis *Sahîh-i Müslim*’de bulunmaktadır. Bu on hadisteki tashîf تَحَدَّمَ (tahaddame), سَفَلَةٌ (sefile), كَفِدَرَ النَّوْرَ (ke fideri’s-sevr), بَعَدَ الْكُورَ (ba‘de’l-kevr), نَسَقِي عَلَيْهِ نُحْلًا لَنَا (neskî aleyhi nahlân lanâ), حَسَنَ (hasen), يَحْتَفِزُ (yahtefizu), بِنَعْلَةٍ (bi na‘le) ve فَمُنِعْتُ (fe muni‘tu) gibi dokuz kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu hadislerin her biri musahhaf kelimelere göre

³⁰⁰ Müslim, Radâ, 18.

³⁰¹ Hattâbî, *Islâhu’l-ahtâi’l-hadîsiyye*, s. 93.

³⁰² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, II, 369.

sınıflandırılarak anlatılacaktır. Bu kelimelerden sadece “بَغْدَ الْكُورِ” kelimesinde tashîf iddiası önceki ilim adamları tarafından zikredilmişti. Diğer lafızlardaki tashîf iddiası ise ilk kez Süyûtî’de karşımıza çıkmaktadır.

3.1 “تَخَدَّمَ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“تَخَدَّمَ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadis *Sahîh-i Müslim*’de Siyâm bölümünde yer almaktadır. Rivâyet şöyle nakledilmiştir:

وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، حَدَّثَنَا حَفْصٌ، عَنْ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ، عَنْ مُوَرِّقٍ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي سَفَرٍ، فَصَامَ بَعْضٌ، وَأَفْطَرَ بَعْضٌ فَتَحَزَّمَ الْمُفْطِرُونَ وَعَمِلُوا وَضَعَفَ الصُّوَامُ، عَنْ بَعْضِ الْعَمَلِ، قَالَ: فَقَالَ فِي ذَلِكَ: «دَهَبَ الْمُفْطِرُونَ الْيَوْمَ بِالْأَجْرِ»

Ebû Kureyb (v. 247/861) → Hafs (b. Giyâs) (v. 194/810 veya 195/811) → Âsım el-Ahvel (v. 142/759) → Muverrik el-İclî (v. 105/723) isnâdıyla rivâyet edildiğine göre Enes b. Mâlik (v. 93/711-12) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber bir seferdeydi. Bazı sahabiler oruç tuttu, bazı sahabiler ise oruç tutmadı. Oruç tutmayanlar, **paçaları sıvadılar** ve iş gördüler. Oruçlular ise bazı işleri görmekten âciz kaldılar. Bu durumda Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Bugün oruç tutmayanlar ecir kazandılar.*”³⁰³

Bu rivâyette “تَحَزَّمَ” lafzı yer almaktadır. Süyûtî, bu konuda Kâdî İyâz’ın sözlerini aktarmakla yetinmiştir. Kâdî İyâz’a göre çoğu rivâyet, yukarıdaki hadis gibi, “تَحَزَّمَ” lafzı ile nakledilmiştir. Fakat *Sahîh-i Müslim*’in Siczî nüshasında lafız “تَخَدَّمَ” şeklinde yer almaktadır. Bazı âlimler, “تَحَزَّمَ” lafzının tashîf, “تَخَدَّمَ” lafzının ise doğru olduğunu iddia etmiştir. Çünkü oruç tutmayanlar “hizmet vermişler”dir. Fakat Kâdî İyâz, “تَحَزَّمَ” lafzının da sahih olduğunu tespit etmektedir. “تَحَزَّمَ” lafzının sıhhatı şu üç açıdan anlaşılabilir. Birincisi gerçek mana

³⁰³ Müslim, Siyâm, 101.

açısından. “تَحَرَّمَ” lafzının gerçek anlamı “paçaları/kolları sıvamak”tır ve bu durumda oruç tutmayanlar hizmet vermek ve çalışmak için paçalarını sıvamışlardır. Bu iddia tenkit edilmemiştir. İkincisi ise istiâre anlamı açısından. Bu hususta “تَحَرَّمَ” lafzının “ciddi bir şekilde çalışmak ve hizmet vermek” veya “yoğun çalışmak” gibi bir metafor anlamı vardır. Örneğin “شَدَّ مِئْزَرَهُ”³⁰⁴ hadisindeki “إِذَا دَخَلَ الْعَشْرُ شَدَّ مِئْزَرَهُ” lafzının gerçek anlamı “izarını sağlamca bağlar” iken metafor anlamı ise “kadınlar uzak durmak”tır. Üçüncü ise “تَحَرَّمَ” lafzı “kararlılık” anlamına gelen “الْحَزْمُ” kelimesinden gelmiştir. Bu durumda “işe sıkıca tutunmak” anlamı taşıyacaktır.³⁰⁵ Nevevî’nin de aynı bilgileri verdiği görülür.³⁰⁶

Bu bilgilere dayanarak “تَحَرَّمَ” lafzının tashîf örneği olarak sayılmayacağı söylenebilir. “تَحَرَّمَ” ve “تَخَدَّمَ” kelimeleri farklı olsa da bu kelimelerle kastedilen mana aynıdır. Bu sebeple “تَحَرَّمَ” lafzı doğru kabul edilebilir.

3.2 “سَفَلَةٌ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“سَفَلَةٌ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadis *Sahîh-i Müslim*’de Salâtü’l-İdeyn bölümünde yer alıp şöyle aktarılmıştır:

وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُنِيرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: شَهِدْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الصَّلَاةَ يَوْمَ الْعِيدِ، فَبَدَأَ بِالصَّلَاةِ قَبْلَ الْخُطْبَةِ، بِغَيْرِ أَذَانٍ وَلَا إِقَامَةٍ، ثُمَّ قَامَ مُتَوَكِّئًا عَلَى بِلَالٍ، فَأَمَرَ بِتَقْوَى اللَّهِ، وَحَثَّ عَلَى طَاعَتِهِ، وَوَعَّظَ النَّاسَ وَذَكَّرَهُمْ، ثُمَّ مَضَى حَتَّى أَتَى النِّسَاءَ، فَوَعَّظَهُنَّ وَذَكَّرَهُنَّ، فَقَالَ: «تَصَدَّقْنَ، فَإِنَّ أَكْثَرَكُنَّ حَطْبُ جَهَنَّمَ»، فَقَامَتِ امْرَأَةٌ مِنْ سِطَةِ النِّسَاءِ سَفْعَاءُ الْخُدَّيْنِ، فَقَالَتْ: لَمْ؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «لَأَتُكِّرَنَّ تُكْثِرَنَّ الشُّكَاةَ، وَتَكْفُرَنَّ الْعَشِيرَ»، قَالَ: فَجَعَلَنَ يَتَصَدَّقَنَّ مِنْ خُلِيِّهِنَّ، يُلْقَيْنَ فِي ثَوْبِ بِلَالٍ مِنْ أَفْطِيَّتِهِنَّ وَخَوَاتِمِهِنَّ

³⁰⁴ Buhârî, Terâvîh, 5.

³⁰⁵ Süyûtî, *et-Tatrîf fi’t-tashîf*, s. 19-20. Ayrıca bkz: Kâdî İyâz, *Meşârikü’l-envâr*, I, 513.

³⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, VII, 250.

Muhammed b. Abdullah b. Nümejr (v. 234/849) → babası (v. 199/814) → Abdülmelik b. Ebû Süleymân (v. 145/762-63) → Atâ b. Ebû Rebâh (v. 114/732) isnâdıyla nakledildiğine göre Câbir b. Abdullah (v. 78/697) şöyle demiştir: “Ben, Hz. Peygamber’le birlikte bayram günü namazda bulundum. Hutbeden önce ezân ve kamet olmaksızın namaza başladı. Sonra Bilâl’e (v. 20/641) dayanarak ayakta durdu ve takvayı emretti, Allah’a itaate teşvik etti. Cemaate vaaz etti. Sonra yürüdü, kadınların tarafına gelince onlara nasihatta bulunarak şöyle buyurdu: “*Tasadduk edin! Zira çoğunuz cehennem odunu olacaksınız!*” bunun üzerine kadınlar **arasından** kırmızımsı siyahı yanaklı³⁰⁷ biri kalkarak “Niye ey Allah’ın Rasûlü?” sordu. Hz. Peygamber, “Çünkü sizler hâlinizden çok şikayet edersiniz, kocalarınıza nankörlük edersiniz” diye cevap verdi. Kadınlar kendi ziynetlerinden tasadduk etmeye başladılar. Bilâl’in elbisesi içine küpe ve yüzüklerini atıyorlardı.”³⁰⁸

Süyûtî bu rivâyet konusunda Kâdî İyâz’ın görüşünü aktarmakla yetinmiştir. Kâdî İyâz’a göre *Sahîh-i Müslim*’in bütün nüshalarında söz konusu rivâyet “سِطَّة” lafzıyla nakledilmiştir. “سِطَّة” lafzının aslı “الواسطة”dır ve Taberî rivâyetinde ise lafız, “وَأَسْط” şeklinde yer almıştır. Kâdî İyâz, “من سِطَّةِ النِّسَاءِ” lafzını “من عُلْيَا النِّسَاءِ” ve “من خِيَارِ النِّسَاءِ” lafızlarıyla eş anlamlı görüp kelimeye “en hayırlı veya üst düzey kadınlardan” anlamı vermiştir.

Kâdî İyâz’ın hocası olan Kâdî el-Kinânî’nin (v. ?) görüşü ise farklıdır. Ona göre lafzın doğrusu “سَفَلَة”dır. Fakat fa ve lam harfleri birleşik gibi görünüp yanlışlıkla ta harfi olarak okunmuştur. “سَفَلَة” lafzının anlamı ise “toplumun alt tabakasından olan”dır, önceki anlamın tersidir. “سَفَلَة” rivâyeti *Müsned-i Ahmed* ve *Sünen-i Nesâî*’de yer almaktadır.³⁰⁹ “سَفَلَة” lafzının bir sonraki “سَفْعَاءُ الْخَدَّيْنِ” lafzıyla alakası vardır.³¹⁰ “الْخَدَّيْنِ” lafzı “iki yanak” anlamına gelmektedir. “سَفْعَاءُ” lafzı ise “güneş yanığı” anlamındadır. Kadının aslında solgun tenli

³⁰⁷ “سَفْعَاءُ الْخَدَّيْنِ” lafzı Ahmed Davudoğlu tercümesinde “kara yağız güzeli” şeklinde ifade edilmiştir. Bkz: Müslim, *Sahîh-i Müslim tercemesi ve şerhi*, (trc. ve şerh Ahmed Davudoğlu), İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1974, V, 9.

³⁰⁸ Müslim, *Salâtü’l-İdeyn*, 4.

³⁰⁹ Bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII, 313 ve Nesâî, *Salâtü’l-İdeyn*, 19.

³¹⁰ Kâdî İyâz, *Meşârikü’l-envâr*, II, 156.

olduğu ve yanaklarının renginin değişmiş olduğu anlaşılır, bu görünümün sebebi ise zor bir hayat yaşamasıdır.³¹¹ Zor bir hayat yaşayanlar genelde toplumun alt tabakasından olduğundan Kâdî el-Kinânî, “سَفَلَة” lafzının doğru olduğunu iddia etmektedir.

Mâzerî (v. 536/1141), *el-Mu‘lim bi-fevâ‘idi Müslim* adlı eserinde hocası İbn Arefe’nin³¹² “سِطَة” lafzını “قَالَ أَوْسَطُهُمْ”³¹³ ve “أُمَّةٌ وَسَطٌ”³¹⁴ âyetlerinin tefsiriyle açıkladığını söylemektedir. “أَوْسَطُهُمْ” lafzı “onların en adil ve hayırlı olanı” anlamındadır. “أُمَّةٌ وَسَطٌ” lafzı ise “adil ve iyi bir toplum” manasına gelir. Fakat Mâzerî, “وَسَطٌ” fiilinin masdarı olan “وَسَاطَة” ve “سِطَة” kelimelerinin, “فَوَسَطَنَ بِهِ جَمْعًا” âyeti³¹⁵ gibi “içinde” veya “arasında” anlamı taşıdığını da izah eder.³¹⁶

Nevevî’ye göre, Kâdî İyâz’ın iddiası doğru görünse bile kabul edilmemiştir ve Müslim’in rivâyetinde yer alan “سِطَة” kelimesiyle “arasında” manası kastedilmiştir.³¹⁷

Bazı hadis kaynaklarında söz konusu rivâyet “en iyi kadınlardan değil” anlamına gelen “لَيْسَتْ مِنْ عِلْيَةِ النِّسَاءِ” lafzıyla,³¹⁸ bazılarının da “en iyi veya en akıllı kadınlardan veya

³¹¹ Kâdî Beyzâvî, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, **Tuhfetü’l-ebrâr şerhu Mesâbihi’s-sünne li’l-İmam el-Begavî**, Dimaşk ve Beyrut: Dârü’n-nevâdir, 2012, III, 255 ve Azîmâbâdî, Ebût-Tayyib Muhammed Şemsü’l-Hak b. Emîr Alî Diyânüvî, **Avnü’l-ma‘bûd şerhu Süneni Ebî Davud**, Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 1994, XIV, 40.

³¹² Mâzerî, *el-Mu‘lim*’de “الشيخ” diyerek hocası İbn Arefe’yi kasteder. Bkz: M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh”, **DİA**, VII, 124-129.

³¹³ el-Kalem, 68/28

³¹⁴ el-Bakara, 2/143.

³¹⁵ el-Adiyat, 100/5.

³¹⁶ Mâzerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî, **el-Mu‘lim bi-fevâidi Müslim**, (thk. Muhammed eş-Şazeli Neyfer), Tunis: el-Müessesetü’l-vataniyye li’t-terceme ve’t-tahkik ve’d-dirasat (Beytül-hikme), 1988, I, 478-479.

³¹⁷ Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim**, VI, 183.

³¹⁸ Bkz: el-Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureş, **Müsnedü’l-Humeydî**, (thk. Hasen Salîm Asad ed-Dârânî), Dimaşk 1996, I, 204; İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, **Müsnedü İbn Ebî Şeybe**, (thk. Âdıl b. Yûsuf el-‘Îzâzî ve Ahmed b. Farîd el-Mazîdî), Riyad: Dârü’l-vatan, 1997, I, 137 ve II, 351; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 40 ile VII, 119, 133 ve 218; Dârimî, Tahâret, 104.

akıllılardan değil” anlamında olan “لَيْسَتْ مِنْ عِلْيَةِ النِّسَاءِ أَوْ مِنْ أَعْقَلِهِنَّ” lafzı³¹⁹ ile nakledilmiştir. Rivâyet, bu lafızlarla nakledilirse Kâdî el-Kinânî’nin görüşünü desteklediği düşünülebilir. Fakat benzer bir rivâyette, söz konusu kadının “akıllı” anlamına gelen “الْجُرْلَةُ” lafzı ile tarif edildiği kaydedilmiştir.³²⁰ “الْجُرْلَةُ” lafzıyla nakledilirse o takdirde rivâyet Kâdî el-Kinânî’nin zıddına desteklemektedir. Çünkü “الْجُرْلَةُ” lafzının “أَوْسَطَ” kelimesiyle yakın anlamı olduğu düşünülebilir.

İbn Manzûr (v. 711/1311) ise Kâdî İyâz gibi benzer bilgileri kaydetmektedir.³²¹ *Müsned-i Ahmed*’in neşir dipnotunda Arapların “سِفْلَةً” lafzını bazen “سِفْلَةً” bazen “سِفْلَةً” şeklinde söylediği ve her kelimenin “hem rütbe hem soy açısından sosyal anlamda alt tabakadan olan” anlamına geldiği bildirilmiştir.³²²

3.3 “كَفَرِ الثَّوَرِ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“كَفَرِ الثَّوَرِ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadis *Sahîh-i Müslim*’de Sayd bölümünde yer alıp şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، ح وَحَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا أَبُو حَيْثَمَةَ، عَنْ

أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: ... وَلَقَدْ رَأَيْنَا نَعْرَفَ مِنْ وَقَبِ عَيْنِهِ بِالْقَلَالِ الدُّهْنِ، وَنَقَطَ مِنْهُ الْفِدَرُ كَالثَّوَرِ، أَوْ كَفَرِ الثَّوَرِ، ...

Ahmed b. Yûnus (v. 227/842) → Züheyr (b. Muâviye) (v. 172/788, 173/789 veya

³¹⁹ Bkz: Ebû Davûd, Süleymân b. Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Davûd et-Tayâlisî*, (thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî), Mısır 1999, I, 302; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 217.

³²⁰ Bkz: Müslim, İman, 34; İbn Mace, Fiten, 19; İbn Mende, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed el-İsfahânî, *el-İmân*, (thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî), Beyrut, 1985, II, 678-679; Beyhakî, *Su‘abü’l-İmân*, (thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlul), Beyrut, 1990, IV, 298; İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî en-Nisâbü’rî, *Sahîhü İbn Huzeyme*, (thk. Muhammed Mustafa el-A‘zamî), Beyrut: el-Mekteb el-İslâmî, 1975, II, 101.

³²¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XI, 337.

³²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII, 314.

174/790) → Ebü’z-Zübeyr (v. 126/743-44) → Câbir b Abdullah (v. 78/697) isnâdıyla ayrıca Yahyâ b. Yahyâ (v. 226/840) → Ebû Haysame (Züheyr b. Muâviye) → Ebü’z-Zübeyr → Câbir isnâdıyla rivâyet edildiğine göre (Câbir) şöyle demiştir: “...Onun gözünün içinden testilerle iç yağı aldığımızı, boğa büyüklüğünde yığın yığın veya **her bir parçası adeta bir boğa kadar** olan parçalarla et kestiğimizi hatırlıyorum...”³²³

Söz konusu rivâyet bazen “boğa miktarında/kadar” anlamında olan “كَفَّرَ الثَّورَ” lafzı ile, bazen “boğa büyüklüğünde yığın yığın” anlamına gelen “كَفَّرَ الثَّورَ” lafzıyla nakledilmiştir. Kâdî İyâz, “كَفَّرَ الثَّورَ” lafzının tashîf, “كَفَّرَ الثَّورَ” lafzının ise doğru olduğunu iddia etmiştir.³²⁴ Nevevî’ye göre ise bu rivâyet iki vecihten gelmiştir. Bunlardan ilki “كَفَّرَ” kelimesiyle, ikincisi ise “كَفَّرَ” lafzıdır. “كَفَّرَ” lafzı “كَفَّرَ” kelimesinin cem şeklidir ve “yığın” anlamı taşır. Nevevî, Kâdî İyâz’ın hilafına “كَفَّرَ” lafzının “كَفَّرَ” lafzından daha sağlam olduğunu söyler. Dolayısıyla “كَفَّرَ” lafzını bir tashîf olarak saymamaktadır.³²⁵

Bu durumda her iki rivayet dikkate alınırsa “كَفَّرَ” lafzının da kabul edilen bir lafız olduğu söylenebilir. Nevevî, “كَفَّرَ” lafzının “كَفَّرَ” lafzından daha sağlam olduğunu söylemiş, fakat “كَفَّرَ” lafzının bir tashîf olduğunu ifade etmemiştir. Süyûtî’nin, bu rivâyetle ilgili Nevevî’nin sözlerini aktarması kendi kanaatinin Nevevî’nin kanaatiyle örtüştüğünü gösterir. Buradan hareketle her iki vechin sahih kabul edildiği de anlaşılabilir. Bu sebeple iki lafız da tashîf olarak düşünülmemelidir. Nitekim her iki kelime arasında önemli bir anlam değişikliği olmamaktadır.

³²³ Müslim, Sayd, 17. Söz konusu rivâyet çok uzun olup büyük bir kısmı konu ile alakalı olmadığı için burada sadece konumuzla doğrudan ilgili bölümü aktarılmıştır.

³²⁴ Kâdî İyâz, *Meşârikü’l-envâr*, II, 264-265.

³²⁵ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XIII, 95 ve Süyûtî, *et-Tatrîf fi’t-tashîf*, s. 26.

3.4 “بَعْدَ الْكُورِ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“بَعْدَ الْكُورِ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadis *Sahîh-i Müslim*’de Hac bölümünde yer almaktadır. Konu ile ilgili Askerî ve diğer ilim adamlarının görüşleri aktarılmıştı.³²⁶ Bu nedenle burada tekrara gidilmeyecektir. Nitekim Süyûtî de kendisinden önceki ilim adamları ile aynı bilgileri vermektedir.

3.5 “نَسْقِي عَلَيْهِ نَحْلًا لَنَا” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“نَسْقِي عَلَيْهِ نَحْلًا لَنَا” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadis *Sahîh-i Müslim*’de Hac bölümünde yer almaktadır. Hadis şu şekilde aktarılmıştır:

وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الصَّيِّ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي رُحَيْعٍ، حَدَّثَنَا حَبِيبُ الْمُعَلِّمِ، عَنْ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ، قَالَ: لِامْرَأَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ يُقَالُ لَهَا أُمُّ سِنَانٍ «مَا مَنَعَكَ أَنْ تَكُونِي حَاجَّةً مَعَنَا؟» قَالَتْ: نَاضِحَانِ كَانَا لِأَيِّ فُلَانٍ - زَوْجَهَا - حَاجٌّ هُوَ وَابْنُهُ عَلَى أَحَدِهِمَا، وَكَانَ الْآخَرُ يَسْقِي عَلَيْهِ غُلَامُنَا، قَالَ: «فَعُمْرَةٌ فِي رَمَضَانَ تَقْضِي حَجَّةً أَوْ حَجَّةً مَعِي»

Ahmed b. Abde ed-Dabbî (v. 245/859) → Yezîd b. Zürey‘ (v. 182/798) → Habîb el-Muallim (v. 130/747) → Atâ b. Ebû Rebâh (v. 114/732) isnâdıyla İbn Abbas’tan (v. 68/687-688) naklen aktarıldığına göre Hz. Peygamber, Ensâr’dan Ümmü Sinân ile denilen bir kadına şöyle buyurdu: “*Seni bizimle hac etmekten alıkoyan nedir?*” Kadın, kocasını kastederek: “Ebû fülânın iki devesi vardır. Kendisi, oğlu ile birlikte develerden birine binerek hacca gitti. Diğer deveye gelince **çocuğumuz bununla su taşıyor**” dedi. Hz. Peygamber de “Ramazan ayında yapılan bir umre, bir hacc yahut benimle birlikte bir hacc yerini tutar”

³²⁶ Bkz: s. 106.

buyurdu.³²⁷

Yukarıdaki hadis “يَسْقِي عَلَيْهِ غُلَامُنَا” lafzı içermektedir. Nevevî ve Süyûtî, bu lafız ile ilgili Kâdî İyâz’ın sözlerini aktarmışlardır. Kâdî İyâz ise bu kelime üzerinde *Sahîh-i Müslim*’in nüsha farklılıkları olduğunu söylemektedir. İbn Mâhân nüshasında rivâyet, yukarıdaki gibi nakledilmiştir. Abdülgâfir Fârisî ve diğer nüshalarında ise rivâyet, “عَلَيْهِ” edatı olmaksızın “يَسْقِي غُلَامُنَا” lafzıyla yer almaktadır. Siczî nüshasında ise söz konusu lafız “يَسْقِي نَحْلًا لَنَا” şeklinde yer almıştır. Hevzenî nüshasında lafız, “نَسْقِي عَلَيْهِ” olarak bulunmuştur. Kâdî İyâz, bu lafızların her birinin tashîf olduğunu söylemiş, doğru lafzın ise “نَسْقِي نَحْلًا لَنَا” olduğunu ileri sürmüştür.

Sahîh-i Buhârî’de söz konusu rivâyetle benzer iki rivâyet yer almaktadır. Rivâyetlerden biri Umre ve diğeri ise Cezâu’s-sayd bölümündedir.³²⁸ Umre bölümündeki rivâyet “نَنْضَحُ عَلَيْهِ” lafzıyla nakledilmiştir ve bu lafız “نَسْقِي عَلَيْهِ” lafzı ile eş anlamlıdır. Kâdî İyâz’ın doğru lafzı Buhârî rivâyetinden hareketle tespit ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim kendisi de Buhârî rivâyetinin doğruluğunu kaydetmiştir. Cezâu’s-sayd bölümündeki rivâyet ise “يَسْقِي” lafzı ile aktarılmıştır. “أَرْضًا” ve “نَحْلًا” lafzı ile kastedilen mananın aynı olduğu söylenebilir.³²⁹ Buhârî’nin ikinci rivâyeti de Kâdî İyâz’ı teyid etmiş olmaktadır.

Nevevî, kendi bölgesindeki Müslim nüshalarında rivâyetin “يَسْقِي غُلَامُنَا” lafzıyla nakledildiğini tespit etmiştir. Ona göre doğru kabul edilen ise “غُلَامُنَا” lafzıdır ve Kâdî İyâz’ın doğru olduğunu iddia ettiği “نَحْلًا لَنَا” lafzı böylelikle elenmiş olur. Nevevî, Kâdî İyâz’ın görüşünü aktarmakla birlikte yaygın kabulün “غُلَامُنَا” ibaresi olduğunu da belirtir.³³⁰

“غُلَامُنَا” ve “نَحْلًا لَنَا” lafızları her ne kadar anlam itibariyle farklı kelimeler olsa da muhteva açısından rivâyet aynı yere çıkmaktadır. “Bahçe sulanıyor” olsa da “deve sırtında

³²⁷ Müslim, Hac, 222.

³²⁸ Bkz. Buhârî, Umre, 4 ve Cezâu’s-sayd, 26.

³²⁹ Kâdî İyâz, *Meşârikü’l-envâr*, III, 302; Süyûtî, *et-Tatrîf fi’t-tashîf*, s. 36.

³³⁰ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IX, 3-4.

taşınan su vasıtasıyla bahçenin sulandığı” belirtilerek her bir rivâyette meselenin bir başka yönüne işaret edildiği düşünülebilir. Böylece iki rivâyet uzlaştırılmış olur. Anlamı bozan bir tashîften de söz edilmemiş olur.

3.6 “حَسَن” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“حَسَن” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Hadis, *Sahîh-i Müslim*’de Salâtü’l-İdeyn bölümünde yer alıp şöyle rivâyet edilmiştir:

وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، وَعَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ، جَمِيعًا عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ، قَالَ ابْنُ رَافِعٍ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي الْحَسَنُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: شَهِدْتُ صَلَاةَ الْفِطْرِ مَعَ نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ، وَأَبِي بَكْرٍ، وَعُمَرَ، وَعُثْمَانَ، فَكُلُّهُمْ يُصَلِّيهِمَا قَبْلَ الْخُطْبَةِ، ثُمَّ يَخْطُبُ، قَالَ: فَنَزَلَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ حِينَ يُجْلِسُ الرِّجَالَ بِيَدِهِ، ثُمَّ أَقْبَلَ يَشْفُقُهُمْ، حَتَّى جَاءَ النِّسَاءَ، وَمَعَهُ بِلَالٌ، فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ { إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا } [الممتحنة: 12]، فَتَلَا هَذِهِ الْآيَةَ حَتَّى فَرَغَ مِنْهَا، ثُمَّ قَالَ: حِينَ فَرَغَ مِنْهَا «أَنْتُمْ عَلَى ذَلِكَ؟» فَقَالَتِ امْرَأَةٌ وَاحِدَةً، لَمْ يُجِبْهُ غَيْرُهَا مِنْهُنَّ: نَعَمْ، يَا نَبِيَّ اللَّهِ لَا يُدْرِي حِينَئِذٍ مَنْ هِيَ، قَالَ: «فَتَصَدَّقْنَ»، فَبَسَطَ بِلَالٌ ثَوْبَهُ، ثُمَّ قَالَ: هَلُمَّ فِدَى لَكُنَّ أَبِي وَأُمِّي، فَجَعَلْنَ يُلْقِينَ الْفَتَحَ، وَالْحَوَاتِمَ فِي ثَوْبِ بِلَالٍ

Muhammed b. Râfi‘ (v. 245/859) ve Abd b. Humeyd (v. 249/863-64) → Abdürrezzâk (v. 211/826-827) → İbn Cüreyc (v. 150/767) → Hasen b. Müslim (v. 100/718’den sonra) → Tâvus (v. 106/725) isnâdıyla nakledildiğine göre İbn Abbas (v. 68/687-688) şöyle demiştir: “Ramazan bayramı namazında Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir (v. 13/634), Hz. Ömer (v. 23/644) ile beraber bulundum. Hepsi hutbeden önce namazı kılar, sonra hutbe okuturdu. (Bir defa) Hz. Peygamber, minberden indi. Onun eliyle cemaate oturmaları için işaret ettiğini hala görür gibiyim. Sonra Bilâl (v. 20/641) ile beraber erkek saflarını yararak kadınlar kısmına kadar geldi ve ardından: “Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah’a hiçbir ortak koşmamak

şartı ile sana beyat etmeye gelirse kabul et...”³³¹ ayetini sonuna kadar okudu. Bitirince de: “Siz, bu ayette zikredilen şartlar üzere yaşamaya devam ediyor musunuz?” sordu. Kadınlardan biri: “Evet, Yâ Resûlallâh” dedi. O kadından başka cevap veren olmadı. O kadının o zaman kim olduğu da bilinmiyordu. Hz. Peygamber, “O hâlde tasadduk edin” buyurdu. Bunun üzerine Bilâl, elbisesini yayarak “Haydi buyurun! Annem babam size feda olsun” dedi. Kadınlar, küpelerini ve yüzüklerini Bilâl’in elbise içine atmaya başladılar.”³³²

Süyûtî, “جَنَّ” lafzıyla ilgili olarak Kâdî İyâz ve Kurtûbî’ye atıfta bulunmaktadır. Onlara göre hadiste bulunan “جَنَّ” lafzı tashîftir. Lafzın doğrusu “حَسَنٌ”dır ve bununla isnâdda bulunan râvi Hasen b. Müslim kastedilir. Demek ki Hasen, Resulullah’ın sorusuna cevap veren kadının kim olduğunu bilmemektedir.³³³ Nevevî de aynı bilgiyi verir, ancak bütün *Sahîh-i Müslim* nüshalarında rivâyetin “جَنَّ” lafzıyla nakledildiğini tespit eder.³³⁴

“حَسَنٌ” lafzı içeren rivâyet diğer hadis kitaplarında çeşitli tariklerden nakledilmiştir.³³⁵ Bazı senedler Abdürrezzâk’ta, bazıları İbn Cüreyc’te, bazıları İbn Abbas’ta birleşmektedir. Fakat *Sahîh-i Müslim* ve Beyhakî’nin (v. 458/1066) *es-Sünenü’l-kebîr* adlı eseri dışında diğer kitaplarda hadisin “لَا يَذْرِيَّ حَسَنٌ مَنْ هِيَ” lafzıyla nakledildiğini görmekteyiz. Beyhakî rivâyetinde de lafız “لَا يَذْرِيَّ جَنَّ مَنْ هِيَ” olarak yer almaktadır. *Sahîh-i Müslim*’de ise yukarıda görüldüğü gibi lafız edilgen fiil olan “لَا يَذْرَى جَنَّ مَنْ هِيَ” şeklindedir. Edilgen fiil, “جَنَّ” lafzına uygun hale getirilerek kullanılmış gözükmektedir.

³³¹ Mumtehine, 60/12.

³³² Müslim, Salâtü’l-İdeyn, 1. Söz konusu rivâyet çok uzun olup büyük bir kısmı konu ile alakalı olmadığı için burada sadece konumuzla doğrudan ilgili bölümü aktarılmıştır.

³³³ Süyûtî, *et-Tatrîf fi’t-tashîf*, s. 37-38

³³⁴ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, VI, 179.

³³⁵ Örnek olarak bkz: Abdürrezzâk es-San’ânî, Ebû Bekr b. Hemâm b. Nâfi’el-Himyârî el-Yemenî, *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahman el-A’zamî), Beyrut: el-Meclisü’l-ilmî, 1983, III, 279; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 189; Buhârî, İdeyn, 19 ve Tefsîr (Mumtehine), 3 (12. Ayet); İbnü’l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullâh b. Alî en-Nîsâbü’rî, *el-Müntekâ mine’s-süneni’l-müsnede*, Beyrut: Muessesetü’l-kütübi’s-sekafiyye, 1988, s. 76; İbn Huzeyme, *Sahîhü İbn Huzeyme*, II, 356 ve et-Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî, *Şerhu Müşkili’l-âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1994, XV, 187.

Bu bilgiler esas alınarak *Sahîh-i Müslim*'de bu rivâyette bir tashîfin olduğu yönünde bir sonuca ulaşmak mümkündür. tashîfin, isnâdda bulunan Muhammed b. Râfi' ve Abd b. Humeyd'den kaynaklanmış olma ihtimali vardır. Zira rivâyeti eserine alan Abdürrezzâk da hadisi “حَسَن” lafzıyla nakletmiştir.

3.7 “يَحْتَفِرُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“يَحْتَفِرُ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek rivâyette karşımıza çıkmaktadır. Rivâyet, *Sahîh-i Müslim*'de Salâtü'l-İdeyn bölümünde yer almış ve şöyle aktarılmıştır:

حَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ يُوسُفَ الْحَنَفِيُّ، حَدَّثَنَا عِكْرَمَةُ بْنُ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ، قَالَ: ... قَالَ: «مَا شَأْنُكَ؟» قُلْتُ: كُنْتُ بَيْنَ أَطْهَرِنَا، فَقُمْتُ فَأَبْطَأْتُ عَلَيْنَا، فَخَشِينَا أَنْ تُفْتَطَعَ دُونَنَا، فَقَرَعْنَا، فَكُنْتُ أَوَّلَ مَنْ فَرَعَ، فَأَتَيْتُ هَذَا الْحَائِطَ، فَاخْتَفَرْتُ كَمَا يَحْتَفِرُ الثَّعْلَبُ، وَهَؤُلَاءِ النَّاسُ وَرَائِي،...

Züheyr b. Harb (v. 234/849) → Ömer b. Yûnus el-Hanefî (v. 206/821) → İkrîme b. Ammâr (v. 159/776) → Ebû Kesîr (v. 129/746) isnâdıyla aktarıldığına göre Ebû Hüreyre (v. 58/678) şöyle demiştir: “...Hz. Peygamber: “*Ne bu halin?*” sordu. Ben (Ebû Hüreyre) dedim ki: “Aramızdaydın. Sonra kalkıp gittin ve geciktin. Sana bir kötülük yapılmasından korkarak endişeye düştük. İlk endişelenen de ben oldum. Şu bahçeye kadar geldim ve hemen tilkinin **toparlandığı** gibi **toparlandım** (toparlanarak içeri daldım). Diğer insanlar da ardımdan geliyorlar.”...”³³⁶

Rivâyette yer alan “اَحْتَفَرَ” kelimesi üzerinde tartışılmıştır. Kâdî İyâz’a göre rivâyet, Müslim râvilerinden Uzrî (v. 478/1085) ve diğerlerinden, “اَحْتَفَرَ” kelimesi ile nakledilmiştir. Fakat Ebû'l-Leys eş-Şâşî (v. 471/1078) → Abdülgâfir el-Fârisî (v. 448/1056) → Cülûdî (v.

³³⁶ Müslim, İmân, 52. Söz konusu rivâyet çok uzun olup büyük bir kısmı konu ile alakalı olmadığı için burada sadece konumuzla doğrudan ilgili bölümü aktarılmıştır.

368/979) isnâdıyla Kâdî İyâz’a intikal eden hadiste “اَحْتَفَرَ” lafzı yer almaktadır. Kâdî İyâz’a göre “اَحْتَفَرَ” lafzı sağlamdır ve “toparlanarak içeri dalmak” anlamına gelmektedir.

Fakat İbnü’s-Salâh (v. 643/1245), hadis hâfızı Ebû Âmir el-Abderî’nin (v. ?) el yazısında lafzın, ra harfi ile “اَحْتَفَرَ” şeklinde bulunduğunu ve bu yazının Cülûdî’den alınmış olduğunu tespit eder. “اَحْتَفَرَ” lafzının fazla rivâyet edildiğini de söyler. Fakat mana açısından “اَحْتَفَرَ” lafzı, “اَحْتَفَرَ” lafzına yakındır. “Toparlanarak içeri dalmak” manası tilkinin davranışını tarif etmektedir. Ancak *et-Tahrîr*’in müellifi el-İsbahânî (v. 520/1126), “اَحْتَفَرَ” rivâyetini reddetmiş, “اَحْتَفَرَ” rivâyetini sağlam kabul etmiştir. Kâdî İyâz ise İsbahânî’yi tenkit etmiştir.³³⁷

Nevevî ise söz konusu rivâyetin iki vecihten geldiği kanaatindedir. Bu nedenle hem “اَحْتَفَرَ” hem de “اَحْتَفَرَ” lafzının kabul edilebileceği anlaşılabilir. Mana bakımından oldukça yakın olan bu lafızların herhangi biri tashîf sayılmamalıdır. Fakat “kazmak” anlamına gelen “اَحْتَفَرَ” kelimesi tilkinin davranışını betimlemek için kullanılırsa da insan için söylenmesi uygun görünmemektedir. Bu hususta “اَحْتَفَرَ” kelimesi insan davranışını tarif etmede daha uygun düşmektedir. Bu itibarla “اَحْتَفَرَ” lafzının tashîf olduğu düşünülmemelidir. Sadece İsbahânî’nin kelimedden kaynaklanan tashîf iddiası vardır. tashîf varsa Uzrî kanalıyla gelen rivâyetlerde tashîf bulunmaktadır. Ancak bugün elde mevcut *Sahîh-i Müslîm* baskılarında da kelime “اَحْتَفَرَ” şeklinde gelmiştir.

3.8 “بِنَعْلَةٍ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“بِنَعْلَةٍ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek rivâyette karşımıza çıkmaktadır. Rivâyet, *Sahîh-i Müslîm*’de Hac bölümünde yer almış, şöyle nakledilmiştir:

وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَبِيبٍ الْحَارِثِيُّ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، حَدَّثَنَا قُرَّةٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ جُبَيْرٍ بْنُ شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا

³³⁷ Kâdî İyâz, *Şerhu Sahîhi Müslîm li-Kâdî İyâz / İkmâlû’l-Mu’lim bi-fevâidi Müslîm*, I, 262-263; Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslîm*, I, 241; Süyûtî, *et-Tatrîf fi’t-tashîf*, s. 63.

صَفِيَّةُ بِنْتُ شَيْبَةَ، قَالَتْ: قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ: أَيْرْجِعُ النَّاسَ بِأَجْرَيْنِ وَأَرْجِعُ بِأَجْرٍ؟ «فَأَمَرَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ أَنْ يَنْطَلِقَ بِهَا إِلَى التَّنْعِيمِ»، قَالَتْ: فَأَرَدَنِي حَلْفَهُ عَلَى جَمَلٍ لَهُ، قَالَتْ: فَجَعَلْتُ أَرْفَعُ خِمَارِي أَحْسَرُهُ عَنْ عُنُقِي، فَيَضْرِبُ رِجْلِي بِعِلَّةِ الرَّاحِلَةِ، قُلْتُ لَهُ: وَهَلْ تَرَى مِنْ أَحَدٍ؟ قَالَتْ: فَأَهْلَلْتُ بِعُمَرَةَ، ثُمَّ أَقْبَلْنَا حَتَّى انْتَهَيْنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ بِالْحَصْبَةِ

Yahyâ b. Habîb el-Hârisî (v. 248/862) → Hâlid b. el-Hâris (v. 186/802) → Kurre (v. 155/772) → Abdülhamîd b. Cübeyr b. Şeybe (v. ?) isnâdıyla Sâfîyye binti Şeybe'den (v. ?) rivâyet edildiğine göre Hz. Âişe (v. 58/678) şöyle demişti: “Ey Allah’ın Resûlü, başkaları iki ecirle dönerken ben bir ecirle mi döneceğim?” Bunun üzerine Hz. Peygamber, Abdurrahmân b. Ebû Bekr’e Hz. Âişe’yi Ten’im’e götürmesini emir buyurdu. Hz. Âişe bunu şöyle anlattı: “Kardeşim, beni devesinin terkisine aldı. Ben, baş örtümü kaldırarak boynumu açınca. Abdürrahman deveyi sürdüğü **çubukla** ayağıma vurdu. Ona: “Bir kimse görüyor musun ki?” dedim. Nihayet umreye niyetlendim. Sonra dönüp geldik. el-Muhassab’ta Hz. Peygamber’in yanına vardık.”³³⁸

Süyûtî bu konuda Kâdî İyâz’ın sözlerini iktibas etmekle yetinmiştir. Kâdî İyâz’ın tespitine göre bütün *Sahîh-i Müslim* nüshalarında söz konusu rivâyet “بِعِلَّةِ الرَّاحِلَةِ” lafzıyla nakledilmiştir ancak bu lafız yanlıştır. Rivâyet, İbn Mâhân tariki ile gelen asıllarda ise “بِعِلَّةٍ” yerine “yükler” anlamına gelen “تَقْلَةٌ” lafzıyla yer almıştır. Bazen de “نَعْلَةٌ” lafzı ile aktarılmıştır. Bazı âlimlere göre de lafzın doğrusu “deve dizi” anlamı taşıyan “تَقْلَةُ الرَّاحِلَةِ”dir.³³⁹

Fakat Kâdî İyâz’a göre “تَقْلَةٌ” lafzı da uygun değildir. Çünkü bu lafız, önceki ve sonraki cümlelere uymamaktadır. Ayrıca çoğunlukla binicinin ayağı devenin dizine kadar ulaşmaz. Bu nedenle Kâdî İyâz, “تَقْلَةٌ” görüşünün vehim olduğunu ve rivâyetin “فَيَضْرِبُ رِجْلِي بِعِلَّةِ السَّيْفِ” lafzıyla nakledilmesi gerektiğini ifade etmekte, Abdurrahmân b. Ebû Bekr’in bunu yapmasının sebebinin Hz. Âişe’nin baş örtüsünü kaldırması olduğunu belirtmektedir. “نَعْلَةٌ

³³⁸ Müslim, Hac, 134.

³³⁹ “تَقْلَةٌ” kelimesi bazen fethalı, bazen kesralı fa ile okunmuştur. Kâdî İyâz, “نَعْلَةٌ”, “تَقْلَةٌ” ve “تَقْلَةٌ” rivâyetlerinin nerelerde bulunduğunu açıkça zikretmemektedir.

السَّيْفِ” lafzı “kılıç kılıfının ucu” anlamına gelmektedir.³⁴⁰

“عَلَّة” lafzının “سَبَب” kelimesi ile anlamdaş olduğu ve “sebeb” anlamına geldiği söylenmiştir. Rivâyet, bu lafız ile kabul edilirse “kardeşi, deveye vurmak isterken hata ile Hz. Âişe’nin ayağına vurmuştu” anlamı kastedilmiş olur.³⁴¹ Fakat Nevevî’nin görüşü farklıdır. Ona göre Hz. Âişe baş örtüsünü gevşettiği için Abdurrahmân b. Ebû Bekr, deveye vurduğu gibi kasıtlı bir şekilde Hz. Âişe’nin ayağına vurmuştur. Genellikle deveye kamçı, çubuk veya benzer şeylerle vurulduğu bilinir. Bu sebeple Hz. Âişe’ye de aynı şekilde vurduğu düşünülebilir.³⁴² Mısırlı muâsır ilim adamlarından Musa Şahin Laşin (v. 1430/2009), *Fethu’l-mun‘im şerhu Sahîhi Müslim* adlı eserinde “benzer şeyler”in Abdurrahmân b. Ebû Bekr’in kendi ayağı veya kılıcı olduğunu izah eder.³⁴³

Müslim’in rivâyetine benzer iki ayrı rivâyet *Müsnedü İshâk b. Râhûye*’de yer almaktadır. Rivâyetlerin ilki Ravh b. Ubâde (v. 205/820) → Kurre b. Hâlid (v. 155/772) → Abdülhamîd b. Cübeyr b. Şeybe → Sâfîyye b. Şeybe → Hz. Âişe isnâdıyla ve sadece “فَضْرَبَ رَجُلِي” lafzı ile nakledilmiştir. İkinci rivâyetinde ise isnâdda Ravh b. Ubâde yerine Ebû Âmir el-Akadî (v. 204/819 veya 205/820) gelmiştir. Fakat bu rivâyetinde lafız, fethalı âyn ile “بَعْلَةُ الرَّاحِلَةِ” şeklinde aktarılmıştır.³⁴⁴

Bu durumda “بَعْلَةُ الرَّاحِلَةِ” lafzı “herhangi bir şey ile deveye vurmak” şeklinde anlaşılmasına rağmen “بَعْلَةُ السَّيْفِ” lafzı ile nakledilmesi gerektiği iddiası manaada önemli bir değişim içermektedir. Kâdî İyâz’ın bu iddiasını kuvvetlendirebilen başka bir görüş ve destekleyen herhangi bir rivâyet olmadığı için “بَعْلَةُ الرَّاحِلَةِ” lafzının tashîf olduğu kolayca dile

³⁴⁰ Kâdî İyâz, *Şerhu Sahîhi Müslim li-Kâdî İyâz / İkmaâlü’l-Mu’lim bi-fevâidi Müslim*, IV, 254-255; *Meşârikü’l-envâr*, I, 354; Süyûtî, *et-Tatrîf fi’t-tashîf*, s. 69.

³⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XI, 471.

³⁴² Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, VIII, 160-161.

³⁴³ Musa Şahin Laşin, *Fethu’l-mun‘im Şerhu Sahîhi Müslim*, Kahire: Dârü’s-şurûk, 2002, V, 210.

³⁴⁴ İshâk b. Râhûye, Ebû Ya’kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî, *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, (thk. Abdülgafûr b. Abdülhak el-Belûşî), Medine: Mektebetü’l-îmân, 1991, III, 681.

getirilemez. Kelimenin “بِنَعْلَةِ السَّيْفِ” olması gerektiği yönünde herhangi bir dayanak bulmak zordur.

3.9 “فَمُنِعْتُ” Kelimesi Kaynaklı Tashîf İddiaları

“فَمُنِعْتُ” kelimesinden kaynaklanan tashîf iddiaları tek hadiste karşımıza çıkmaktadır. Bu hadis, *Sahîh-i Müslim*’de Hac bölümünde de yer alıp şöyle rivâyet edilmiştir:

وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُنِيرٍ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَفْلَحَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مُهَلِّينَ بِالْحَجِّ، فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ، وَفِي حُرْمِ الْحَجِّ، وَلَيْلِي الْحَجِّ، ... فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَنَا أَبْكِي، فَقَالَ: «مَا يُبْكِيكِ؟» قُلْتُ: سَمِعْتُ كَلَامَكَ مَعَ أَصْحَابِكَ فَسَمِعْتُ بِالْعُمْرَةِ قَالَ «وَمَا لَكَ؟» قُلْتُ: لَا أَصَلِّي، ...

Muhammed b. Abdullah b. Nümejr (v. 234/849) → İshâk b. Süleymân (v. 200/815 veya öncesi) → Eflah b. Humeyd (v. 158/775) → Kâsım (v. 107/725) isnâdıyla aktarıldığına göre Hz. Âişe (v. 58/678) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber ile hacc aylarında, hacc yerlerinde ve hacc gecelerinde hacca niyet ederek yola çıktık.... Hz. Peygamber, benim yanıma girdi. Ben ağlıyordum. “Niye ağlıyorsun?” diye sordu. Ben: “Ashabına söylediklerini **işittim**, umreyi de duydum. (Hâlbuki ben, umreden mahrumum)” dedim. Hz. Peygamber: “Neyin var?” diye sordu. “Namaz kılamıyorum” dedim...”³⁴⁵

Yukarıdaki rivâyette “فَسَمِعْتُ بِالْعُمْرَةِ” lafzı yer almaktadır. Süyûtî, bu lafızda tashîf iddiası konusunda Kurtubî’nin sözlerini aktarır. Kurtubî’ye göre *Sahîh-i Müslim*’in çoğu rivâyeti yukarıdaki gibi nakledilmiştir. Kurtubî’nin tespitine göre fakat İbn Saîd’in (v. 318/930) nüshasında rivâyet “فَمُنِعْتُ الْعُمْرَةَ” lafzı ile yer almıştır ve Kurtubî, bu lafız doğru kabul

³⁴⁵ Müslim, Hac, 123. Söz konusu rivâyet çok uzun olup büyük bir kısmı konu ile alakalı olmadığı için burada sadece konumuzla doğrudan ilgili bölümü aktarılmıştır.

etmiştir.³⁴⁶

Kurtubî'nin sözleri aslında daha önce Kâdî İyâz tarafından belirtilmektedir. Kâdî İyâz, *Sahîh-i Müslim*'in Siczî nüshasında rivâyetin “فَمَنْعَتُ الْعُمْرَ” lafzı ile nakledildiğini ve bu lafzın doğru olduğunu tespit eder. Bu lafızla hayız olduğundan Hz. Âişe'nin umre yapamayacağı kastedilmiştir.³⁴⁷ Nevevî ise Kâdî İyâz'ın görüşlerini reddetmeden aktarır.³⁴⁸

Söz konusu rivâyet, başka hadis kitaplarında da yer almaktadır.³⁴⁹ Rivâyet farklı isnâdlarla gelmiştir. Fakat Eflah b. Humeyd'de birleşmiştir. Rivâyet, hep “فَمَنْعَتُ الْعُمْرَ” lafzıyla nakledilmiş, sadece *Sahîh-i Müslim*'de çelişkili olarak aktarılmıştır. Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi ve muhaddis İbn Hazm (v. 456/1064), *Haccetü'l-vedâ* adlı eserinde rivâyeti, Abdullah b. Yûsuf (v. ?) → Ahmed b. Feth (v. 403/1012) → Abdülvehâb b. İsa (İbn Mâhân) (v. 388/998) → Ahmed b. Muhammed (v. 359/970) → Ahmed b. Âlî (v. ?) isnâdıyla Müslim'den “فَمَنْعَتُ الْعُمْرَ” lafzı ile naklen aktarmıştır.³⁵⁰

³⁴⁶ Süyûtî, *et-Tatrîf fi't-tashîf*, s. 70. Süyûtî'nin *et-Tatrîf fi't-tashîf*'inin muhakkik Alî Hüseyin el-Bevvâb “قال ... القرطبي ... العمرة” lafzının metinden düştüğünü ileri sürer ancak biz bu iddiayı Kurtubî'den önce Kâdî İyâz'ın *İkmâlü'l-mu'lim bi fevâidi Müslim* adlı eserinde de tespit ettik. Süyûtî'nin Kâdî İyâz'a dayanmış olması mümkündür.

³⁴⁷ Kâdî İyâz, *Şerhu Sahîhi Müslim li-Kâdî İyâz / İkmaâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*, IV, 247; *Meşârikü'l-envâr*, III, 242.

³⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, VIII, 154.

³⁴⁹ Örnek olarak bkz: İshâk b. Râhûye, *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, II, 420; Buhârî, Hac, 33 ve Umre, 9; Ebû Avane Ya'kub b. İshak b. İbrâhim İsferâyînî, *Müsnedü Ebî Avâne*, II, 293 ve İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *Sahîhü İbn Hibban*, (thk. Şuayb el-Arnaut), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1988, IX, 105 ve 226.

³⁵⁰ İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zahiri, *Haccetü'l-vedâ*, (thk. Ebû Suheyb el-Karmî), Riyad: Beytü'l-efkari'd-devliyye, 1998, s. 258.

Bu durumda büyük ihtimalde lafız değişikliği *Sahîh-i Müslim*’in isnâdında bulunan râvilerde vukû bulmuş gözükmeğedir. Günümüzde *Sahîh-i Müslim*’in baskılarında rivâyet bazen sadece “فَسَمِعْتُ بِالْعُمْرَةِ” lafzı ile,³⁵¹ bazen her iki lafızla “فَسَمِعْتُ بِالْعُمْرَةِ - فَمَنْعْتُ الْعُمْرَ”³⁵² şeklinde yer almaktadır.

³⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Müslim, **Sahîhü Müslim / el-Müsnedü’s-Sahih el-muhtasar mine’s-sünen bi-nakli’l-adl ani’l-adli ila Resulillah**, (nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Riyad: Darü’t-talia, 2006, I, 550.

³⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz: Müslim, **Sahîhü Müslim**, (thk. Halil Me‘mûn Şihâ), Beyrut: Darü’l-ma’rife, 2010, s. 551 ve Müslim, **Sahîhü Müslim**, Riyad: Dârü’s-salâm li’n-neşri ve’t-tevzî‘, 2000, s. 508.

SONUÇ

Bu çalışmada *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de nakledilen ve tashîf sahasında eser veren bazı ilim adamlarının musahhaf olduğunu ileri sürdüğü hadisler incelenmiştir. Musahhaf hadislerin tespitinde üç eser kullanılmıştır: Askerî'nin (v. 382/992) *Tashîfâtü 'l-muhaddisîn*'i, Hattâbî'nin (v. 388/998) *Islâhu 'l-ahtâi 'l-hadisîyye*'si ve Süyûtî'nin (v. 911/1505) *et-Tatrîf fi't-tashîf*'i. Bu kitaplara göre *Sahîhayn*'da ortak olarak bulunan musahhaf hadislerin toplam sayısı otuz sekiz kadardır. Bu hadislerdeki tashîf on üç ayrı kelimedede karşımıza çıkmaktadır. Tek başına *Sahîh-i Buhârî*'de musahhaf olduğu ileri sürülen on üç hadisteki tashîf dokuz ayrı kelimedede, tek başına *Sahîh-i Müslim*'de musahhaf olduğu belirtilen yirmi beş hadisteki tashîf ise on dokuz ayrı kelimedede ortaya çıkmaktadır.

Burada üzerinde çalıştığımız yetmiş altı ayrı rivâyette kırk bir ayrı kelimeyi inceledikten sonra konu ile alakalı ulaştığımız sonuçlar şöylece özetlenebilir.

Sahîh-i Buhârî ve *Sahîh-i Müslim*'de Askerî tarafından musahhaf olduğu belirtilen hadislerin durumları incelendiğinde bunların bir kısmının aslında farklı okuma biçimleri ve rivâyetin farklı vecihleri olduğu görülmüştür. Örnek verilecek olursa “مَسْكٌ” kelimesinin ayrıca “مَسْكٌ” olarak, “كَثِيرٌ” kelimesinin ayrıca “كَثِيرٌ” olarak, “أَعْدَدَ” kelimesinin ayrıca “أَعْدَدَ” olarak ve “بَعْدَ الْكُورِ” kelimesinin ayrıca “بَعْدَ الْكُونِ” olarak nakledilmesi aslında hadiste yer alan kelimenin tamamen farklı vecihleridir. Bu nedenle bu türlü lafızlar tashîf sayılmayabilir. Bazı konularda ise doğru olduğu iddia edilen kelime ile eş anlamlı olması nedeniyle rivâyette bulunan lafzın hadisin bir başka vechi olduğu söylenebilir. Örnek olarak “تَقْصِيصٌ” kelimesinden söz edilebilir. Bu kelime bazı rivâyetlerde eş anlamlısı olan “تَجْصِيصٌ” şeklinde nakledilmiştir. Nitekim Askerî sunduğu örneklerin tashîf olarak düşünülebileceğini fakat gerçekte bunların bir kısmının tashîf kabul edilmemesi gerektiğini kendisi de söylemiştir.

Bazen tashîf olduğu ileri sürülen örneklerde yanlış harekeleme sebebiyle tashîf

olsa ve kelime için doğru vezin uygulanırsa da günlük yaşamda halk o kelimeyi yaygınlıkla kullanmayabilir. Çünkü bazen dil konuşanın tercihinine göre kelimeleri kullanır ve fen bilimleri gibi dil, kesin kurallara uymayabilir. Hatta Türkçe’de “Galat-ı meşhur lugat-ı fasihten evlâdır” deyiimi ile bu durum ifadelendirilmiştir.

Hattâbî gramer açısından doğru lafızları zikretmiştir. Ancak bu lafızlar doğru olsa da fazla kullanılmayabilir dolayısıyla yaygın olan lafzın yanlış olduğu söylenemez. Örnek zikredilecek olursa Hattâbî’ye göre “hayız” anlamında “نُفَسَ” yerine “نَفَسَ” kelimesi daha uygundur. Çünkü “نُفَسَ” kelimesi “nifas” anlamına gelmektedir. Fakat Buhârî’nin rivâyetinde “نُفَسَ” kelimesi yer almıştır ve âlimlere göre bu kelime hem “hayız” hem “nifas” anlamında kullanılabilir. Ayrıca bu görüş de yaygınlık kazanmıştır. Bu sebeple neticede kesin bir ifadeyle tashîfe hükmetmek pek kolay görünmemiştir. “الْفَتْلَةُ”, “الذَّبْحَةُ”, “حَيْضَتِكَ”, “المُصَدَّقُ” ve “الْخَرَعُ” kelimeleri de aynı durumdadır.

Bunlardan başka, *Sahîhayn* rivâyetlerini güçlendiren başka rivâyetlerin olması *Sahîhayn* rivâyetlerinin musahhaf olarak değerlendirilmeyeceği sonucuna ulaştırır. Burada “لَا تَلَيْتَ” ve “نَارَ” kelimeleri örnek olarak verilebilir. Hattâbî’ye göre bu iki kelimenin doğrusu aslında “لَا إِنْتَلَيْتَ” ve “نَارُ”dur. Fakat “لَا تَلَيْتَ” ve “نَارَ” rivâyetlerinin başka rivâyetler tarafından desteklenmesi ve âlimler tarafından sahih kabul edilmesi sebebiyle onların da tashîf olmadıkları söylenebilir.

et-Tatrîf fi t-tashîf de ise Süyûtî’nin konuları tenkid etmede Askerî ve Hattâbî gibi özel bir tarzı olmamıştır. Çoğu zaman Süyûtî kendi düşüncelerini değil, kendisinden önceki ilim adamlarının görüşlerini aktarmakla yetinmiştir. En fazla aktardıkları ise Kâdî İyâz’ın görüşleridir. Süyûtî’nin musahhaf olduğunu zikrettiği “بَعْدَ الْكُونِ”, “غَايَةِ” ve “أَعْبُدَهُ” lafızları da daha önce Askerî tarafından ele alınmıştı. Bu konularda Süyûtî de Askerî’nin izahlarıyla yetinmiştir.

Askerî ve Hattâbî’nin tespitleriyle karşılaştırıldığında Süyûtî’nin tespitleri konusunda tashîfin varlığına dair sonuca ulaşabilmek noktasında zorluk yaşadığımızı ifade edebiliriz.

Çünkü Askerî ve Hattâbî mütekaddimûn alimlerindendir ve onların eserleri daha önce telif edilmiştir. Ele aldıkları konular da kendilerinden sonrakiler tarafından tekrar mütalaa edilmiş ve yeni bulgular ortaya çıkmıştır. Bir kelime ilk dönem alimler tarafından tashîf sayılsa da sonraki âlimlere göre o kelime tashîf addedilmemiş olabilir. Süyûtî'nin sunduğu bazı tespitler ise daha yenidir ve kendisinden sonraki âlimler tarafından yorumlanmaya çalışılsa da açık bir neticeye gelinememiştir.

Sözelimi “جَوْنِيَّةَ”, “سَفَلَةَ”, “نَسْقِي عَلَيْهِ نَحْلًا لَنَا” ve “بِنَعْلَةٍ” kelimelerinin gerçekte nasıl okunması gerektiği noktasında net bir sonuca rastlayamadık. Süyûtî'nin doğru olduğunu söylediği bu kelimelerin doğru olduğu iddiasını kuvvetlendiren kendisinden başka bir görüş ve kendisini destekleyen herhangi bir rivâyet bulunmadığı için *Sahîhayn*'da lafızların sadece Süyûtî'nin tespitine dayanarak tashîf olduğunu söylemek kolay olmayacaktır.

Örneklerin bir kısmında ise Süyûtî'nin doğru olduğunu ileri sürdüğü kelimenin *Sahîhayn*'da bulunan kelimedenden daha uygun olduğu sonucuna ulaşılabilir. Örnek vermemiz gerekirse her ne kadar “جُبَّتَان” kelimesi “zırh” anlamında kullanılabilse de “جُبَّتَان” kelimesinin “جُبَّتَان” kelimesi yerine kullanılması daha uygun görülmektedir. Çünkü zırhlar halkalardan oluşturulmuştur. Fakat “جُبَّتَان” kelimesini sahih kabul eden âlimlerin sayısının da az olmaması sebebiyle bu kelimenin tashîf örneklerinde biri olduğunu söylemek kolay değildir.

“كَفَدَرَ النَّوْرَ”, “مَدَّتْ”, “الْحَقَّ” ve “الدَّجَاجَةَ” gibi bazı kelimelerde ise söz konusu rivâyetlerin birden fazla vechi olduğu için *Sahîh-i Buhârî* ve/veya *Sahîh-i Müslim*'deki lafızların tashîf olmadığı söylenebilir. Hatta Süyûtî bu konularda ya musahhaf kelimeleri açıkça söylememiş ya da rivâyetin birkaç vechi olduğunu zaten yine kendisi söylemiştir.

Bazı lafızlarda ise rivâyet musahhaf hadis örneğine dahil edilebilir. Örnek olarak “بَيْدَرٍ” kelimesi zikredilebilir. *Sahîhayn*'da bu kelime “بَيْدَرٍ” şeklinde gelmesine rağmen Süyûtî doğrusunun “بَيْدَرٍ” olduğunu söylemiştir. Fakat burada Buhârî ve Müslim'in usûlü hadisleri muhafaza edip kendilerine nakledildiği gibi aktardıkları, değişiklik veya tashîfin

kendilerinden önceki tabakalardan birinde gerçekleşmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır.³⁵³ Buhârî bu durumu fark etmiş, şu şekilde bilgi vermiştir:

“İbn Ufeyr, İbn Vehb’den bu lafzı “*خَضِرَاتٌ فِيهِ* içerisinde yeşil sebzeler bulunan tencere” şeklinde aktarmıştır. Ancak hadisin diğer râvileri Leys b. Sa’d ile Ebû Safvân, Yûnus’tan aktarırken “*الْقَرْ*” kıssasını/Hz. Peygamber’e yemek getirildiği kısmını nakletmemişlerdir. Ben (Buhârî), bunun Zührî’nin sözlerinden mi veya bu hadîsin lafzından mı olduğunu bilmiyorum.”

“حَسَن” lafzı ile ilgili olarak da *Sahîh-i Müslim*’de musahhaf hadis olduğu söylenebilir. Süyûtî’ye göre hadiste bulunan “*حَيْثُ*” lafzı tashiftir. Lafzın doğrusu “*حَسَن*”dır ve bununla isnâdda bulunan râvi Hasen b. Müslim kastedilir. Rivâyetin diğer hadis kitaplarında çeşitli tariklerden “*حَسَن*” lafzıyla nakledildiği görülmektedir. Zira isnâdda yer alan Abdürrezzâk da hadisi kendi eserine alıp “*حَسَن*” lafzıyla nakletmiştir. Bu bilgilerden hareketle *Sahîh-i Müslim*’de bu rivâyette bir tashîfin olduğu yönünde bir sonuca ulaşmak mümkündür. Tashîfin, Abdürrezzâk’tan rivâyette bulunan Muhammed b. Râfi‘ ve Abd b. Humeyd’den kaynaklanmış olma ihtimali vardır.³⁵⁴

Diğer tashîf örneği “*فَسَمِعْتُ*” kelimesidir. Süyûtî, Kurtubî’nin görüşüne dayanarak lafzın doğrusunun “*فَمَنْعْتُ*” olduğunu belirtmiştir. Fakat Müslim rivâyetinde “*فَسَمِعْتُ*” lafzı yer almıştır. Rivâyet diğer hadis kitaplarında bulunan rivâyetlerle karşılaştırıldıktan sonra rivâyetin isnâdlarının Eflah b. Humeyd’de birleşmiş görülmesine rağmen sadece *Sahîh-i Müslim*’de lafız birçok nüshada “*فَسَمِعْتُ*”, bilindiği kadarıyla sadece Siczî nüshasında “*فَمَنْعْتُ*” şeklinde çelişkili olarak nakledilmiştir. Ayrıca İbn Hazm, *Haccetü’l-vedâ* adlı eserinde rivâyeti senedli olarak Müslim’den “*فَمَنْعْتُ الْعُمَرُ*” lafzı ile aktarmıştır. Burada da *Sahîh-i Müslim*’in râvilerden birinin tashîf yapma ihtimali olduğu sonucuna ulaşılmıştır.³⁵⁵

³⁵³ Söz konusu rivâyetin isnâd şemasına bkz; s. 154.

³⁵⁴ Söz konusu rivâyetin isnâd şemasına bkz; s. 155.

³⁵⁵ Söz konusu rivâyetin isnâd şemasına bkz; s. 156.

Böylece hem Buhârî hem de Müslim'in bizzat Tashîf yaptıkları görülmemektedir. Nitekim “بَيِّنٌ”, “حَسَنٌ” ve “فَمَنْعَتْ” kelimeleri üzerine yapılmış Tashîfler de mahzurlu olmamış ve anlamı tam tersine çevirecek kadar hadisın muhtevasına halel getirmemiştir. Yine de hadisın taşıdığı hükmün bu hatadan etkilenmemiş olduğu söylenebilir.

EK 1: TASHÎFÂTÜ'L-MUHADDÎSÎN'DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER

Sahihayn'da Ortak Bulunan ve Musahhaf Olduğu Belirtilen Hadisler

No.	Buhârî Rivâyeti	Hadiste Yer Alan Lafız	Nüsha Farklılıkları	Müslim Rivâyeti	Hadiste Yer Alan Lafız	Nüsha Farklılıkları	Müellifin İfadesi		Müellifin Tespitine Göre			Hata Çeşidi		ULAŞILAN SONUÇ
							Kesin	Kesin Değil	Birden Fazla Vecih	Doğru	Yanlış	Tahrif	Tashif	
1	Hayz, 13.	مَسْكٍ	v	Hayz, 60.	مَسْكٍ	-		v	v	مَسْكٍ	مَسْكٍ	v		Birden fazla vecih ve iki okunuşu (مَسْكٍ ve مَسْكٍ) vardır. مَسْكٍ kelimesi ise مَسْكٍ lafzı ile eş anlamlıdır.
	Hayz, 14.	مُسْكَةٍ	-	Hayz, 60.	مُسْكَةٍ	-				مَسْكٍ	مُسْكَةٍ		v	
2	Buyû', 103.	جَمْلُوْهَا	-	Müsâkât, 71.	أَجْمَلُوْهَا	-	v		v	جَمْلُوْهَا	جَمْلُوْهَا	v		Birden fazla vecih vardır. أَجْمَلُوْهَا kelimesinin Kûfe lehçesinde “eritmek” anlamına gelmesi sebebiyle tashif sayılmaz. Şeddeli جَمْلُوْهَا kelimesi ise sadece mübalağa anlamında fakat hala “eritmek” anlamına gelirse doğrudur. Fakat “iyileştirmek” manası taşırırsa tashif olur.
	Buyû', 112.	جَمْلُوْهَا	v								جَمْلُوْهَا		v	
	Enbiyâ, 50.	جَمْلُوْهَا	*								جَمْلُوْهَا	v	v	
3	Cenâiz, 36.	كَبِيرٌ أَوْ كَبِيرٌ	-	Vasiyet, 5.	كَبِيرٌ	-	v	v		كَبِيرٌ - كَبِيرٌ			v	Askerî'nin tercihi كَبِيرٌ kelimesidir. Fakat kelimesinin birden daha fazla vecih olduğu ve her vecihin sahîh olduğu yönünde sonuca ulaşılmıştır.
	Ferâiz, 6.	كَبِيرٌ	-											
	Vesâya, 2.	كَبِيرٌ	-											
	Nafakât, 1.	كَبِيرٌ	-											
	Marda, 13.	كَبِيرٌ	-											
	Marda, 16.	كَبِيرٌ	-											
4	Enbiyâ, 1.	لَمْ يَخْتَرْ	-	Radâ', 63.	لَمْ يَخْتَرْ	-	v	v		لَمْ يَخْتَرْ - لَمْ يَخْتَرْ		v		Sarf açısından tartışmalıdır. Fakat kelimesinin birden daha fazla vecih olduğu yönünde sonuca ulaşılmıştır.
	Enbiyâ, 25.	لَمْ يَخْتَرْ	-											
5	Buyû', 85.	تَرْهُوْ	-	Buyû', 50.	تَرْهُوْ	-	v		-	تَرْهُوْ	تَرْهُوْ	v		Sarf açısından tartışmalıdır. Fakat kelimesinin birden daha fazla vecih olduğu yönünde sonuca ulaşılmıştır.
	Buyû', 86.	تَرْهُوْ	-	Müsâkât, 15.	تَرْهُوْ	-				تَرْهُوْ	تَرْهُوْ			

* Nüsha farklılığı hakkında bilgi yoktur. Fakat baskı farklılığı olduğu görülmektedir.

Sahîh-i Buhârî'de Bulunan ve Musahhaf Olduğu Belirtilen Hadisler

No.	Buhârî Rivâyeti	Hadiste Yer Alan Lafız	Nüsha Farklılıkları	Müslim Rivâyeti	Hadiste Yer Alan Lafız	Nüsha Farklılıkları	Müellifin İfadesi		Müellifin Tespitine Göre			Hata Çeşidi		ULAŞILAN SONUÇ
							Kesin	Kesin Değil	Birden Fazla Vecih	Doğru	Yanlış	Tahrif	Tashif	
6	Cizye, 5.	لَمْ يَرْجَحْ	v	-				v	v	لَمْ يَرْجَحْ - لَمْ يَرْجَحْ		v		Sarf açısından tartışmalıdır. Fakat kelimesinin birden daha fazla vecih olduğu yönünde sonuca ulaşılmıştır.
	Diyât, 30.	لَمْ يَرْجَحْ	v											
7	Cizye, 15.	غَابَاةً	-	-				v	v	غَابَاةً - غَابَاةً - غَابَاةً		v	v	Birden fazla vecih vardır.

Sahîh-i Müslim 'de Bulunan ve Musahhaf Olduğu Belirtilen Hadisler

8	Zekât, 49.	أَعْتَدَهُ	-	Zekât, 11.	أَعْتَدَهُ	-	v		-	أَعْتَدَهُ	أَعْتَدَهُ	v		Birden fazla vecih vardır.
9	-			Hac, 426.	بعد الكور	v		v	v	بعد الكون - بعد الكور		v		Birden fazla vecih vardır.
10	-			Cenâiz, 94.	تَقْصِيصُ	-		v	v	تَقْصِيصُ - تَقْصِيصُ		v		Kelimeler eş anlamlıdır.
				Cenâiz, 95.	تَقْصِيصُ	-								
11	-			Elfaz, 11.	الْحَبْلَةُ	*		v	-	الْحَبْلَةُ	الْحَبْلَةُ	v		Birden fazla vecih vardır. Benzer kelimelerle karıştırılmaması amacıyla konu ele alınmıştır.
				Elfaz, 12.	الْحَبْلَةُ	*								
12	-			Nikâh, 41.	يُنْكَحُ		v		-	يُنْكَحُ	يُنْكَحُ	v		Sarf açısından tartışmalıdır. يُنْكَحُ lafzı "evlendirmek, يُنْكَحُ lafzı ise "evlendirilmek" anlamına gelmektedir. Anlamı tersine çevirmedeği sürece, kelime tashif sayılmadığı sonucuna ulaşılır. Fakat يُنْكَحُ rivâyeti daha sağlamdır.
				Nikâh, 42.	يُنْكَحُ									
				Nikâh, 43.	يُنْكَحُ									

* Nüsha farklılığı hakkında bilgi yoktur. Fakat baskı farklılığı olduğu görülmektedir.

EK 2: İSLÂHU'L-AHTÂÎ'L-HADÎSİYYE 'DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER

Sahihayn'da Ortak Bulunan ve Musahhaf Olduğu Belirtilen Hadisler

No.	Buhârî Rivâyeti	Hadiste Yer Alan Lafız	Nüsha Farklılıkları	Müslim Rivâyeti	Hadiste Yer Alan Lafız	Nüsha Farklılıkları	Müellifin İfadesi		Müellifin Tespitine Göre			Hata Çeşidi		ULAŞILAN SONUÇ
							Kesin	Kesin Değil	Birden Fazla Vecih	Doğru	Yanlış	Tahrif	Tashif	
1	Savm, 23.	لَا رَيْبَ	-	Siyâm, 65.	لَا رَيْبَ	-		v	v	لَا رَيْبَ	لَا رَيْبَ	v		Kelimelerin ikisi kullanılabilir. Fakat Hattâbî'ye göre tek anlamı olması sebebiyle لَا رَيْبَ lafzı daha sağlamdır.
2	Eşribe, 28	نَارَ	-	Libâs, 1.	نَارَ	-		v	v	نَارَ - نَارَ		v		Güçlendiren başka rivayet olduğu için Sahihayn'ın rivâyeti tashif sayılmamıştır.

Sahih-i Buhârî'de Bulunan ve Musahhaf Olduğu Belirtilen Hadisler

3	Hayz, 4.	نُفَسَ	v	Hayz, 5.	نُفَسَ	-	v		-	نُفَسَ	نُفَسَ	v		Birden fazla vecih vardır. نُفَسَ lafzının hem hayız hem nifas anlamında olduğu görüşü yaygın kazanmıştır.
4	Zekât, 39.	المُصَدِّق	-	-			v		-	المُصَدِّق	المُصَدِّق	v		Hattâbî'nin görüşü doğru olsa da, المُصَدِّق rivâyeti daha yaygınlık kazanmıştır. Bu sebeple Buhârî'nin rivâyeti tashif sayılmamıştır.
5	Cizye, 5.	لَمْ يَرَحْ	-	-			v	v	v	لَمْ يَرَحْ	لَمْ يَرَحْ	v		Sarf açısından tartışmalı. Fakat rivâyetin birden daha fazla vecih olduğu yönünde sonuca ulaşılmıştır.
	Diyât, 30.	لَمْ يَرَحْ	-								لَمْ يَرَحْ	v		
6	Tevhîd, 24.	تُضَاوُونَ	v	Züh'd, 16.	تُضَاوُونَ	-		v	v	تُضَاوُونَ	تُضَاوُونَ	v		Birden fazla vecih vardır.
7	Tevhîd, 24.	تُضَامُونَ	*	Mesâcid, 211.	تُضَامُونَ	-		v	v	تُضَامُونَ	تُضَامُونَ	v		Birden fazla vecih vardır.
	Tevhîd, 24.	تُضَامُونَ	*								تُضَامُونَ	v		
8	Cenâiz, 27.	لَا تَلَيَّتْ	v				v		v	لَا تَلَيَّتْ	لَا تَلَيَّتْ	v		Güçlendiren başka rivayet olduğu için Buhârî'nin rivâyeti tashif sayılmamıştır.
	Cenâiz, 86.	لَا تَلَيَّتْ	v								لَا تَلَيَّتْ	v		

* Nüsha farklılığı hakkında bilgi yoktur. Fakat baskı farklılığı olduğu görülmektedir.

Sahîh-i Müslim 'de Bulunan ve Musahhaf Olduğu Belirtilen Hadisler

No.	Buhârî Rivâyeti	Hadiste Yer Alan Lafız	Nüsha Farklılıkları	Müslim Rivâyeti	Hadiste Yer Alan Lafız	Nüsha Farklılıkları	Müellifin İfadesi		Müellifin Tespitine Göre			Hata Çeşidi		ULAŞILAN SONUÇ
							Kesin	Kesin Değil	Birden Fazla Vecih	Doğru	Yanlış	Tahrif	Tashif	
9	-			Sayd, 57.	الْقِتْلَةُ	v	v		-	الْقِتْلَةُ	الْقِتْلَةُ	v		Açık bir sonuç yoktur. Fakat <i>Sahîh-i Müslim</i> 'de yer alan lafız daha meşhurdur. <i>Sahîh-i Müslim</i> 'in nüshalarında da lafız birkaç vecihle yer almıştır.
10	-				الدَّبْحُ	v				الدَّبْحُ	الدَّبْحُ	v		
11	-			Hayz, 11.	حَيْضَتَكَ	-	v			حَيْضَتَكَ	حَيْضَتَكَ	v		Tashif olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Âlimlerin iki kısmı vardır. <i>Sahîh-i Müslim</i> 'de yer alan lafız daha yaygın kazanmış ve Hz. aîşe davranışına göre Kâdî İyâz yorumu (حَيْضَتَكَ lafzı) daha isabetlidir.
12	-			Hayz, 13.	حَيْضَتَكَ	-								
13	Vudû', 9.	الْحُبْثُ		Hayz, 122.	الْحُبْثُ	-	v		v	الْحُبْثُ	الْحُبْثُ	v		Kelimenin iki okunuşu vardır. Hattâbî'nin konuyu ele almasının amacı dammeli okunuşu olan söz konusu kelimenin asıl şekli olduğunu izah etmesidir.
14	-			Cenâiz, 21.	الْمُعُولُ	-				الْمُعُولُ	الْمُعُولُ	v		Kelimelerin ikisi kullanılabilir. Fakat Hattâbî'ye göre tek anlamı olması sebebiyle الْمُعُولُ lafzı daha sağlamdır.
15	-			Îmân, 42.	الْجَزَعُ	-				الْجَزَعُ	الْجَزَعُ		v	İki ayrı görüş vardır ve her birinin güçlü gerekçeleri de vardır. Lügat âlimleri daha ince bir anlam ifade eden الْخَرَجُ lafzını tercih ederken hadisçiler yaygın olan الْجَزَعُ lafzını kabul etmiştir. Hattâbî'nin görüşü doğru olsa da, الْجَزَعُ rivâyeti daha meşhurdur.
16	-			Radâ', 18.	الْإِمْلَاجَةُ وَالْمُلْحَنَانِ	-				الْمُلْحَنَةُ وَالْمُلْحَنَانِ	الْمُلْحَنَةُ وَالْمُلْحَنَانِ		v	"الملجة" ve "الإملاجة" lafızları eş anlamlıdır. Aslında Hattâbî, الإملاجة lafzını tenkid etmemiştir.

* Nüsha farklılığı hakkında bilgi yoktur. Fakat baskı farklılığı olduğu görülmektedir.

EK 3: ET-TATRÎF FÎ'T-TASHÎF'DE MUSAHHAF OLDUĞU BELİRTİLEN HADİSLER

Sahihayn'da Ortak Bulunan ve Musahhaf Olduğu Belirtilen Hadisler

No.	Buhârî Rivâyeti	Hadiste Yer Alan Lafız	Nüsha Farklılıkları	Müslim Rivâyeti	Hadiste Yer Alan Lafız	Nüsha Farklılıkları	Müellifin İfadesi		Müellifin Tespitine Göre			Hata Çeşidi		ULAŞILAN SONUÇ
							Kesin	Kesin Değil	Birden Fazla Vecih	Doğru	Yanlış	Tahrif	Tashif	
1	Libâs, 22.	حُرْبِيَّة	v	Libâs, 109.		v		v	v	جَوْبِيَّة حُرْبِيَّة	Bunlar dışında	v		İddialar vardır. Açık bir sonuç yoktur.
2	Ezân, 160.	يَقْدِرُ	-	Mesâcid, 73.	يَقْدِرُ	-	v		-	يَقْدِرُ	يَقْدِرُ	v		Buhârî ve Müslim'in usûlü hadisleri kendilerine nakledildiği gibi aktardıkları, değişiklik veya tashifin kendilerinden önceki tabakalardan birinde gerçekleşmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
3	Zekât, 28.	جُبَّتَان	-	Zekât, 75.	جُبَّتَان أَوْ جُبَّتَان	-	v		-	جُبَّتَان	جُبَّتَان	v		Âlimlerin جُبَّتَان rivâyetini kabul eden kısmına göre جُبَّة kelimesinin iki anlamı vardır: zırh ve cübbe. Her ne kadar جُبَّة kelimesi sahih kabul edilirse de جُبَّة kelimesinin daha sağlam ve uygun olduğu yönünde bir sonuca ulaşılmıştır.
	Zekât, 28.	جُبَّتَان	-	Zekât, 77.	جُبَّتَان	-								
4	Zekât, 49.	أَعْتَدَهُ	-	Zekât, 11.	أَعْتَادَهُ		v		-	أَعْبَدَهُ	أَعْتَدَهُ	v		Birden fazla vecih vardır. "أَعْبَدَهُ" lafzı hususî bir anlam (hazırlıklarından biri) kastedilmiş olduğu anlaşılar. Umumi anlamda ise bütün hazırlıklarını ifade eden "أَعْبَدَهُ" ve "أَعْتَادَهُ" lafızlarıdır.
5	Tıbb, 46.	الْحَقِّ	-	Selâm, 122.	الْحَقِّ	-		v	v	الْحَقِّ - الْحَقِّ		v		Birden fazla vecih vardır.
	Edeb, 117.	الْحَقِّ	-											
	Tevhîd, 57.	الْحَقِّ	-	Selâm, 123.	الْحَقِّ	-								
6	Edeb, 117.	الدَّجَاجَةِ	-	Selâm, 123.	الدَّجَاجَةِ	-		v	v	الدَّجَاجَةِ - الدَّجَاجَةِ		v		Birden fazla vecih vardır.
	Tevhîd, 57.	الدَّجَاجَةِ	v											

* Nüsha farklılığı hakkında bilgi yoktur. Fakat baskı farklılığı olduğu görülmektedir.

Sahih-i Buhâri'de Bulunan ve Musahhaf Olduğu Belirtilen Hadisler

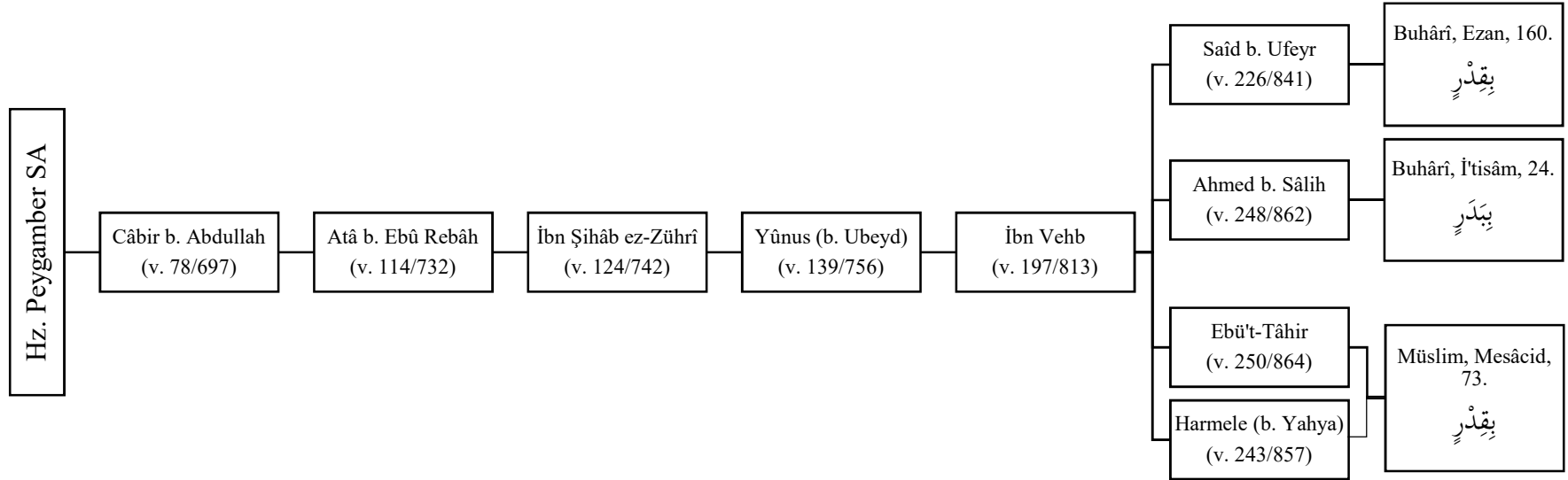
No.	Buhârî Rivâyeti	Hadiste Yer Alan Lafız	Nüsha Farklılıkları	Müslim Rivâyeti	Hadiste Yer Alan Lafız	Nüsha Farklılıkları	Müellifin İfadesi		Müellifin Tespitine Göre			Hata Çeşidi		ULAŞILAN SONUÇ
							Kesin	Kesin Değil	Birden Fazla Vecih	Doğru	Yanlış	Tahrif	Tashif	
7	İstiskâ, 6.	سَيِّئًا	v	Salâtü'l-istiskâ, 8.	سَيِّئًا	-	v		-	سَيِّئًا	سَيِّئًا	v		Buhârî'nin nüsha farklılıkları olduğu görülmektedir. Tashif olsa da anlamı etkileyen değildir.
	İstiskâ, 7.	سَيِّئًا	v											
8	Cizye, 15.	غَايَةً	-							غَايَةً	غَايَةً	v		Birden fazla vecih vardır.
											غَايَةً			
9	Talâk, 28.	مَآذُتْ					v		v	مَآذُتْ	مَآذُتْ	v		Süyûtî, <i>Sahih-i Buhârî</i> 'de “مَآذُتْ” rivâyetinin yer aldığı söylemiş olsa bile elimizdeki <i>Sahih-i Buhârî</i> baskılarında herhangi bir şekilde böyle bir yazım biçimi yer almamaktadır, sadece şeddeli olan “مَآذُتْ” kelimesi bulunmaktadır. Bu durumda, “مَآذُتْ” lafzı bir tashif olarak sayılmamalıdır. Çünkü Süyûtî de tashif yapılmış kelimeleri açıkça zikretmemiştir. Ayrıca Kâdî İyâz’a göre “مَآذُ” ve “مَآذُ” kelimelerinin anlamı aynıdır.

Sahîh-i Müslim 'de Bulunan ve Musahhaf Olduğu Belirtilen Hadisler

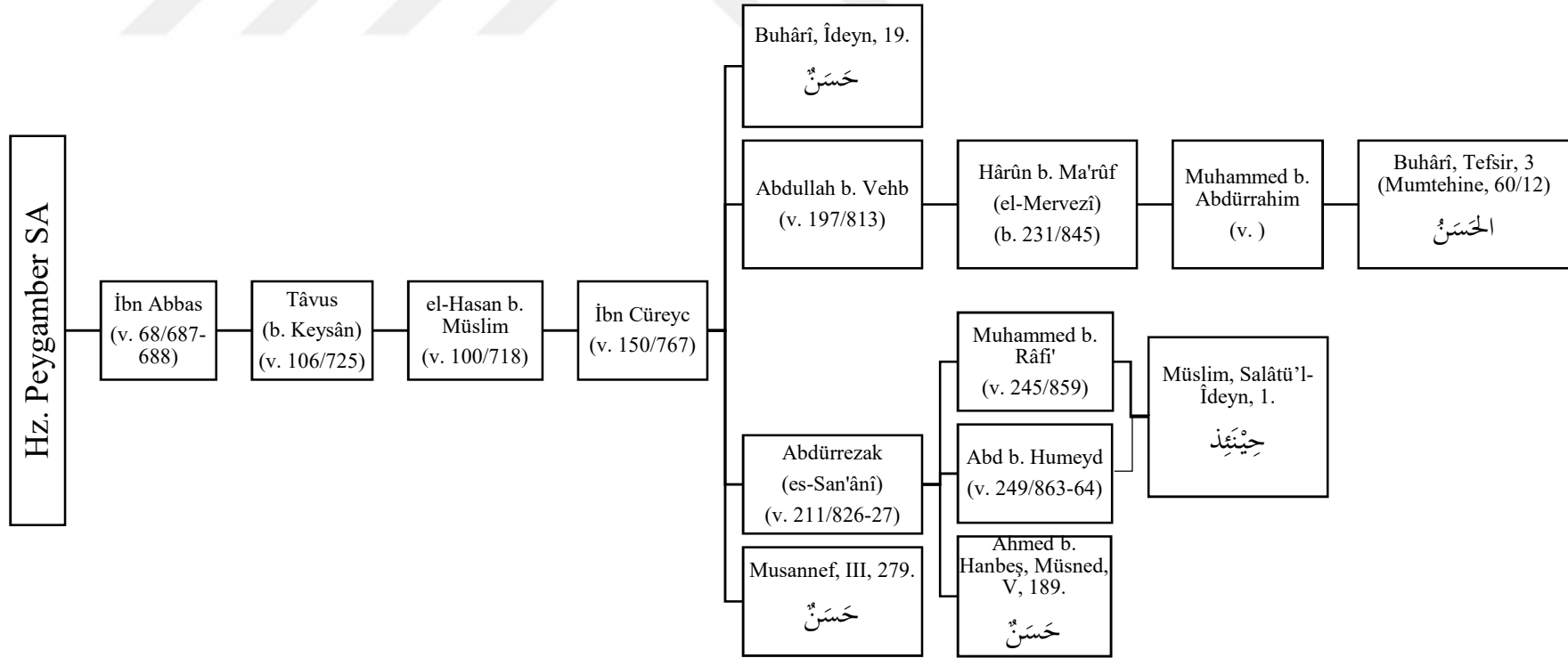
No.	Buhârî Rivâyeti	Hadiste Yer Alan Lafız	Nüsha Farklılıkları	Müslim Rivâyeti	Hadiste Yer Alan Lafız	Nüsha Farklılıkları	Müellifin İfadesi		Müellifin Tespitine Göre			Hata Çeşidi		ULAŞILAN SONUÇ
							Kesin	Kesin Değil	Birden Fazla Vecih	Doğru	Yanlış	Tahrif	Tashif	
10				Siyâm, 101.	تَحَرَّمَ	v		v	v	تَحَرَّمَ - تَحَدَّمَ		v		Kelimelerle aynı mana kastedilir. Bazı âlimler تَحَرَّمَ kelimesinin tashif olduğunu iddia edilir ve burada Süyûtî kelimenin tashif olmadığını izah etmeye çalışmıştır.
11				Salâtü'l-İdeyn, 4.	بَسِطَةً		v		-	سَهْلَةً	بَسِطَةً - وَابَسِطَةً	v		İddialar vardır. Her birine destekleyen rivâyetler vardır. Açık bir sonuç yoktur.
12				Sayd, 17	كَفَدَرِ الثَّوَرِ			v	v	كَفَدَرِ الثَّوَرِ - كَفَدَرِ الثَّوَرِ		v	v	Birden fazla vecih vardır.
13				Hac, 426.				v	v	بعد الكور	بعد الكون	v		Birden fazla vecih vardır.
14	Ümre, 4.	نُضِضَ عَلَيْهِ	-	Hac, 222.	يُسْقِي عَلَيْهِ غُلَامَنَا	v	v		-	لَسَقِي ثَقْلًا لَنَا	يُسْقِي عَلَيْهِ غُلَامَنَا	v		İddialar vardır. "غُلَامَنَا" ve "ثَقْلًا لَنَا" lafızları her ne kadar anlam itibarıyla farklı kelimeler olsa da muhteva açısından rivâyet aynı yere çıkmaktadır. Tashif olsa da anlamı etkileyen değildir.
	Cezâu's-sayd, 26.	يُسْقِي أَرْضًا لَنَا	-											
15	İdeyn, 19.	حَسَنٌ	-	Salâtü'l-İdeyn, 1.	حَبِيتٌ	-	v		-	حَسَنٌ	حَبِيتٌ	v		Tashif olur. Tashifin, isnâdda bulunan Muhammed b. Râfî' ve Abd b. Humeyd'den kaynaklanmış olma ihtimali vardır.
	Tefsîr, 3.	حَسَنٌ	-											
16				Îmân, 52.	يَحْتَفِرُ	v		v	v	يَحْتَفِرُ	يَحْتَفِرُ		v	Birden fazla vecih vardır. Fakat bu hususta "اِحْتَفَرُ" kelimesi insan davranışı tarif etmede daha uygun düşmektedir.
17				Hac, 134.	بَعْلَةً				-	بَعْلَةً	بَعْلَةً - ثَفَنَةً - بَعْلَةً - نَعْلَةً	v		İddialar vardır. Kelimenin "بَعْلَةً السَّيْفِ" olması gerektiği yönünde herhangi bir dayanak bulmak zordur. Bu sebeple "بَعْلَةً الرَّجُلَةِ" lafzının tashif olduğu kolayca dile getirilemez.
18				Hac, 123.	فَسَبِعَتْ	v*	v		-	فَمَنَعَتْ	فَسَبِعَتْ	v		Tashif olur. Bu durumda büyük ihtimalde lafız değişikliği Sahîh-i Müslim'in isnâdında bulunan râvilerde vuku bulmuş gözükmektedir.

* Baskı farklılığı olduğu görülmektedir.

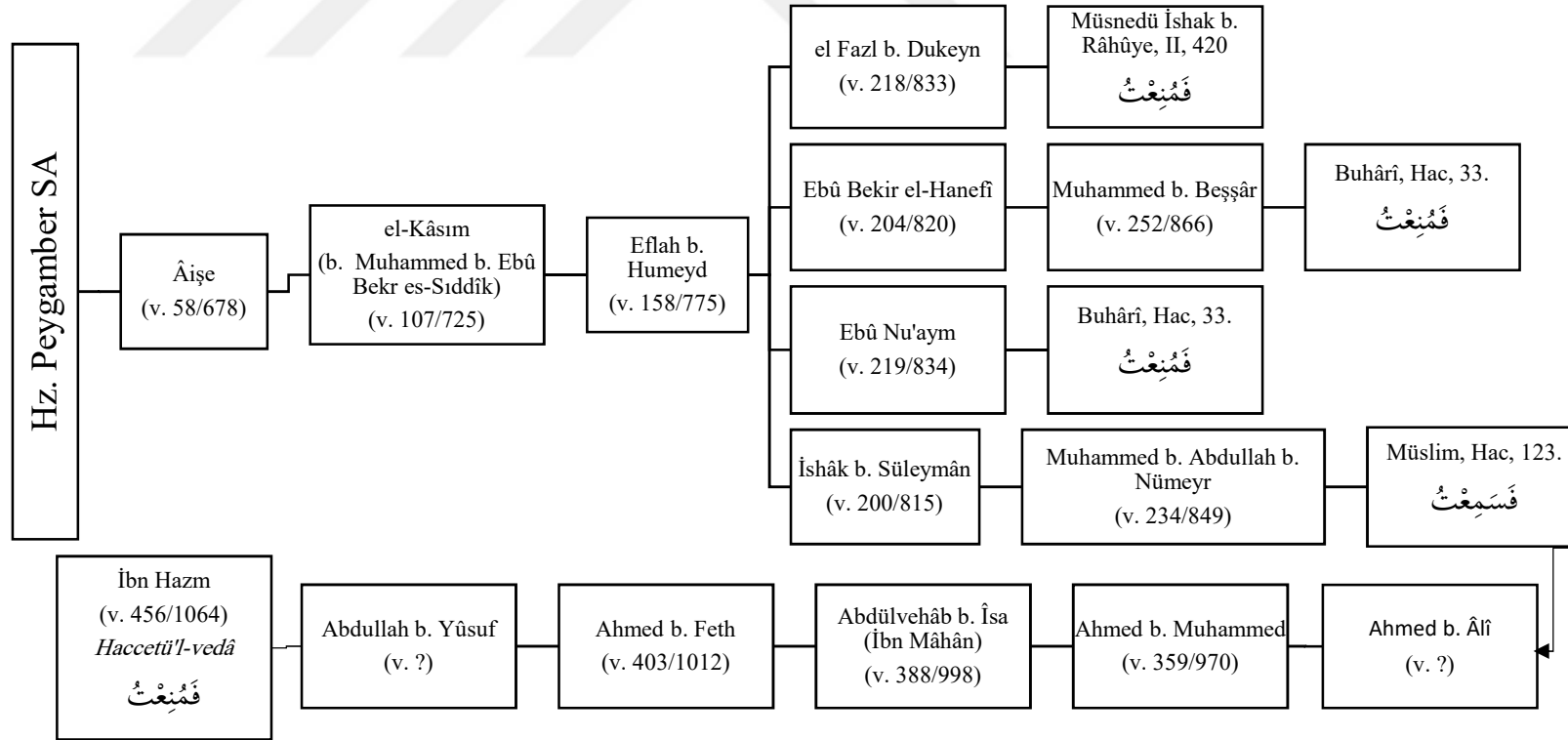
EK 4: “بِقَدَرٍ” Rivâyeleri İsnâd Şeması

EK 5: “حَسَن” Rivâyetleri İsnâd Şeması

EK 6: “فَمَنْعَتْ” Rivâyetleri İsnâd Şeması

BİBLİYOGRAFYA

Abdürrezzâk es-San‘ânî, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi‘el-Himyerî el-Yemenî, **el-Musannef**, (thk. Habîbürrahman el-A‘zamî), I-XI, Beyrut : el-Meclisü’l-ilmî, 1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî, **Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, (thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid, vb.), I-VL, Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1999.

Albayrak, Ali, **Buhârî Sonrası el-Câmi‘u’s-Sahîh: Nüsha Farklılıkları, Hatalar, Tashihler**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2018.

Âli Halîfe, Fâtîme İbrâhîm, **et-Tashîf ve’t-tahrîf dirâse fi’t-tağyîri’d-delâli**, Kuveyt: Câmiatü’l-Kuveyt, 2005.

Altıkulaç, Tayyar, “Ebû Amr b. Alâ”, **DİA**, X, 94-96, İstanbul 1994.

Arslan, Ahmet Turan, “Hasan b. Abdullah Askerî”, **DİA**, III, 490-491, İstanbul 1991.

Askerî, Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdullah b. Saîd, **Tashîfâtü’l-muhaddisîn**, (thk. Mahmûd Ahmed Mire), I-II, Kahire: el-Matbaatü’l-Arabiyyeti’l-hadise, 1982.

Aydınlı, Abdullah, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, İstanbul: Timaş Yayınları, 1987.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî, **Umdetü’l-kârî şerhi Sahîhi’l-Buhârî**, I-XX, Kahire: Şerike mektebe ve matbaa Mustafa el-Babi el-Halebi ve evlâduhu, 1972.

_____, **Şerhu Sünen-i Ebû Dâvud**, (thk. Ebü’l-Münzir Hâlid b. İbrâhîm el-Misrî), I-VI, Riyâd: Mektebetü’r-rüşd, 1999.

Azîmâbâdî, Ebü’t-Tayyib Muhammed Şemsü’l-Hak b. Emîr Alî Diyânüvî, **Avnü’l-ma‘bûd**

- şerhu Süneni Ebî Davud**, I-XIV, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994.
- Bayındır, Mûlayim, **Tashîf ve Hadis İlmine Etkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2003.
- Beyhakî, **Şu'abü'l-îmân**, (thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlul), I-IX, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1990.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî, **Sahîhü'l-Buhârî**, I-IX, Bulak: el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1314.
- _____, **Sahîhü'l-Buhârî**, Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 2002.
- _____, **Sahîhü'l-Buhârî**, (thk. Halil Me'mûn Şîhâ), Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 2010.
- _____, **el-Câmiü's-sahîh/Sahîh-i Buhari**, (thk. Takıyyüddin en-Nedvî, haşîye Ahmed Ali es-Seharenfurî), I-XV, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2011.
- _____, **Sahîhü'l-Buhârî/el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîh**, I-X, Beyrut-Kahire: Dârü't-te'sil, 2012.
- _____, **Sahîhü'l-Buhari/el-Camiu'l-müsnedü's-Sahîh**, I-VIII, Katar: Vizâretü'l-evkâf ve's-şuuni'l-İslâmiyye, 2015.
- _____, **Buhârî-i Şerif/Sahîh-i Buhari**, I-VIII, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017.
- Bünyamin Erul, **Hadislerin Dili: İlk Hadis Belgesi Hemmam'ın Sahifesi**, Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2009.
- Cemâl, Üstîrî, **et-Tashîf ve eserihi fî'l-hadis ve'l-fıkh ve cühudü'l-muhaddisin ve mekafetuhu**, Riyad: Dârü taybe, 1997.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, **es-Sihâh tâcü'l-luga ve sihâhi'l-Arabiyye**, (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), I-VI, Beyrut: Dârü'l-ilmî li'l-malâyîn, 1987.

- Çelebi, Muharrem, “Mevhûb b. Ahmed Cevâlikî”, **DİA**, VII, 438-439, İstanbul 1993.
- Dayhan, Ahmet Tahir, **Hadislerde Tashîf ve Tahrîf**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005.
- Durmuş, İsmail, “Safedî”, **DİA**, XXXV, 447-450, İstanbul 2008.
- Ebû Avane, Yakub b. İshak b. İbrâhim el-İsferayinî, **Müsnedü Ebî Avane**, (thk. Eymen b. Arif ed-Dımaşki), I-V, Beyrut: Dârü'l-ma'ârif, 1998.
- Ebû Davûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Cârûd, **Müsnedü Ebî Davûd et-Tayâlisî**, (thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî), I-IV, Mısır, 1999.
- Ebû Züeyb Huveylid b. Hâlid b. Muharris el-Hüzelî, **Divanü'l-Hüzeliyyin**, (thk. Ahmed Zayn ve Mahmûd Ebû Vefâ), I-III, Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1945.
- Efendioğlu, Mehmet, “Musahhaf”, **DİA**, XXXI, 229-230, İstanbul 2006.
- Emir es-San'anî, Ebû İbrâhim İzzeddin Muhammed b. İsmâîl, **el-'Udde hâşiye 'ala İhkami'l-ahkâm**, I-IV, Kahire: Mektebetü's-selefiyye, 1988.
- Ergüven, Şahabettin, “Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2007, c. VI, sa. 11, s. 155-183.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, **Tehzîbü'l-luga**, (thk. Abdüsselam Muhammed Hasan), I-XVIII, Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye, 1964.
- Hakîm en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed, **Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs**, (thk. Muazzam Hüseyin), Medine: el-Mektebetü'l-ilmiyye, 1977.
- el-Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, (thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhîm Sâmerîrâî), I-VIII, Beyrut: Müessesetü'l-a'lemi li'l-matbuat, 1988.
- Hâmidî, Muhammed Sadık, “Hadis İlminde Tashîf, Zabt ve İlgili Eserler Üzerine”, **Hadis**

Tetkikleri Dergisi, 2006, c. IV, sa. 2, s. 163-175.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit, **el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye**, (thk. Ebû Abdullah es-Sûrikî ve İbrâhîm Hamdî el-Medenî), Medine: el-Mektebetü'l-ilmiyye, ty.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm, **Garîbü'l-Hadîs**, (thk. Abdulkarîm İbrâhîm al-Gurbâvî), I-III, Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1982.

_____, **İslâhu'l-ahtâi'l-hadîsiyye**, (thk. Hüseyin İsmâîl Hüseyin el-Cemel) Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekafiyye, 1988.

el-Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureş, **Müsnedü'l-Humeydî**, (thk. Hasen Salîm Asad ed-Dârânî), I-II, Dımaşk, 1996.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, **Müsnedü İbn Ebî Şeybe**, (thk. Âdıl b. Yûsuf el-İzâzî ve Ahmed b. Farîd el-Mazîdî), I-II, Riyâd: Dârü'l-vatan, 1997.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî, **Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, (thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid, vdğ.), I-XXIV, Dımaşk: er-Risâletü'l-alemiyye, 2013.

_____, **Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ahli'l-eser**, yy., 2008.

İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zahirî, **Haccetü'l-vedâ**, (thk. Ebû Suheyb el-Karmî), Riyâd: Beytü'l-efkari'd-devliyye, 1998.

İbn Hibban, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, **Sahîhü İbn Hibban**, (thk. Şuayb el-Arnaut), I-XVII, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1988.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî en-Nîsâbûrî, **Sahîhü İbn Huzeyme**, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), I-IV, Beyrut: el-Mekteb el-İslâmî, 1975.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, **Lisânü'l-Arab**, I-XV, Beyrut: Dâru Sadır, 1993.

İbn Mekkî, Ebû Hafs Ömer b. Halet es-Sıkkilî el-Endelüsî, **Teskîfü'l-lisan ve telkîhü'l-cinan**, (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990.

İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Alî b. İsmâîl, **el-Muhkem ve'l-muhitü'l-a'zam fi'l-luga**, (thk. Abdülhamîd Hindevî), I-XI, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000.

İbnü'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullah b. Alî en-Nîsâbü'rî, **el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsne'de**, Beyrut: Muessesetü'l-kütübi's-sekafiyye, 1988.

İbnü'l-Enbarî, Ebû Bekr b. Beşşar Muhammed b. Kâsım b. Muhammed, **ez-Zâhir fî me'ânî kelimâti'n-nâs**, (thk. Hâtım Sâlih ed-Dâmin), I-II, Bağdad: Dârü'r-reşîd, 1979.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdat Mecdüddin Mübârek b. Muhammed, **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser**, (thk. Rıdvan Mamu), Dimaşk: Müessesetü'r-risâle, 2013.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, **Mukaddimetü İbnü's-Salâh fî ulûmi'l-hadis**, Beyrut: Dârü'l-fikri'l-mu'âsır, 1986.

İqbal, Navid, **Metin Açısından Buhari Hadislerine Yönelik Tenkidler ve Bunların Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2018.

İbn Mende, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed el-İsfahânî, **el-Îmân**, (thk. Ali b. Muhammed b. Nâsir el-Fakîhî), I-II, Beyrut, 1985.

İshâk b. Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî, **Müsne'dü İshâk b. Râhûye**, (thk. Abdülgafûr b. Abdülhak el-Belûşî), I-V, Medine: Mektebetü'l-îmân, 1991.

İşler, Emrullah, "Tashîf", **DİA**, XL, 128-129, İstanbul 2011.

Kâdî Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, **Tuhfetü'l-ebrâr şerhu Mesâbîhi's-sünne li'l-İmam el-Begavî**, I-III, Dımaşk ve Beyrut: Dârü'n-nevâdir, 2012.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsubî, **Meşârikü'l-envâr ala sıhahi'l-asar**, (thk. Salih Ahmed eş-Şami), I-III, Dımaşk: Dârü'l-kalem, 2012.

_____, **Şerhu Sahîhi Müslim li-Kadi İyaz/İkmaâlü'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim**, (thk. Yahyâ İsmail), I-IX, Mansure: Dârü'l-vefa, 1998.

Kandemir, M. Yaşar, “el-Câmiu's-sahîh”, **DİA**, VII, 124-129.

Karaarslan, Nasuhi Ünal, “Hüzeyl (Benî Hüzeyl)”, **DİA**, XIX, 70-72, İstanbul 1999.

Karacabey, Salih, “Hattâbî”, **DİA**, XVI, 489-491, İstanbul 1997.

Köktaş, Yavuz, **Modern Zamanlarda Hadisi Savunmak**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), I-XXIV, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006.

Kurtubî, Ebü'l-Abbas Ziyâeddin Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm, **el-Müfhim Şerhu Sahîhi Müslim**, (thk. Ahmedî Ebü'n-Nûr, el-Hüseynî Ebû Ferhat, İbrâhîm el-Ebyârî); I-V, Kahire: Dârü'l-kitâbi'l-Mısırî; Beyrut: Darü'l-kitâbi'l-Lübnanî, 1995.

Laşin, Musa Şahin, **Fethu'l-mun'im şerhu Sahîhi Müslim**, I-X, Kahire: Dârü's-şurûk, 2002.

Mâzerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî, **el-Mu'lim bi-fevâidi Müslim**, (thk. Muhammed eş-Şazeli Neyfer), I-III, Tunis: el-Müessesetü'l-vataniyye li't-terceme ve't-tahkik ve'd-dirasat (Beytül-Hikme), 1988.

Mizzî, Ebü'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, **Tehzîbü'l-Kemal fi esmai'r-ricâl**, (thk. Beşşar Avvad Ma'ruf) I-XXXV, Beyrut: Müessesetü'r-risâle,

1983-1992.

Tantavî, Muhammed, **et-Tefsirü'l-vasit li'l-Kur'ani'l-Kerim: Tefsiru suveri Meryem, Taha, el-Enbiya, el-Hac**, (göz.geç. Abdurrahman el-Adevî), I-XV, Kahire: Dârü'l-ma'ârif, 1992.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nîsâbü'rî b. el-Haccac, **Sahîhü Müslim**, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-V, Kahire: Dârü ihyai'l-kütübi'l-Arabiyye, 1955-1956.

_____, **Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi**, (terc. ve şerh Ahmed Davudoğlu), I-XII, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1974.

_____, **Sahîhü Müslim**, (i'dad: Muhammed Salih Haşim), I-IX, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994.

_____, **Sahîhü Müslim**, Riyâd: Dârü's-salâm li'n-neşri ve't-tevzî', 2000.

_____, **Sahîhü Müslim / el-Müsnedü's-Sahîh el-muhtasar mine's-sünen bi-nakli'l-adli ani'l-adli ila Resulillah**, (neşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), I-II, Riyâd: Darü't-talia, 2006.

_____, **Sahîhü Müslim**, (thk. Halil Me'mûn Şihâ), Beyrut: Darü'l-ma'rife, 2010.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, **el-Minhâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccac**, I-XVIII, Beyrut: Dârü ihyai't-türasi'l-Arabi, 1972.

Paksoy, Kadir, "Hadiste Tashîf: Lafız ve Anlam Hataları", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2004, c. IV, sa. 4, s. 97-116.

Sâğânî, Ebü'l-Fezail Radiyyüddin Hasan b. Muhammed b. Hasan, **et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-sile li-kitâbi taci'l-luga ve's-sihahi'l-Arabiyye**, (thk. Abdülalim Tahavi ve Abdülhamid Hasen), I-VI, Kahire: Matbaatu dârü'l-kütüb, 1974.

Sandıkçı, Kemal, “Mü‘telif ve Muhtelif”, **DİA**, XXXII, 191-192, İstanbul 2006.

Subhî es-Sâlih, **Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları**, (terc. M. Yaşar Kandemir), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1973.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, **et-Tatrîf fi't-tashîf**, (thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Riyad: Dârü'l-fâiz, 1988.

Şahyar, Ayşe Esra Ağırakça, **Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti (Metodolojik Anlam ve Yorum)**, İstanbul: AKDEM Basın ve Yayın Ticaret Limited Şirketi, 2011.

Şenocak, İhsan, **Sünneti Reddeden Kur'an Müslümanlığı**, İstanbul: Hüküm Kitap, 2017.

Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, **Tefsirü't-Taberi / Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an**, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî) I-XXVI, Riyad: Dârü âlemi'l-kütüb, 2003.

et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî, **Şerhu Müşkili'l-âsâr**, (thk. Şuayb el-Arnaut), I-XV, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1994.

ez-Zebîdî, Muhammed b. Abdürrezzâk el-Hüseynî, **Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs**, I-XL, yy., Dârü'l-hidâye, ty.

<http://quran.ksu.edu.sa/tafseer/qortobi/sura20-aya69.html> (30 Ekim 2018).